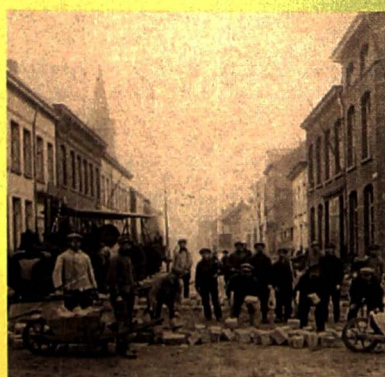
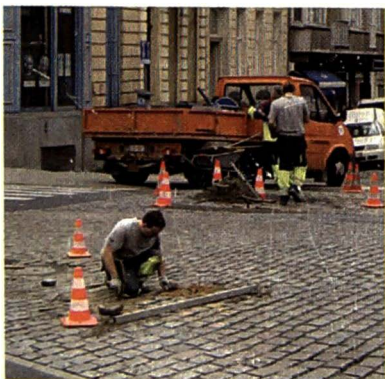

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Van Mensen en Dingen Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen

VOORHEEN: Oost-Vlaamse Zanten (sedert 1926).

UITGEGEVEN DOOR:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV) i.s.m. het Huis van Alijn (Gent), het Museum voor Volkskunde (Brugge), en het Museum voor de Oudere Technieken (MOT) (Grimbergen).

Met de steun van de Stad GENT en de Provincie Oost-Vlaanderen.

WEBSITES EN E-MAILADRESSEN:

<http://www.kbov.be> - kbov@telenet.be
<http://www.huisvanalijn.be> - huis.alijn@gent.be
<http://www.museabrugge.be> -
volkskundemuseum@brugge.be
<http://www.volkskundemuseum.be> - opgenomen in MAS
<http://www.mot.be> - info@mot.be
<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> -
info@volkskunde-vlaanderen.be

REDACTIEADRES: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

REDACTIESECRETARISSEN:

Elise Vos, mabelise@hotmail.com
Barbara Vos (09-330 51 73;
barbara.vos.gent@hotmail.com)
Jolien Van Daele, jolienvandaele@hotmail.com
Arnold Eloy (tel.: 09-220 55 85;
arnold.elay@skynet.be)
Adrien Brysse, adrien.brysse@telenet.be

WEBMASTER: Jean-Paul Putzijs (tel. 09-227 98 66;
putzijs@skynet.be)

REDACTIE: Bea Baillieul, Rob Belemans, Kristien Bogaert, Adrien Brysse, Luc Daels, Johan David, Bert De Munck, Bart De Nil, Veronique De Tier, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sibylla Goegebuer, Willy Dezutter, Guy Hoebeke, Harlinda Lox, Peter Scholliers, Werner van Hoof, Jacques Van Keymeulen, Harry Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Jean van Cleven, Rinus Willemsen.

REDACTIERAAD: prof. dr. Jan Art, prof. dr. Elz Bruyninx, prof. dr. Chris De Backer, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr. Magda Devos, prof. dr. Luc François, prof. dr. Rik Pinxten, prof. dr. Gerard Rooijackers, prof. dr. Hugo Soly, prof. dr. Jan Tolleneer, em. prof. dr. Romain Van Eenoo

CONCEPT LAY-OUT: Nina Hoste

ABONNEMENTEN-INFORMATIE:

KBOV: Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen) tel. 09-226.52.05 -
e-mail: kbov@telenet.be

Abonnementsgeld: 20 Euro
Steunabonnement (met naamvermelding in het tijdschrift): vanaf 30 Euro

Te storten op rekeningnummer 703-0327514-23 (BE92703032751423 BIC AXABBE22. van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als mededeling: ABONNEMENT en STEUNABONNEMENT.

Abonnees krijgen ten minste 4 nummers per jaar.
Losse verkoop: 6 Euro per nummer

Copyright: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegezonden. Iedere auteur is aansprakelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

ISSN-nummer: 1379-9460

Foto's op de kaft: J.P. Putzijs, A. Brysse, Verzameling R. Heughebaert

JAARGANG VII 2009

Beste lezer,

Voor deze Van Mensen en Dingen hebben we onze horizons willen verruimen. Zo zijn we onder andere een kijkje gaan nemen in de wereld van de hedendaagse kunst bij Steven Baelen. Verder heeft Francis Ascoop het Gentse begijnhof O.L.V. ter Hooie onder de loep genomen in een artikel dat van begin tot eind blijft boeien. Inge Debruyne beschrijft de Belgische legerdienst in een eerste deel, dat smaakt naar meer.

Een zeer interessante bijdrage aan dit nummer heeft ook Michel De Dobbeleer geleverd met zijn artikel over de belegering als avontuur in stripverhalen. De Dobbeleer (1978) is slavist, italianist en classicus. Hij studeerde aan de UGent (1996-2004), BAN (Sofia, 2004) en de Università di Pisa (2008). Sinds 2005 is hij verbonden aan de vakgroep Slavistiek en Oost-Europakunde, waar hij een comparatistisch proefschrift voorbereidt over historiografische narratologie aan de hand van 'belegeringsverhalen'. Zijn interesses, lezingen en publicaties situeren zich op de domeinen van epos, 'premoderne' historiografie en narrativiteit, waaronder die in strips. Hij was medeorganisator van o.a. de internationale conferentie 'Bakhtin's Theory of the Literary Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives' (Brussel, 27-28 juni 2008) en het seminar 'Comics at War: From Troy to Sarajevo' (op het ACLA-congres te Harvard University, Cambridge, MA, 27-29 maart 2009).

Maar we gaan ook de vertrouwde toer op. U kan zich verdiepen in het vervolg van "Dood en begraven" van Luc Devriese en opnieuw een bijdrage lezen die gewijd is aan de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog, deze keer van de hand van Barbara Vos.

In het volgende dubbelnummer brengen we een uitgebreide studie over twee bakkerijen en de brouwerij van de liberale arbeidersbeweging in Antwerpen vóór 1914. Voorts 'treuvelen wij Brigade'. Mocht u dit laatste niet begrijpen, dan vragen wij nog enig geduld.

Veel leesplezier!

Elise Vos

Voor de redactie

INHOUD

Het Gentse begijnhof O.L.V. ter Hooie in de Franse tijd (1795-1814), FRANCIS ASCOOP	3
Dood en begraven - Deel 6, LUC DEVRIESE	44
Onrechtvaardigheid in tijden van crisis: het verdedigen van traditionele rechten en goederen in het bezette België van de Eerste Wereldoorlog. Een krantenonderzoek JOLIEN VAN DAELE	58
In memoriam: de Belgische legerdienst (1913-1994): deel I, INGE DEBRUYNE	76
Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog, BARBARA VOS	87
Milleke Melleke Mol... De terugkeer van de Melkbrigade, MICHEL PECTOR	100
Een fundamenteel beeldonderzoek. De notities, (muur)tekeningen en schilde- rijen van Steven Baelen, SARA GORIS	109
We hebben geen keuze... We moeten die Kogge vinden!! Belegering als avontuur in Bakelandts Het beleg van Nieuwpoort, MICHEL DE DOBBELEER	120
De Coupure in Gent, scheiding en verbinding, PROF. DR. R. VAN EENOO	140
De kleine Olympus; Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie..., ELISE VOS	145
Aankondigingen	148
Samenvattingen	154

Het Gentse begijnhof O.L.V. ter Hooie in de Franse tijd, (1795-1814).

Francis Ascoop

0. Inleiding

Een van de meest intrigerende religieuze bewegingen uit de westerse kerkgeschiedenis is die van de begijnenbeweging. Het is de enige beweging die in de middeleeuwse monastieke geschiedenis werd gecreëerd door en voor vrouwen. Ze bood alleenstaande vrouwen van alle leeftijden een religieus leven van contemplatie en gebed, terwijl ze zelf instonden voor hun levensonderhoud.

De begijnenbeweging vond haar oorsprong op het einde van de XIIe eeuw, en kende vooral in de Nederlanden een groot succes. Hoewel ze vandaag zo goed als verdwenen is, heeft ze zich in de Nederlanden het langst kunnen handhaven. Elk begijnhof was een soort ministad, waarin begijnen woonden in huizen en conventen. Ze hadden hun eigen kerk en verleenden bijstand aan zieke en arme begijnen. Begijnen waren kloosterlingen noch leken. Ze situeerden zich op de breuklijn tussen het kloosterleven en het leven als leek in de wereld. Net zoals kloosterlingen legden ze geloften van gehoorzaamheid en kuisheid af, maar het waren slechts tijdelijke geloften. Op elk ogenblik kon het begijn beslissen naar de 'wereld' terug te keren. Bovendien was het begijnhof niet ingebed in een ruimere structuur als een kloosterorde of -congregatie. Elk begijnhof was onafhankelijk.

Tot de late XIXe eeuw werd bijna geen onderzoek gewijd aan deze vreemdsoortige instellingen. Pas vanaf de omslag van de XXe eeuw begonnen lokale vorsers met de eerste aanzetten tot een gedegen bronnenonderzoek. De eerste standaardwerken over het fenomeen van de begijnhoven dateren van de eerste helft van de XXe eeuw.(1) Vanaf de jaren negentig groeide de interesse en zagen enkele algemene werken het levenslicht, de ene al wetenschappelijker dan de andere.(2) Recent verschenen ook enkele studies die een specifiek begijnhof behandelen. In deze monografieën gaat de aandacht vooral uit naar begijnhoven in de middeleeuwen(3), en de nieuwe tijd(4). Voor de nieuwste tijd zijn echter weinig monografieën beschikbaar.

Voor het Gentse begijnhof Onze-Lieve-Vrouw-ter Hooie - ook wel Klein

Begijnhof genoemd - is de aandacht vooralsnog primordiaal uitgegaan naar de nieuwe tijd. De periode werd reeds uitvoerig belicht door H. CAILLIAU (Soo geluckigh als een beggijn. Het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw ter Hooie te Gent, 1584-1792, Gent, 1995). Over de middeleeuwse periode, alsook over de periode na 1795, is er echter veel minder bekend. Hierover wordt slechts in algemene lijnen gerapporteerd in enkele algemene werken over het fenomeen van de begijnhoven en in enkele artikelen.(5)

Concreet willen we in dit artikel focussen op de Franse tijd: de periode vanaf de annexatie van de Oostenrijkse Nederlanden bij de Franse republiek in 1795 tot de bevrijding door de geallieerde troepen in 1814. Vanaf 1795 gaat Ter Hooie een periode van onzekerheden en wisselvalligheden tegemoet. Wanneer onze gewesten in 1795 definitief bij Frankrijk werden gevoegd, zetten de revolutionairen een grootscheepse nationalisatie van alle religieuze instellingen en hun goederen in gang. Ter Hooie echter, alsook de andere twee Gentse begijnhoven (6), wisten zich hieraan te onttrekken: door zich te laten erkennen als godshuis - en niet als religieuze instelling - werden deze vreemdsoortige kloosters niet afgeschaft maar voortaan geplaatst onder het beheer van de stedelijke Commissie van de Burgerlijke Godshuizen. Ter Hooie deed afstand van zijn zelfstandigheid in ruil voor zijn voortbestaan.

In dit artikel zal de focus uitgaan naar de impact van de Franse overheersing op het begijnhofleven. We onderzoeken hoe de begijnen van het Klein Begijnhof de woelige Franse tijd zijn doorgekomen, in hoeverre de overheid haar stempel drukte op het begijnhof en in welke mate het leven in het hof (mede hierdoor) ingrijpende veranderingen onderging.

Vooraleer we ons toeleggen op de Franse periode, presenteren we enkele preliminaire gegevens. In een eerste luik schetsen we de algemene ontwikkeling van het begijnhofleven, waarna we in een tweede luik de voorgeschiedenis van Ter Hooie in kaart brengen. In het derde en belangrijkste luik staan we dan uitgebreid stil bij de impact van de Franse overheersing van onze gewesten op het leven in Ter Hooie. Aan de hand van enkele thematische hoofdstukken trachten we een inzicht te krijgen in de twintig jaar durende turbulente begijnhofgeschiedenis. Hiervoor hanteren we vier invalshoeken. Ten eerste brengen we in detail de pogingen in kaart van de verschillende overheden in hun strijd om het beheer van de begijnhofgoederen. Vervolgens focussen we ons op het leven in het begijnhof en onderzoeken we in welke mate de krachtlijnen van het hofbestuur werden herbepaald. Ten derde staan we stil bij het religieuze leven in het begijnhof en vooral de invloed van de laïcisering hierop. In een laatste paragraaf bekijken we tenslotte het caritatieve karakter van het begijnhof en lichten we enkele nieuwe

vormen toe van liefdadigheid die uit deze Franse periode stammen.

1. Ontstaan en ontwikkeling van de begijnenbeweging

De begijnenbeweging is gegroeid uit het samenkomen van individuele, religieus voelende vrouwen.(8) Overal in Europa was er vanaf de late XIe eeuw tot de XIIIe eeuw sprake van een algemene opleving van de religiositeit. Verenigd rond hun afkeer tegen de rijkdom van de kerk en haar machtige abdijen gaven lekeninitiatieven uiting aan een variëteit van heterodoxe bewegingen waarin de terugkeer naar het oorspronkelijke christendom en naar de grondbeginselen van evangelie centraal stond. Er werd gezocht naar nieuwe vormen van gelovig en vroom leven.

Aanvankelijk kenden de vrouwenkloosters een groot succes. De cisterciënzerorde was hierbij de eerste om ook vrouwen aan te nemen. Maar slechts de elite was er welkom. Al snel werden dubbelkloosters opgericht, waarbij vrouwen als 'conversen' bij mannenkloosters zich verdienstelijk maakten met eenvoudig handwerk als wassen, spinnen en weven. Tot in de tweede helft van de XIIe eeuw konden vrouwen terecht in deze dubbelkloosters. Ze kenden een groot succes maar werden op aandringen van de kerkelijke overheid geleidelijk afgebouwd.(9)

Vrome vrouwen werden dus gedwongen hun geloof op een andere manier te belijden. Sommige onder hen beleefden hun vroomheid thuis in familiekring. Anderen leefden samen en vestigden zich in los verband in de buurt van hospitaal, godshuizen en kloosters.(10) De kapel waarover deze instellingen beschikten deed dienst als gebedsruimte. Deze 'eerste begijnen' wijdden zich aan ziekenzorg en gebed en leidden er een contemplatief leven. Rond 1230 werden de eerste begijnenconventen opgericht: grootschalige complexen die tot 1900 vrouwen konden huisen.

Zo ontstonden permanente gemeenschappen van alleenstaande vrouwen die hun leven in afzondering combineerden met een actief apostolisch leven dat door eigen arbeid werd onderhouden. In tegenstelling tot de meeste kloosterorden is de begijnenbeweging dus niet op een welbepaald tijdstip door iemand gesticht. Ze is daarentegen gegroeid in een tijd van maatschappelijke en culturele vernieuwing.(11)

2. Het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw-Ter Hooie vóór 1795(12)

Omtrent het stichtingsjaar van het begijnhof bestaat geen zekerheid. Naar alle waarschijnlijkheid werd het begijnhof tussen 1242 en 1262 gesticht, en hadden Johanna (1205-1244) en Margaretha van Constantinopel (1244-1278) als gravinnen van Vlaanderen voor de stichting ingestaan. Het begijnhof lag buiten de

stadsomwalling, midden in de velden of de 'Hoye', een Germaanse woord voor vruchtbaar alluviaal land bij een waterloop (de Nederschelde). Aan de noordzijde begrenste de Nederschelde het begijnhof, in het zuiden de Lange Violettestraat.

Aanvankelijk beschikten de begijnen nog niet over een eigen bidplaats en volgden ze de kerkdiensten in hun parochiekerk, de Sint-Janskerk (Sint-Baafskathedraal). In 1262 werd hen door gravin Margaretha het recht verleend een eigen bidplaats en kerkhof op te richten. In hetzelfde jaar werden ook de bevoegdheden over het begijnhof vastgelegd. De abt van Sint-Pieters bezat het patronaatsrecht over het begijnhof, de pastoor van de Sint-Janskerk had recht op de offeranden van de begijnhofkapel en de begijnen moesten jaarlijks bij hem te biechte gaan. Het begijnhof had een eigen kapelaan die in de kapel de missen verzorgde. Deze was wel afhankelijk van de parochiepriester van Sint-Jan maar had ook eigen parochiale rechten. Het begijnhof kende een snelle groei en was omstreeks 1280 volledig ommuurd.

Ook het Sint-Elizabethbegijnhof of Groot Begijnhof werd omstreeks 1242 gesticht. De benaming 'Groot Begijnhof' contrasteerde met het 'Klein Begijnhof'. Het was immers groter dan het Sint-Elizabethbegijnhof. Bovendien zouden kleine begijnhoven meer vrouwen uit lagere sociale klasse aangetrokken hebben dan de grote begijnhoven.

Het Poortakkerbegijnhof of Sint-Aubertusbegijnhof werd omstreeks 1278 opgericht door bemiddeling van Margaretha van Constantinopel. Het lag aan de huidige Oude Houtlei en had een specifieke functie. Het deed dienst als infirmerie voor de Gentse begijnen die niet in het Groot- of Klein Begijnhof verbleven. Het begijnhof kon slechts aan achttien begijnen onderdak verlenen.

2.1 Het middeleeuws begijnhof

De stichting van het begijnhof was slechts mogelijk geweest dankzij de steun van de kerkelijke overheid, maar ook dankzij de steun van wereldlijke gezagsdragers (adel en steden). In de middeleeuwse geest paste het de rijken schenkingen te doen - veelal geldelijke steun en onroerend bezit - aan religieuze instellingen zoals kloosters en begijnhoven, in ruil voor gebeden en zielenheil. Ter Hooie bewaart nog steeds de herinnering aan één van haar eerste weldoeners: de familie d'Ayshove. Het convent Huyshove ontleent hieraan hoogstwaarschijnlijk zijn naam. Deze schenkingen werden meestal aangewend voor de zieke en arme begijnen - met als specifieke instelling de infirmerie en de H. Geesttafel. De grafelijke familie die Ter Hooie had gesticht, trad op als hoogste gezagdrager en beschermer. De vorst was als erfgenaam van de stichteres van de gemeenschap de hoogste autoriteit en zou als beschermer van het hof meermaals tussenbeide

komen op vraag van begijnen of andere betrokken personen.

Als gevolg van 'ketterse' stromingen in een aantal begijnhoven rezen ook in de Gentse begijnhoven verdenkingen van 'ketterse' praktijken. Zo liet Graaf Gwijde van Dampierre (1278-1305) in 1295 in het Klein Begijnhof een onderzoek instellen. De begijnen die als onwaardig werden beschouwd, werden door de baljuw onmiddellijk verplicht hun habijt af te leggen. Toen paus Clemens V (1305-1314) in 1311 de bul 'cum de quibusdam mulieribus' uitvaardigde, werd de ontbinding van alle begijnhoven bevolen. In Gent echter snelde graaf Ro-brecht de Béthune (1305-1322) de begijnhoven ter hulp. In 1320-1321 trachtte hij in hun naam de Gentse begijnhoven van alle verdenking vrij te spreken. Uit het verslag van het onderzoek dat in Ter Hooie werd gevoerd bleek dat het begijnhof gehoorzaam was aan Rome en dat alle verdenkingen van 'ketterij' onterecht waren. De begijnengemeenschap werd dan ook van elke blaam gezuiverd.

In de periode 1320 - 1566 kende Ter Hooie een vredig bestaan en wist het zijn zelfstandigheid verder uit te bouwen door zijn bezittingen uit te breiden door erfenissen of schenkingen van gronden en renten. Toch hadden de vervolgingen een diepe indruk nagelaten. De drang van de kerk om de nogal onafgelijnde begijnenreligiositeit onder controle te krijgen vertaalde zich in een toenemende institutionalisering en reglementering.

2.2 Het begijnhof in de nieuwe tijd

In de XVIe eeuw brachten de godsdiensttroebelen opnieuw de bestaanszekerheid van het begijnhof in het gedrang. Nadat op 10 augustus 1566 de beeldenstroom was losgebarsten, verschenen de protestanten op 20 augustus te Gent en forceerden ze de toegang tot Ter Hooie. Toen de Raad van Beroerten in 1567 een onderzoek liet instellen naar de omvang van de schade, bleek uit het rapport dat in Ter Hooie vernielingen waren aangericht aan het sacramentenhuis, het kruisbeeld en het orgel.

Het optreden van Alva en de Spaanse landvoogden bracht de situatie niet meteen tot rust. Toen de calvinisten in 1578 in Gent hun eigen bewind vestigden, wijzigde het klimaat zelfs radicaal. De vervolgingen van katholieken woedden in alle hevigheid en opnieuw werden kerken zwaar beschadigd. In Ter Hooie werden in de zomer van 1578 de beelden en schilderijen in de kerk van de muur gehaald en vernield. In november 1578 maakte de vernielzucht plaats voor de inkwartiering van soldaten. In Ter Hooie sloegen sommige begijnen op de vlucht en zochten elders onderdak. Pas wanneer Alexander Farnese (1545-1592) een einde maakte aan zeven jaar calvinistische republiek (1578-1584), keerde de rust terug.

De periode vanaf het einde van de XIVe eeuw tot het midden van de XVIIIe eeuw

was er een van grote bloei. Met het Twaalfjarig Bestand tussen Spanje en de Noordelijke Nederlanden (1609) werd een politiek en religieus stabiele periode ingeluid in het Zuiden. In het spoor van de Contrareformatie waren de Spaanse landvoogden Albrecht en Isabella de begijnen gunstig gezind en schonken geld of gronden. Ook de kerkelijke overheid stelde de levenswijze van de begijnen herhaaldelijk als voorbeeld. Het toenemende aanzien en succes vertaalde zich vaak in een hernieuwde bouwlust. Het Klein Begijnhof werd tussen 1600 en 1700 volledig herbouwd: de houten huizen werden er vervangen door stenen panden. Tussen 1659 en 1672 kwam er een nieuwe kerk in laatrenaissancestijl, waartegen in 1720 een barokke voorgevel werd geplaatst. Twee nieuwe kapellen werden opgetrokken: de Sint-Godelievekapel, vanouds een befaamd bedevaartsoord voor oog- en keelkwalen, in 1638, en de H. Grafkapel in 1662. De algemene bloei kwam ook tot uiting in de toename van het aantal begijnen. In 1632 waren er in Ter Hooie honderd vierenzeventig begijnen, in 1780 driehonderd en negen.

De regeerperiode van de Oostenrijkse vorsten maakte een einde aan de bloei-periode. Door de afkondiging van het amortisatiedecreet (13) door Maria-Theresia op 15 september 1753, moest het Sint-Elizabethbegijnhof dertig duizend gulden betalen voor de amortisatie van blekerijen. Ook Ter Hooie heeft het moeilijk gehad, maar in welke mate men er financieel heeft onder geleden, is niet bekend.

Toen Jozef II in de Zuidelijke Nederlanden de contemplatieve kloosters liquideerde, zochten kloosterlingen onderdak in begijnhoven. Zo verbleven er in Ter Hooie 32 uitgedreven zusters.⁽¹⁴⁾ De meeste van hen bleven er tot aan hun dood. Ook het alledaagse in het begijnhof bleef niet onaangeroerd. Het ongunstig decreet van 26 juni 1784 betekende dat de begijnen niet meer op het hof zelf begraven mochten worden. Vanaf dan zou het Dampoortkerhof hiervoor instaan. De oude broederschappen werden afgeschaft en vervangen door één nieuwe: de broederschap van de actieve naastenliefde. Ter Hooie ging met tegenzin in op deze maatregel: de offerblokken werden uit de kerk verwijderd en de grootjuffrouw werd verplicht de boeken met de inkomsten uit de bestaande broederschappen aan de stad te overhandigen.

2.3 Het begijnhof op de vooravond van de Franse annexatie

Het verzet in de Zuidelijke Nederlanden tegen het optreden van de Oostenrijkse keizer Jozef II, dat uitmondde in de zogenaamde Brabantse Omwenteling die uitbrak in oktober 1789, bracht geen noemenswaardige verandering in het leven van de begijnen. Ook de daaropvolgende Oostenrijkse restauratie (november 1790 - november 1792) veroorzaakte geen schokgolven. Het was vooral vanaf

de twee opeenvolgende Franse bezettingen, afgebroken door een tweede Oostenrijkse restauratie (maart 1793 - juni 1794), dat men opnieuw zou interveniëren in het alledaagse leven van de begijnen.

Toen de Fransen na de slag bij Jemappes (6 november 1792) het Oostenrijks leger hadden verslagen, werden ze door de plaatselijke bevolking over het algemeen met groot enthousiasme onthaald. De Franse troepen werden, op grond van het revolutionaire gedachtegoed en ook als tegenstanders van Oostenrijk, verafgoed en gezien als de belichaming van het vrijheidsideaal. Bevelhebber generaal Charles Dumouriez proclameerde dat het Franse leger de bezittingen en de wetten van het land zou respecteren en de burgers vrijheid en gelijkheid zou brengen.

Stilaan kwam echter kritiek los op de aanpak van Dumouriez. Hoewel hij een onafhankelijk en gematigd België wilde, maakte de gebrekkige ravitaillering een aantal uitzonderingsbelastingen onvermijdelijk, waaronder leningen en opvoedingen van woningen, kledij en voedsel. De Gentse begijnhoven zouden voor de bezetter zowel een financiële als een materiële bijdrage moeten leveren. Op financieel vlak legde Dumouriez - om de Franse oorlogsmachine te voeden - aan de Gentse geestelijkheid een zware schatting op van twee miljoen Franse ponden. De Gentse bisschop, Ferdinand Maria de Lobkowitz, moest zelf maar uitmaken hoe hij het bedrag over de Gentse religieuze instellingen zou verdelen. Ter Hooie werd - ondanks hevig verzet van de begijnen - verplicht een grote som bij te dragen. Beslist werd dat Ter Hooie twintig duizend ponden voor zijn rekening zou nemen.⁽¹⁵⁾ Op 26 november verklaarde de ontvanger van het bisdom, H.J. Nuytens, een som van vier duizend zeshonderd ponden te hebben ontvangen. De dag erop werd nog eens een bedrag van drie duizend driehonderd ponden overgemaakt.⁽¹⁶⁾ Een partij zilverwerk werd o.a. gebruikt om het nodige geld bijeen te krijgen.

Op materieel vlak vervaardigden de begijnen van Ter Hooie, alsook deze van Sint-Elizabeth, in januari 1793 hemden voor de Franse troepen. In ruil hiervoor kregen ze kortstondig "bescherming" van generaal Jean Henri Ferrand, plaatscommandant van de Franse troepen in Gent. In een brief van 4 januari 1793 aan de grootjuffrouw van Ter Hooie maakte hij zijn voornemen bekend: "Il est défendu aqui que ce sois de les - de begijnen - troubler en aucune maniere sous peine d'être traité comme perturbateur du repos publique."⁽¹⁷⁾ De "bescherming" die Ferrand wou aanbieden kwam eigenlijk neer op een vrijstelling van inkwartiering. Het inkwartieren van Franse militairen in religieuze instellingen was immers vaak de grote schrik van de toenmalige religieuzen.

Het verblijf van de Fransen op Belgisch grondgebied was echter van korte duur, op 18 maart 1793 leed het revolutionaire leger een verpletterende nederlaag bij Neerwinden. Deze keer werden de Oostenrijkers met enthousiasme begroet.

Meer nog dan tijdens de eerste Oostenrijkse restauratie (1791-1792) werd er gestreefd naar een herstel van het Ancien Régime. Adel en clerus, nog in shock door de Franse bezetting, onderwierpen zich volledig aan het gerestaureerde Oostenrijkse gezag. De financiële toestand was echter uiterst slecht. Omdat de Provinciale Staten slechts met mondjesmaat geld in de overheidskas stortten moest de keizer meermaals een beroep doen op vrijwillige giften.

In 1794 enterden de Fransen opnieuw het Belgisch grondgebied, en versloegen de Oostenrijkers op 26 juni te Fleurus. Gent was op 4 juli 1794 weer in handen van de revolutionairen. De Franse bezetters verborgen niet langer hun intenties: men verklaarde niet alleen dat België de Franse legers zou onderhouden, maar ook dat onze gewesten de oorlogskosten van 1792 moesten vergoeden. Vanaf dat moment werd duidelijk dat België niet meer was dan een veroverd land. Het regende oorlogsheffingen en contributies. Volgens de ideologie van de bezetters moesten de rijken hiervoor instaan: religieuze instellingen, clerici en de grootgrondbezitters.

Op 9 augustus 1794 werd aan de bezette gebieden een militaire contributie van zestig miljoen ponden opgelegd. De stad Gent zou hiervan zeven miljoen voor haar rekening nemen. Het aandeel van Ter Hooie bedroeg opnieuw twintig duizend ponden. Op 1 januari 1795 werd reeds bijna een derde van het bedrag overgemaakt.(18)

Uiteindelijk zou van de zestig miljoen ponden slechts vijfenveertig percent geïnd worden. In welke mate het begijnhof zijn schuld verder afloste is niet duidelijk. Wat wel vatstaat is dat Ter Hooie een lening moest aangaan voor de betaling van deze contributie. De afbetaling van deze lening zou aanslepen tot 1814. In 1811 was het begijnhof zijn schuldeisers nog steeds een bedrag verschuldigd van ruim drieduizend ponden.(19)

3. Het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw-Ter Hooie in de periode 1795-1814

Hoewel Parijs onze gebieden reeds bestuurde sinds juli 1794 betekende de inlijving ervan, op 1 oktober 1795, dat geen onderscheid meer werd gemaakt tussen 'het oude Frankrijk' en 'het voormalige België'. Met deze assimilatie kwam formeel een einde aan de militaire bezetting in de Zuidelijke Nederlanden. Dit had belangrijke gevolgen op institutioneel, op wetgevend en vooral op religieus vlak: nieuwe structuren en instellingen van bestuurlijke aard werden gecreëerd, de Franse wetgeving inzake openbaar en kerkelijk leven werd stapsgewijs geïmplementeerd.(20)

Met de Franse Revolutie kwam de afschaffing van het Ancien Régime en al haar instellingen. En met de annexatie van onze gewesten werden nieuwe instel-

lingen gecreëerd die alle facetten van de samenleving behelsden. In de periode 1795-1814 zou de overheid als nooit tevoren haar stempel drukken op het religieuze leven. Dat ook Ter Hooie hier niet van gespaard bleef, zal blijken in de volgende paragrafen.

3.1 Vijf jaar juridische en politieke strijd om het begijnhofpatrimonium

De juridische positie van de begijnen zal onder het Franse regime heel wat stof doen opwaaien. Aan de oorsprong hiervan ligt de complexe wetgeving die de Fransen in onze gewesten hebben afgekondigd. De variabele interpretatie en praktische toepassing van de wetgeving was problematisch en zou aanslepen tot september 1800.

De interpretatie van de wet van 15 fructidor IV (september 1796) lag aan de basis van alle moeilijkheden. Door deze maatregel werden in de Verenigde Departementen alle religieuze huizen waar een of andere gelofte gold, geliquideerd.(21) Er werd reeds echter een uitzondering gemaakt voor religieuze instellingen die zich inhielden met onderwijs en armen- en ziekenzorg - omwille van het openbare nut van deze instellingen.(22) Bovendien was er een chronisch gebrek aan ervaren verplegend en onderwijzend personeel.(23) Conform de revolutionaire gedachte was het de bedoeling de armen- en ziekenzorg uit de kerkelijke sfeer te halen en de bijstand tot uitdrukkelijke taak van de burgerlijke overheid uit te roepen. Hiertoe werd een instelling gecreëerd die het bestuur op zich zou nemen van de caritatieve instellingen, zoals instellingen voor armen- en ziekenzorg en weeshuizen. Op 16 vendémiaire V (7 oktober 1796) werd de wet op de Hospices Civils gedecreteerd en verloor de kerk haar quasi-monopolie op de liefdadigheid.(24) Per gemeente zou een Commissie van de Burgerlijke Godshuizen worden ingericht die alle godshuizen(25) - dus zowel de reeds bestaande(25) als de nieuwe - gemeenschappelijk zou besturen. Ze zouden het vruchtgebruik van hun bezittingen behouden, en met de inkomsten uit die bezittingen zou de lokale armen- en ziekenzorg worden gefinancierd.(26)

De vraag was of de begijnen al dan niet kloosterlingen waren. Enerzijds kon worden verondersteld dat de begijnen religieuzen waren. Ze legden immers geloften af, hadden gemeenschappelijke inkomsten en droegen een habijt. In navolging van de wet van 15 fructidor IV (1 september 1796) moesten de begijnhoven aldus opgeheven en hun patrimonium genationaliseerd worden. Anderzijds leefden ze in individuele woningen die ze persoonlijk financierden, en beschikten ze over eigen inkomsten. Daarenboven hadden de begijnen een infirmerie en een H.

Geesttafel. Dat maakte het erg moeilijk, zeker vanuit juridisch opzicht, om hen niet als een caritatieve instelling te erkennen, vooral omdat die instituten in enkele steden als een burgerlijk godshuis werden beheerd.(27)

Het gebrek aan een duidelijke formulering met betrekking tot de begijnhoven leidde uiteindelijk tot de meest tegenstrijdige beslissingen. Door de dubbelzinnigheid verschilde het beleid bijgevolg van plaats tot plaats. De verwarring was totaal. Ministeriële en departementale omzendbrieven spraken elkaar tegen en de wetten werden door de lokale autoriteiten verschillend geïnterpreteerd en geconcretiseerd. Ook de sympathie of antipathie van plaatselijke instanties speelde een doorslaggevende rol. Soms kwamen de begijnhoven in handen van de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen, maar vaak kwam het tot een opheffing of een gedeeltelijke sluiting. Zo werd in het departement van de Ourthe het begijnhof van Luik in stand gehouden, terwijl het begijnhof van Antwerpen in het departement der beide Nethen werd afgeschaft.(28)

Voor Ter Hooie zou het juridisch en politiek getouwtrek aanhouden tot september 1800. Pas toen werd een definitieve beslissing genomen. Hoewel deze strijd pas werd ingeluid met de afkondiging van de wet van 15 fructidor IV, werd deze voorafgegaan door de verordeningen van de wet van 14 floréal IV (3 mei 1796).

3.1.1 Rol van de wereldlijke en geestelijke overheden

De rol van de nationale overheden in de begijnenkwestie speelde zich vooral af op het ministeriële niveau. De Franse ministers van Financiën en van Binnenlandse zaken namen het respectievelijk op voor hun eigen portefeuilles. De minister van Financiën, verantwoordelijk voor de nationale goederen, en de minister van Binnenlandse Zaken, met de eredienssten onder zijn bevoegdheid, waren het over deze kwestie niet eens.

Hoewel de minister van Financiën aanvankelijk de begijnhoven niet wou suppressen “attendu qu’ils n’étaient d’aucun ordre monastique”(29), herzag hij al gauw zijn mening: de opbrengsten van de verkoop of de verhuur van het begijnhof zouden immers kunnen bijdragen tot de aflossing van de staatsschuld. Bovendien vond hij dat de infirmerie binnen het hof uitsluitend aangewend werd voor de eigen bewoners, wat elke vorm van weldadigheid uitsluit. Zich baserend op de wet van 15 fructidor IV moesten de begijnhoeven dus worden opgeheven en hun roerende- en onroerende goederen bij het Nationaal Domein worden gevoegd. Het was de directeur van het Nationaal Domein te Gent, Harmand, die zou instaan voor de toe-eigening van de begijnhoven bij de Franse staat.(30)

De minister van Binnenlandse zaken daarentegen beschouwde de begijnen als leken aangezien ze geen eeuwige geloften aflegden.(31) Het waren liefdadigheidsinstellingen en hun bezittingen kwamen derhalve toe aan de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen: “sauf à la commission administrative à prendre des

mesures nécessaires pour assurer aux Béguines la conservation de tous leurs droits”.(32)

In afwachting van de definitieve wettelijke oplossing trachtten de departementale en lokale administraties de kwestie op te lossen.(33) Omdat de centrale administratie van het Scheldedepartement (dit departement valt in grote trekken samen met het huidige Oost-Vlaanderen) de taak had de wetten en besluiten, gedirigeerd vanuit Parijs, in onze gewesten door te voeren, moesten zowel de besluiten van de minister van Financiën als deze van Binnenlandse Zaken worden behartigd. In navolging van de tegenstrijdige ministeriële besluiten, zou de administratie dan ook blijk geven van deze onenigheid en het nu eens opnemen voor de begijnen, en het dan weer opnemen voor het Nationaal Domein.

Vanzelfsprekend deed de Gentse Commissie van de Burgerlijke Godshuizen er alles aan om dit tegen te gaan. De Commissie zag het begijnhof niet graag verdwijnen uit haar portefeuille, want met de begijnengoederen zouden verlieslatende kleinere godshuizen en nieuwe initiatieven gefinancierd kunnen worden.(34) Een besluit van 13 november 1796 hield immers in dat alle inkomsten van de burgerlijke godshuizen zonder onderscheid voor alle instellingen aangewend moesten worden, zonder rekening te houden met de oorspronkelijke bedoeling van de inkomsten. De Commissie zocht de steun van de minister van Binnenlandse Zaken en wendde zijn besluiten aan om haar rechten over het begijnhof kracht bij te zetten.(35) De Commissie werd hierin gesteund door de municipale administratie.

Dat de stad het opnam voor de Commissie, is te verklaren vanuit de verwevenheid van beide instellingen. De leden van de Commissie werden benoemd door de municipale administratie(36). En de begrotingen, rekeningen, besluiten, en reglementen van de Commissie werden aan het toezicht van deze administratie onderworpen. Bovendien stond de municipale administratie in voor het toekennen van gemeentelijke subsidies in het geval dat de inkomsten van de Commissie ontoereikend waren.(37) Men had er dus alle belang bij dat de Commissie over voldoende middelen kon beschikken om haar werking terdege uit te voeren. De inkomsten die de Commissie uit de (on)roerende goederen van het begijnhof ontving vloeiden immers niet automatisch terug naar het begijnhof maar werden ook aangewend om dringende noden van andere hospicen te nuttigen.(38)

De begijnen hebben op hun beurt alles in het werk gesteld om zich als liefdadigheidsinstelling te laten erkennen, waar ze niet als eigenaars, maar als hulpbehoevenden verbleven. De infirmerie en de H. Geesttafel golden volgens de begijnen als bewijs dat ze voorwerp waren van liefdadigheid.

De begijnen moesten het op dit ogenblik evenwel stellen zonder geestelijke beschermers of voogden, die eertijds hun vertegenwoordigers waren naar de

maatschappij toe. De prior van de Sint-Pietersabdij, de Gentse bisschop en de geestelijken van Sint-Baafs, hebben - voor zover we uit de bronnen hebben kunnen opmaken - geen rol gespeeld in de begijnenkwes- tie. De Sint-Pietersabdij werd immers opgeheven op 1 september 1796(39), de bisschopszetel was sinds het overlijden van F.M. de Lobkowitz (+ 29 januari 1795) vacant gebleven. De plaatsvervangende vicariaten hielden zich ook niet bezig met de begijnenkwes- tie.(40) Hetzelfde gold voor de geestelijken van Sint-Baafs.(41)

Ook de pastoor en de onderpastoor van het begijnhof mengden zich niet in de strijd. Ze hadden immers geweigerd de eed van gehoorzaamheid en eed van haat te onderschrijven en konden zich daarom niet laten gelden.(42) Bijgevolg moes- ten ze onderduiken.(43)

3.1.2 Wat voorafging: wet van 14 floréal IV (3 mei 1796)

Hoewel in onze gewesten nog geen wet was afgekondigd die onze kloosterorden afschafte - deze wet werd pas op 1 september 1796 van kracht - kreeg de direc- teur van het Nationaal Domein, gemachtigd door de arresten van 22 en 26 ven- démiaire IV (14 en 18 oktober 1795), de taak om de bezittingen en de inkomsten van de religieuze instellingen in kaart te brengen, met het oog op hun nakende nationalisatie.(44). De geestelijke instellingen, en dus ook Ter Hooie, moesten binnen de tien dagen een staat van goederen en inkomsten overmaken. De over- grote meerderheid van de religieuze instellingen legden de verorde- ningen echter naast zich neer. Ook de begijnen namen de zaak echter niet ernstig. Men dacht dat het niet zo'n vaart zou lopen, en men was helemaal niet van plan een staat van bezittingen op te maken.(45)

De overheid trof echter kordaat een nieuw besluit, met de wet van 14 floréal IV (3 mei 1796), door de inbeslagname van al hun goederen te vorderen. De admi- nistratie van alle religieuze instellingen werd zonder meer aan de directie van het Nationaal Domein overgedragen.(46) Dan pas besepte men dat het de revolutio- nairen ernst was. Slechts twee dagen na de bekendmaking van het arrest werden in het begijnhof de financiën doorgelicht en werd een inventaris opgemaakt van alle goederen aanwezig in het groothuis, de infirmerie, de kerk en de sacristie. Zowel de goederen als de inkomsten van het begijnhof zouden voortaan niet langer door de begijnen zelf maar door de directeur van het Nationaal Domein worden beheerd: "les biens et revenus sont mises en séquestre".(47)

De begijnen lieten het hier echter niet bij. Op 18 floréal IV (7 mei 1796) zocht de grootjuffrouw hulp bij de autoriteiten van het Schelvedepartement en vroeg hen in een verzoekschrift deze maatregel op te heffen. Ze argumenteerde dat het begijnhof geen religieuze orde was: "les béguines sons libres et indépendants et ne peuvent être placées en aucune façon au rang des personnes religieuses". Ze eiste dat de in sekwester geplaatste goederen en inkomsten opnieuw zouden

worden vrijgegeven.(48) De directeur van het Nationaal Domein bracht de stad op de hoogte van de petitie en vroeg de bevoegde autoriteiten stelling in te nemen met betrekking tot de identiteit van het begijnhof. Was het begijnhof een religieuze orde of niet?(49)

De municipale administratie gaf hierop in een brief van 28 floréal IV (17 mei 1796) antwoord: de begijnen waren geen kloosterlingen, omdat ze geen geloften voor het leven aflegden. Het begijnhof was in hun ogen “une maison de refuge et de secours pour filles et veuves”. Daarenboven verzorgden ze zieke vrouwen, wat hun dienstbaarheid ten aanzien van de samenleving onderstreepte. De stad drong er dus op aan het begijnhof niet als religieuze instelling maar als godshuis te bestempelen. Het hof maakte deel uit van het eeuwenoude patrimonium van godshuizen, de begijnen moesten in hun oude rechten worden hersteld. De commissaris van het Directoire exécutif (regeringscommissaris en hoofd van de centrale administratie van het Schelvedepartement) deelde dezelfde mening.(50)

Uiteindelijk werd in een brief van de administratie van het Schelvedepartement van 23 prairial IV (11 juni 1796) aan de grootjuffrouw de beslissing van de bevoegde organen overgemaakt. Gezien het advies van de stad en van de commissaris van het Directoire exécutif, kreeg ze de toestemming haar goederen opnieuw te beheren zoals vroeger. Maar enkel op voorwaarde dat ze om de drie maanden de regie der domeinen zou berichten over de inkomsten van het hof.(51) Slechts een kleine anderhalve maand na het besluit van 14 floréal werd het begijnhof opnieuw uit de handen van de directeur van het Nationaal Domein getrokken, en terug aan de begijnen toevertrouwd.

3.1.3 Wet van 15 fructidor IV (1 september 1796) en de nasleep ervan tot 3 september 1800

Het duurde echter niet lang vooraleer Ter Hooie opnieuw voor zijn voortbestaan vreesde. Hoewel het hof sinds de wet van 14 floréal IV reeds was erkend als godshuis, werd de identiteit ervan opnieuw in vraag gesteld. De kwestie was of de begijnhoven onder de uitzonderingsclausule van de wet van 15 fructidor IV (1 september 1796) vielen, en ze, erkend als godshuis, aldus onder de bevoegdheid van de Commissie van de Godshuizen ressorteerden.

De directeur van het Nationaal Domein Harmand zag in de wet van 15 fructidor IV opnieuw een bewijs voor de afschaffing van het begijnhof. Reeds een maand na de afkondiging van de wet beval hij de grootjuffrouw een inventaris op te maken van alle bezittingen van het begijnhof. We lezen in een brief van de directeur aan de grootjuffrouw van 19 vendémiaire V (10 oktober 1796) dat deze boedelbeschrijving wel degelijk werd overgemaakt.(52)

3.

HOPITAL MILITAIRE DE GAND.

RELEVÉ de la Visite des Officiers de santé, du 10. Juin de l'an 1866

DIVISION.

MALADES.		RÉGIMES.				PORTIONS ORDONNÉES		
		ANIMAL.	VEGETAL.	DISTR.	TOTAL.	POUR		
						le matin.	le soir.	TOTAL.
280.								
MATIN.	Officiers, et traités comme tels.	"	"	"	560			
	Soldats, et traités comme tels.	280	"	"				
SOIR . .	Officiers, et traités comme tels.	"	"	"				
	Soldats, et traités comme tels.	280	"	"				
VIANDE . . .	Portions . . .							
		Entières				66	66	132
		Trois quarts				55	22	77
		Demi				"	"	"
COTELETTES	Nombre					5	"	5
Pain	Portions . . .	Entières				65	65	130
		Trois quarts				86	88	174
		Demi				142	160	302
		Quart, et panade				12	12	24
		Soupes				15	15	30
		Diètes de pain			"	"	"	
<i>Diète</i>	Portions . . .	Doubles, pour Officiers				"	"	"
		Entières				44	44	88
		Trois quarts				124	124	248
		Demi				82	82	164
RIZ	Portions de cinq décagrammes (une once et demie).	Au bouillon			22	22	44	
		Au lait			"	"	"	
LAIT	Portions d'un quart de litre (demie chopine)	Riz au lait			80	80	160	
		Bouillies			"	"	"	
		Lait simple			"	"	"	
BOULLIES		de trois décagrammes (ou une once) de farine			"	"	"	
PRUNEAUX	Portions	de six décagrammes (ou deux onces).			22	22	44	
LEGUMES	Pièces	de six décagrammes (ou deux onces).			66	44	110	
		A la coque			6	8	14	
BOUILLON	Maigre				5	5	10	

CERTIFIÉ conforme aux Cahiers des Visites dudit jour, par
le Soussigné

J. Verbeek

Voedingsregime van militairen in het militair ziekenhuis anno 1816

Als reactie schreef de grootjuffrouw in het najaar(53) een brief aan de minister van Financiën - belast met de nationale goederen - om haar zaak te bepleiten. En volgens haar was er geen twijfel mogelijk: “rien n’est plus facile que démontrer que la loi de 15 fructidor n’est pas applicable aux beguines et que les beguinages ne peuvent sans aucun rapport être rangés dans la classe des corporation religieuses”. Wat waren haar voornaamste argumenten? De begijnen zijn niet onderworpen aan een monastieke regel, ze leggen geen eeuwige geloften af, en ze zijn vrij om het hof te verlaten wanneer ze willen; ze behouden hun bezit en staan in voor hun eigen onderhoud; ze zijn onderhevig aan de burgerlijke wetten en betalen belasting zoals iedereen.(54)

Op 24 Nivose V (13 januari 1797) kreeg de grootjuffrouw een verlossend bericht van de administrateur commissaire aux bureau des domaines nationaux: minister van Financiën Ramel had aan de gouvernementscommissaris van Brussel laten weten dat de begijnhoven van Gent niet onder de wet van 15 fructidor IV vielen en ze het bezit behielden van hun huizen en goederen. Ze mochten volgens hem niet worden gesupprimeerd omdat ze geen monastieke regel hadden. Hij beloofde deze richtlijnen over te maken aan de directeur van het Nationaal Domein.(55)

De Gentse Commissie van de Burgerlijke Godshuizen, die geïnstalleerd werd op 6 oktober 1797, liet een week later aan de grootjuffrouw weten dat de inkomsten en de bezittingen van haar hof voortaan door de Commissie zouden worden beheerd: “vous n’êtes plus autorisés à passer en votre qualité de directrice aucuns contrats d’achats et de vente”.(56)

De directeur van het Nationaal Domein betwiste de beslissing van de Commissie en beval de grootjuffrouw op 21 pluviose VI (9 februari 1798) een inventaris op te maken van de kerk, de sacristie en het groothuis. Over de inkomsten en uitgaven, en eventuele schulden, weigerde ze enige informatie mee te delen, want, zo vertelde ze, ze hadden deze al overgemaakt aan de Commissie. De inventaris wou ze niet ondertekenen omdat volgens haar de wet van 15 fructidor IV niet van toepassing was op de begijnhoven.(57)

Toen de Commissie gehoor kreeg van de activiteiten van de directeur van het Nationaal Domein besliste men op 12 brumaire VII (2 november 1798) de minister van Binnenlandse Zaken uit te nodigen de Commissie te steunen in haar aanspraken op de bezittingen van het begijnhof.(58)

De centrale administratie van het Scheldepartement stelde, na advies van de minister van Financiën die plots een andere mening was toegedaan, de directeur van het Nationale Domein echter voorlopig in het gelijk. Het besloot op 25 pluviose VII (13 februari 1799) dat “les biens des hospices no. 2 & 10 - respectievelijk het Groot- en Klein-Begijnhof - sont déclarés faire partie du Domaine

National.” De Commissie moest stoppen met zich langer bezig te houden met bestuur en het beheer van de begijnhofgoederen. En tevens moet de Commissie de opbrengsten en de inkomsten die ze had ontvangen uit de bezittingen van het hof aan de directie van het Nationaal Domein overdragen.(59)

Intussen ging de municipale administratie niet akkoord met het arrest van het Schelvedepartement. Op 2 ventose VII (20 februari 1799) berichtte de stad aan het bestuur van het Schelvedepartement dat de uitvoer van het arrest zou leiden tot een inkomensverlies voor de Commissie van meer dan één vierde van haar totale inkomsten, waardoor ze over te weinig middelen zou beschikken om de dringende noden van de andere hospicen te nuttigen.(60) Gesteund door de stedelijke autoriteiten gaf de Commissie geen gevolg aan de beslissing van de minister van Financiën en het daaropvolgende besluit van het Schelvedepartement.

Op 27 ventose VII (16 maart 1799) drong de directeur van het Nationaal Domein bij de centrale administratie van de Schelvedepartement aan om de Commissie met aandrang te vragen het beheer van de begijnhoven over te laten.(61) Op 9 germinal VII (29 maart 1799) werd opnieuw hetzelfde geëist.(62) De directeur van het Nationaal Domein zou vanaf 13 floréal VII (2 mei 1799) starten met de verhuur van enkele onroerende goederen van het begijnhof. De Commissie reageerde fel en eiste de onmiddellijke stopzetting. Zo zou volgens de Commissie de verhuur van de infirmerie zware gevolgen hebben voor de begijnen: “les femmes indigentes accablés de vieillesse et d’infirmités seroient privées de tout asile si par suite de cette location elles étoient obligées d’évacuer sans délai les maisons qui leur servent de retraite”.(63)

Op 12 prairial VII (31 mei 1799) kreeg de Commissie antwoord van de minister van Binnenlandse Zaken: de begijnhoven kwamen volgens hem toe aan de Commissie. De minister gaf aan dat hij, in afwachting van het overleg dat hij hieromtrent zou plegen met de minister van Financiën(64), de directeur van het Nationaal Domein zou uitnodigen voorlopig het besluit van 25 pluviöse VII niet langer na te volgen en zich niet langer te moeien met het begijnhof. De centrale administratie van het Schelvedepartement autoriseerde de Commissie het beheer van het hof in handen te nemen. Dit allemaal in afwachting van de uiteindelijke beslissing die zou genomen worden omtrent de definiëring deze vreemde instellingen.(65)

De directeur van het Nationaal Domein was “bouleversé” van de beslissingen van de minister van Binnenlandse Zaken en van het Schelvedepartement. Volgens hem hadden de wet van 15 fructidor IV en het besluit van 25 pluviöse VII

van de centrale administratie, goedgekeurd door de minister van Financiën, de Commissie ervan moeten overtuigen dat de goederen van de begijnhoven geen deel uitmaken van hun patrimonium. Hij verklaarde dat hij geen afstand zou doen van de goederen van de begijnhoven.(66) Ook de minister van Financiën deelde zijn mening. Hij liet in een omzendbrief van 15 brumaire VIII (5 november 1799) verstaan dat de begijnhoven deel uitmaakten van het Nationaal Domein, tot op het moment dat het Corps Législatif een specifieke wet met betrekking tot de begijnhoven hadden uitgevaardigd.(67)

De administratie van het Schelddepartement, zich baserend op de wet van 10 vendémiaire IV - waarin was vastgelegd dat de organisatie van de liefdadigheidsinstellingen toekwam aan de minister van Binnenlandse Zaken(68) - besloot op 12 pluviöse VIII (1 februari 1800) geen gevolg te geven aan de beslissing van de minister van Financiën.(69)

Maar nog gaf de directeur van het Nationaal Domein zich niet gewonnen. Uiteindelijk kwam de hele zaak voor het Gentse tribunaal. De Commissie won het pleit. Het werd definitief bevestigd met het optreden van de Franse consuls op 16 fructidor VIII (3 september 1800): ze stelden de minister van Binnenlandse Zaken in het gelijk. De begijnhoven waren liefdadigheidsinstellingen en hun goederen vielen voorgoed onder de bevoegdheid van de Commissie. Het begijnhof O.L.V.-Ter-Hooie was voortaan “hospice no. 10”.(70)

3.2 De organisatie binnen het hof

“A city of ladies”, zo omschreef Walter Simons de begijnengemeenschappen. Ter Hooie was een ministad waarin enkele instellingen borg stonden voor een geoliede leefgemeenschap. Een aantal gezagsdragers stonden in voor de goede gang van zaken. Aan het hoofd stond de grootjuffrouw. Zij werd bijgestaan door enkele andere begijnen die enkele deel- of adviserende taken op zich namen. Enkele afzonderlijke instellingen, zijnde de conventen, de infirmerie en de H. Geesttafel, hadden hun eigen organisatie, die onder controle stond van de grootjuffrouw en haar medebestuurders. Ook de administratie inzake de verkoop van de huisjes stond onder het toeziend oog van de grootjuffrouw.(71)

De komst van de Commissie als externe bestuurder van het begijnhof en beheerder van de begijnhofgoederen bracht verandering in deze interne organisatie. De krachtlijnen van het bestuur werden herbepaald. De begijnen konden niet anders dan zich aan te passen aan deze nieuwe omstandigheden.

3.2.1 De grootjuffrouw

Tijdens de Franse tijd werd Ter Hooie achtereenvolgens bestuurd door twee

grootjuffrouwen: Catherine de Ryck (1793-1811) en Theresia Adins (1811-1826). Hoewel de titel 'grootjuffrouw' bleef bestaan kwam ook de titel 'Directrice de l'hospice no. 10' in gebruik.(72)

Aan de voornaamste taken van de grootjuffrouw veranderde weinig: "La Grande-Dame représente le pouvoir exécutif".(73) Wel had ze niet langer het beslissingsrecht in het toewijzen en de verkoop van huisjes. Deze kwam voortaan toe aan de Commissie - hierover verder meer.

Toen grootjuffrouw Catherine de Ryck op 28 maart 1811 stierf, werd de opvolgingsprocedure in gang gezet. Wanneer werd overgegaan tot de verkiezing van een nieuwe grootjuffrouw, kwam naar aloude gewoonte de verkiezingscommissie van conventmeesteressen, gezelneden, H. Geestjuffrouwen, en begijnhofpastoor samen.(74) De prior van de Sint-Pietersabdij, als houder van het patronaatsrecht over het begijnhof, was er niet meer bij; de Sint-Pietersabdij was immers opgegeven. Ook de parochiepriester van de Sint-Baafsparochie en de deken van Gent waren niet op het appel. Hoewel dit verkiezingscomité gerechtigd was bij meerderheid van stemmen te beslissen, werd niettemin een kandidaat voorgedragen door kanunnik P.J. Triest. Deze laatste was sinds 1807 lid van de Commissie. Op 3 april 1811 maakte de Commissie aan het begijnhof bekend dat "sur la proposition de Monsieur Triest la Commission nomme madame Anne Therese Adins à la place de Directrice de l'infirmerie du Béguinage de Notre Dame dit Ter Hoyen".(75) Deze aankondiging gebeurde nadat de aartspriester van de kathedraal op 1 april de nieuwe grootjuffrouw in haar ambt had bevestigd.(76)

3.2.2 Andere leden van het hofbestuur

In de bronnen hebben we weinig informatie teruggevonden over de oorspronkelijke leden binnen het hofbestuur. We vonden verwijzingen naar twee of drie gezelneden die de voornaamste raadgevers waren van de grootjuffrouw. Zij werden door de grootjuffrouw gekozen "parmi les personnes les plus honorables et plus exemplaires du Béguinage".(77) Ook de functie van H. Geestjuffrouw werd nog steeds opgenomen; zij stond aan het hoofd van de H. Geesttafel.(78) De functies van rekeningjuffrouw en 'schrijverigge' werden voortaan door een persoon behartigd: de econoom, een functie die in het leven werd geroepen door de Commissie. Per godshuis stelde ze een econoom aan voor de zorg van de financiële administratie (79) een taak die in het begijnhof oorspronkelijk door de rekeningjuffrouwen en de schrijverigge werd waargenomen.

3.2.3 De infirmerie en de H. Geesttafel

De infirmerie was bestemd voor zieke en behoeftige begijnen die zelf niet konden instaan voor de betaling van noodzakelijke verzorging. Deze 'infirmieriekinderen' kregen er, mits een kleine persoonlijke bijdrage, verzorging van infirmeriezusters die voor hun diensten werden vergoed. Ze 'kochten hun tafel' in de infirmerie waar ze dan op kosten van de instelling leefden en woonden.(82) In de infirmerie was plaats voor 14 infirmieriekinderen.(83) De infirmerie kon rekenen op enkele artsen en chirurgen wiens diensten door de Commissie ter beschikking werden gesteld. Men werd er pas toegelaten nadat de Commissie haar goedkeuring had gegeven. Elk individueel geval werd door een arts in dienst van de Commissie onderzocht. De Commissie gaf pas haar fiat nadat de arts de diagnose had gesteld dat het begijn wel degelijk dringende hospitalisatie nodig had.(84) In de infirmerie werden niet langer alleen zieke vrouwen van binnen het hof, maar ook zieke vrouwen van andere godshuizen gehospitaliseerd. Zo besloot de Commissie op 18 pluviöse IX (7 februari 1801) dat Marie Thérèse D'hondt, gedomicilieerd in hospice nr. 2(85), "devenue imbecile", op koste van de commissie zou worden opgenomen in de infirmerie van het Klein Begijnhof.(86) Op 7 ventose XI (26 februari 1803) werd Anne Goreels, ex-religieuze van de Bijloke, op eigen aanvraag overgeplaatst naar de infirmerie van het begijnhof.(87)

De H. Geesttafel was in hoofdzaak een financieel gerichte instelling. Renten en aalmoezen, geschonken door rijke begijnen, leken of geestelijken, werden gebruikt om arme begijnen te ondersteunen die over onvoldoende inkomsten beschikten. Deze begijnen werden dan Heilig Geestkinderen genoemd. Wanneer ze zelf over eigen inkomsten beschikten, kregen ze een aanvullend bedrag toegestopt. Indien ze echter niets bezaten, konden ze volledig op kosten van de instelling leven.(88)

Het bestuur van de H. Geesttafel tijdens de Franse periode bleef ongewijzigd. Aan het hoofd stond nog steeds een H. Geestjuffrouw(89). Nog steeds kon men pas na vier jaar terugvallen op de steun van deze armentafel.(90) Gedurende de Franse tijd werden jaarlijks nooit meer dan twee H. Geestkinderen opgenomen.(91)

3.2.4 De conventen en huizen

De conventen waren gemeenschapshuizen waarin minder gegoede begijnen, novicen en pas gesteede begijnen onder leiding van een conventjuffrouw leefden en werkten. Begijnen die kapitaalkrachtig genoeg waren konden zelf een eigen huisje kopen.(92) Met de installering van de Commissie kwam echter aan

deze aloude praktijk een bruusk einde. Voortaan konden de begijnen niet langer voor het leven beschikken over een huisje, maar werden de huizen per termijn verhuurd.(93)

De conventen

Nog steeds werd het bestuur van ieder convent waargenomen door de conventmeesteres.(94) Uit een document van 1862 blijkt dat de verkiezing van de conventmeesteres tijdens de Franse tijd nog steeds gebeurde na advies van de conventbegijnen. Het tijdstip van de verkiezing veranderde wel. Voorheen werd de conventmeesteres pas vervangen na haar dood of na haar aftreden. Voortaan was dit niet langer het geval en moest de conventoverste elk jaar opnieuw in haar functie worden bekrachtigd.(95)

Elke begijn begon haar leven in een convent. Vóór de Franse tijd was het niet ongewoon dat ook begijnen die niets bezaten tot een convent werden toegelaten. Voortaan echter moest een intredend begijn over een "revenu hypothèque de cent trente francs par an" beschikken om te worden aanvaard.(96) Daarbovenop moest ze nog eens twintig francs betalen voor het onderhoud van het convent.(97) Of ook het kleedselgeld en het steedselgeld werd opgetrokken, weten we niet.(98) Hoe dan ook moet het voor arme vrouwen voortaan bijna onmogelijk geweest zijn om nog begijn te worden. Het feit dat in de Franse tijd slechts twee H. Geestkinderen financiële bijstand kregen, kan er inderdaad op wijzen dat de financiële draagkracht van de nieuwe begijnen er op vooruitging.

Ook de termijn van het noviciaat werd opgetrokken. Waar een begijn vroeger reeds na negen maanden noviciaat werd voorbereid op het kleedsel, moest ze voortaan een termijn van één jaar uitdoen. Ook de duur tussen het kleedsel en steedsel werd verhoogd: van zes tot acht maanden: "Les personnes qui veulent devenir beguines font une épreuve d'une année et si elles le trouvent bon, elles prennent le costume modeste de beguine après sept à huit mois, si elles le désirent, elles sont admise a l'association."(99) Na het steedsel moest het begijn naar aloude gewoonte nog enkele jaren in het convent blijven wonen.(100)

Sommige begijnen hadden genoeg financiële middelen om na het leven in een convent over te gaan tot het huren van een huisje. Vele conventbegijnen daarentegen waren nog steeds op betaalde arbeid toegewezen: "le plus grand nombre des béguines des couvents se donnent à des travaux manuels dont le produit doit suffire a leur existence".(101) Het beeld van de kantklossende begijn is alom bekend.(102) De vroegste gegevens over kantactiviteiten in Ter Hooie dateren van 1716, wanneer een begijn die kant maakte voor de Raad van Vlaanderen moest verschijnen omdat ze kant gestolen had.(103)

Nog steeds bestond het handwerk uit het vervaardigen van kant en lakens, en uit spinnen: “les béguines dans les couvents s’apprennent à filer, tricoter, coudre, broder, et fair des dentelles”.(104)

Naar aloude gewoonte werden naast de minder kapitaalkrachtige begijnen die genoodzaakt waren in een convent te leven, ook niet-begijnen tot een convent toegelaten.(105) Vaak ging het om uitgedreven kloosterzusters, weduwen en wereldlijke dochters. Zo werd in 1801 in het Convent H.Bruno voor de huur van een “caemer met twee celle” aan wereldlijke dochters en weduwen een jaarlijkse huurprijs van negentien francs gevraagd.(106)

De huizen

De huisjes konden vanaf 16 vendémiaire VII (7 oktober 1798) niet langer voor het leven gekocht worden, maar per termijn verhuurd.(107) De Commissie kwam pas in het bezit van een huisje nadat een begijn ofwel gestorven was, ofwel nadat ze opgenomen werd in de infirmerie, ofwel nadat ze besloten had het hof te verlaten. (Buiten zijn muren bezat het begijnhof drie huizen en tweeënvijftig lappen grond. De huizen waren allemaal gelegen in de Lange Violettestraat. De gronden, vooral weiland en akkerland, lagen verspreid rond het Gentse: vooral in Nazareth, Wetteren en Scheldewindeke.(108))

Een begijn kon een huis huren voor drie, zes of negen jaar. Na de afloop van deze huurtermijn kon ze opnieuw een aanvraag indienen voor een zelfgekozen termijn. De grootjuffrouw had in deze materie geen beslissingsrecht meer, voortaan moest elke aanvraag ingediend worden aan de leden van de Commissie. Dit blijkt echter nooit voor problemen te hebben gezorgd. Steeds liet de commissie een vernieuwing van het huurcontract toe.(109)

De huurprijs van een huisje werd geraamd door de “maître maçon en cette ville”(110). Van de huurder werd geëist dat ze jaarlijks haar huur betaalde, ongeacht de termijn die ze had gekozen om een huis te huren. Voor het kleinste huisje betaalde men een jaarlijkse huurprijs van eenenvijftig francs, voor een groot pand al gauw honderd francs. Het grootste huis was goed voor jaarlijks honderd drieënzestig francs huurgeld.(111) De grondbelastingen waren niet in de prijs inbegrepen, deze waren steeds ten laste van de huurder, zoals ook kleine herstellingen: “les impositions foncières et contributions de portes et fenêtres qui sont à charge des locataires”.(112) Omdat de huizen voortaan per termijn werden verhuurd, is het niet onwaarschijnlijk dat hierdoor meer begijnen de kans kregen een huisje te huren. Het bedrag van de huurprijs was immers kleiner dan het bedrag van de aankoopprijs. Op termijn werd het verschil uiteraard kleiner. Maar

toch is het niet ondenkbaar dat begijnen die jarenlang in een convent hadden geleefd, op oudere leeftijd er voor kozen een huisje te huren. Verder onderzoek naar de kapitaalkrachtigheid van de begijnen kan hieromtrent meer inzichten bieden.

Niet zelden verschaften begijnen onderdak aan familieleden. Zolang het personen waren van het vrouwelijke geslacht, waren ook niet-familieleden welkom. In een beschrijving van het begijnenleven in Ter Hooie van het jaar 1800 lezen we dat "toutes les Beguines qui habitent des maisons particulières peuvent admettre chez elles de jeunes filles de leurs frères ou sœurs même elles qui ne font pas de leur parenté".(113) Een huisje kon ook worden gehuurd door niet-begijnen. Zo werd één huisje verhuurd aan de Arme Klaren. Na de opheffing van de kloosters in 1796 zochten vele kloosterlingen immers onderdak in de begijnhoven. Andere kloosterzusters, zoals Penitenten en Rijke Klaren, werden ondergebracht in conventen.(114)

3.3 De begijnen stemmen hun leven af op God

Het godsdienstige leven was een essentieel onderdeel van het begijnenleven. Een deel van de dag werd aan God gewijd. Onder de verplichtingen vielen eucharistievieringen, getijden, biechten, vasten en persoonlijk gebed. Daarnaast moesten de begijnen deelnemen aan andere religieuze diensten, zoals processies. In het hof waren ook enkele broederschappen ingericht. Binnen de begijnhofmuren gaven de pastoor en de onderpastoor structuur en impulsen aan het leven met God. Buiten de muren werd een oogje in het zeil gehouden door de bisschop, de prior van de Sint-Pietersabdij en de geestelijken van Sint-Baafs.(115)

Met de Franse overheersing kwam een einde aan het bloeiende religieuze leven binnen het hof. Vooral vanaf de fructidoriaanse staatsgreep van 4 september 1797 werd het religieuze leven hevig verstoord. Pas met het concordaat van 15 juli 1801 viel het kerkelijke leven langzaam terug in de plooi.

3.3.1 Grondige verstoring van het religieuze leven tijdens de periode 1797-1801

Zoals we reeds aanhaalden, moesten de begijnen het op dit ogenblik stellen zonder geestelijke beschermers of voogden. De inspraak van de geestelijke overheid was dan ook zo goed als onbestaande.

Er was enkel nog sprake van de prior van de Sint-Pietersabdij. Van oudsher was hij namelijk één van de 'auditeurs van de rekening', wat wil zeggen dat hij zijn

goedkeuring moest geven aan de boekhouding van het hof die jaarlijks door de grootjuffrouw aan hem werd voorgelegd. Hoewel de prior van de abdij niet langer publiekelijk zijn ambt kon vervullen - de abdij was immers bij wet afgeschaft op 1 september 1796 -, zou hij wel nog tot 1802 zijn goedkeuring geven aan de rekeningen van het hof. Bepaalde eeuwenoude gebruiken verdwenen niet van de ene dag op de andere. In de rekeningen vonden we tot 1802 steeds dezelfde geijkte formule terug: "Rekeninge gepresenteert door juffrouw Marie Catherine de Ryck in persoon als Groot-Meesteregge van den Begynhove en infermirye van O. Lieve Vrouwe ter Hoyen binnen Gend aen den Eerw. heer Franciscus van den Broeck prior der exemple abdije nevens gend".(116) Dat de prior nog steeds deze oude bevoegdheid ter harte nam, werd hem niet in dank afgenomen. Op 18 juni 1799 kloeg de Commissie bij de centrale administratie van het Schelvedepartement dat "les comptables et administrateurs des biens de l'hospice no. 10 qui appartiennent à notre administration n'ont pas rendu leur compte à cause que le l'abbé de St.-Pierre, qui étoit le tuteur de ces maisons, les a emportés".(117)

Op 16 floreal V (5 mei 1797) werd de wet De l'exercice et de la police extérieure des cultes afgekondigd in het Schelvedepartement. De eredienst mocht voortaan enkel nog binnen de kerkgebouwen plaatsvinden, op voorwaarde dat de clericus de verklaring van onderwerping en gehoorzaamheid aan de wetten van de Republiek had onderschreven. De meerderheid van de Gentse geestelijken legden zich neer bij deze vorderingen en legden de eed van trouw aan de Republiek af. De pastoor van het begijnhof, Huybrecht, alsook onderpastoor Vander Straeten, weigerden deze eed af te leggen.(118) Omdat ze de eed niet aflegden, werd de begijnhofkerk gesloten en mochten de geestelijken hun functie niet langer uitoefenen.(119)

De lokale besturen gingen echter nog niet over tot massale vervolgingen en in de meeste kantons liet men de onbeëdigde priesters met rust. Na de fructidoriaanse staatsgreep van september 1797 werden de voorgeschreven straffen wel nauwgezet uitgevoerd. Daarenboven verviel de eed van trouw en verplichtte de wet van 19 fructidor V (5 september 1797) de clerici een eed van haat aan het koningschap af te leggen.(120) Opnieuw weigerden Huybrecht en Vander Straeten over te gaan tot deze nieuwe eedaflegging.(121)

Priesters die geweigerd hadden de eed van haat af te leggen doken onder. In sommige gevallen werden ze gearresteerd zonder meer, ofwel volgde op die arrestatie een deportatie.(122) Uit de bronnen blijkt dat Huybrecht en Vander Straeten aan de vervolgingen ontsnapten en onderdoken.(123) Zij zetten ondergronds hun priesterfunctie verder, al dan niet met medeweten van het lokale bestuur. Maar dit was een risicovolle onderneming, de overheid ging immers actief naar hen op zoek. De kantonadministraties kregen de taak lijsten op te

stellen van de geestelijken die op hun grondgebied verbleven en melding te maken van hun doen en laten. Uit deze lijsten blijkt dat de priesters in verschillende categorieën werden onderverdeeld. Enerzijds diegenen die gevaarlijk waren voor de republiek omdat ze resoluut de eed afzwoeren en de mensen ophitsten tegen de republikeinse overheid. De meest opstandige priesters werden omschreven als "très dangereux". Ook Huybrecht kreeg dit etiket aangeplakt. Anderzijds waren er de meer gematigde geestelijken. Ook zij legden de eed niet af, maar ze hielden zich op de achtergrond en verstoorden de publieke rust niet. Onderpastoor Vander Straeten werden gecatalogeerd binnen deze groep.(124) Voor hen werd de omschrijving "paisible" gebruikt.

Aldus werd de begijnhofkerk gesloten omdat de pastoor en de onderpastoor geweigerd hadden de eed te onderschrijven. Op 18 september 1797 werden de klokken uit de kerk weggehaald en werden alle kruisen uit de kerk verwijderd.(125) Op de laatste zondag van september 1797 werd in het hof "den laesten dienst in ons Kerk gedaen".(126) Hiermee viel het religieuze leven echter niet stil. Huybrecht en Vander Straeten werden nooit gevat en konden ondergronds hun taken voortzetten.(127) In het grootste geheim droeg men missen op. In het groothuis van het begijnhof wordt nog een altaar, verborgen in een kast, bewaard. In enkele seconden werd de kast een altaar en bij onraad weer een "onschuldige" kast. Ze bestaat uit allerlei geheime vakjes en laden waarin alle misgerief een plaatsje heeft. Het was een wonderlijk overblijfsel van het stille verzet in de Beloken Tijd.(128)

Dit moet hoe dan ook zijn weerslag hebben gehad op de continuïteit van de eucharistievieringen, de opvolging van getijden en devoties. De concrete impact ervan kennen we niet. Het is ook niet onlogisch dat de bronnen hierover niet spreken. Uit vrees voor een mogelijke arrestatie en deportatie moesten de geestelijken zeer discreet te werk gaan en zo weinig mogelijk sporen achterlaten. Hoe dan ook werd de liturgie levendig gehouden: tijdens de Beloken Tijd werden er wekelijks "vijf missen exonoreert en anderen diensten gedaen".(129) Van de jaargetijden, waarvan het hele begijnhof genoot en waarop geen enkel begijn mocht ontbreken, was er echter geen sprake meer.(130) Ook processies, openbare begrafenissen en plechtige berechtingen werden verboden.(131)

Maar over de kerk konden de begijnen niet langer beschikken. Meer nog, bij decreet van 5 brumaire VI (26 oktober 1797) besliste het Directoire alle bezittingen van kerken en pastorijen waarvan de geestelijken weigerden de eed van haat af te leggen, te confisqueren.(132) We kunnen niet met zekerheid aantonen of dit decreet ook in het begijnhof werd toegepast. Er is namelijk maar één bron die in deze richting zou kunnen wijzen. Zo zou de kerk ter beschikking gesteld zijn aan de commissaire des guerres. Op 22 vendémiaire VIII (14 oktober 1799)

kreeg de Commissie te horen dat het leger nood had aan “un magasin supplémentaire et monumentale et il n’est point d’autre que l’église du petit béguinage”. De prefect vroeg de kerk te ontruimen zodat de soldaten niet gehinderd zouden worden in het stockeren van hun materiaal. Op 23 vendémiaire (15 oktober 1799) deelde de Commissie de prefect mede dat aan zijn eis werd voldaan en dat nog vandaag een schatter naar het begijnhof zou worden gezonden om de huurprijs van de kerk vast te stellen. Het gerief dat uit de kerk werd verwijderd zou worden opgeslagen in de kapel.(133)

De wet van 19 fructidor V (5 september 1797) eiste naast de eedaflegging door clerici ook de stipte naleving van de wet van de 16 floreal V (5 mei 1797); de zogeheten wet De l’exercice et de la police extérieure des cultes. Voor het begijnhof hield dit in dat de begijnen verplicht werden hun habijt af te leggen.(134) Tevens werd het hen verboden nog langer novicen aan te nemen.(135) Op 24 september 1797 legden de begijnen inderdaad hun habijt af.(136) In oktober verschenen de begijnen voor het eerst in wereldlijke kledij: “de begijnen verschenen voor de eerste maal in wereldlyke kleeding op straat den 19 oktober 1797.”(137) Ook voor de rekrutering van jonge begijnen laat de crisis zich voelen. Hoewel er een verbod was op de aanvaarding van nieuwe begijnen, legden in 1797 zeven novicen de geloften af. Tussen 1797 en 1800 waren er geen stedingen. In 1801 waren er opnieuw een zestal. Het lijkt er dus op dat ofwel de Commissie de opname en opleiding van nieuwe begijnen oogluikend toeliet, ofwel dat het begijnhof in het geheim nieuwe novicen aannam.

3.3.2 Het religieuze leven komt met het Concordaat langzaam terug op gang

De oprichting van het concordataire Gentse bisdom betekende voor het begijnhof dat voortaan de bisschop als hoogste autoriteit werd erkend: “quant au spirituel, les membres sont soumis à l’évêque diocesane; quant au temporel elles dépendent de la commission des hospices.”(138)

Met het concordaat tussen de paus en Napoleon kwam tevens een nieuwe eed in voege. Van de clerus werd verwacht dat ze zich via een eed van trouw aan de regering zouden onderwerpen aan de wetten van de staat. De clerici van het bisdom Gent legden deze eed af tijdens een plechtige viering in de Sint-Baafskathedraal op 5 nivose XI (26 december 1802).(139) Na het evangelie moesten zij, in handen van de prefect van het Scheldedepartement de eed zweren op de heilige evangeliën.(140) De meerderheid van de beëdigde priesters legden deze nieuwe eed af, en ook de meeste onbeëdigden lieten er zich toe verleiden.(141) Ook begijnhofpastoor Huybrecht en onderpastoor Vander

Straeten legden de eed af. Na vijf jaar onderduiken konden ze nu eindelijk officieel hun ambten hervatten. Huybrecht kreeg voortaan de titel van “desservant du Petit Béguinage”, Vander Straeten “vicaire”.(142)

Hoewel de begijnhofkerk voor de eredienst werd heropend, werden er niet langer parochiale rechten aan verbonden. De kerk van Onze-Lieve-Vrouw-Presentatie werd omgevormd tot een succursale kerk, waardoor ze haar rol als ‘parochiekerk’ kwijtspeelde.(143) Ze ging, net zoals de nabijgelegen Sint-Annakerk, functioneren als hulpkerk bij de parochie van Sint-Jacobs.(144) Aan de pastoor van Sint-Jacobs werd evenwel geen enkele zeggings toegekend over de desservant van het begijnhof. Het voornaamste gevolg van deze nieuwe kerkelijke hiërarchie was dat Huybrecht als desservant voor zijn inkomsten aangewezen was op de stad en vooral op de gelovigen, zijnde de begijnen. Het beneficiesy-steem had immers afgedaan.(145)

De bezoldiging die de begijnhofpastoor ontving van de stad werd geregeld door de prefect van het Scheldepartement.(146) Maar omdat die ontoereikend was, moesten de begijnen voor een groot deel zelf bijspringen: “Notre curé comme desservant a eu le traitement comme les autres desservants de la ville, mais avec le quel il etoit loin de pouvoir subsister sans notre assistance”.(147) Deze bijdrage kon oplopen tot ruim driehonderd francs per jaar. Ook voor de onderpastoor werd dezelfde regeling getroffen.(148)

In navolging van de eedaflegging door de pastoor en onderpastoor werd het kerkgebouw opnieuw ter beschikking van de cultus gesteld. Op 30 mei 1802 werden de sleutels van de kerk plechtig aan de begijnen overhandigd.(149) Op 6 juni 1802 werd de eerste dienst gedaan.(150) De klokken, die het hof op 15 december 1800 had teruggekregen, konden opnieuw worden geluid.(151)

De devoties, processies en broederschappen, die tijdens de revolutiejaren gedeeltelijk teloorgegaan waren, werden nieuw leven ingeblazen.(152) De dagelijkse liturgische vieringen werden in ere hersteld. Het angelus werd elke dag geluid om half vijf ‘s morgens, waarna de begijnen de eerste eucharistie bijwoonden. Deze werd gevierd om vijf uur ‘s morgens in de zomer, en om half zes in de winter. ‘s Zondags en op feestdagen waren de begijnen verplicht ook een tweede H. Mis van half tien bij te wonen. Ten slotte moesten de begijnen ook aanwezig zijn bij de vespers om zeven uur ‘s avonds.(153)

Daarnaast ontstond vanaf circa 1802 het gebruik van niet-openbare stichtingen, waarbij kapitalen in het bisdom werden gedeponneerd met de bedoeling dat van de interesten H. Missen zouden worden gecelebreerd in de kerk van het begijnhof voor die begijnen of haar familie die het kapitaal hadden gedeponneerd. Aan deze fundaties waren niet zelden uitdelingen van brood of kledij aan de armen verbonden.(154)

Het verbod op religieuze kledij bleef geldig. Pas op 8 september 1814 - na de val van Napoleon - kregen de begijnen formeel de toestemming om opnieuw hun habijt te dragen. Dit was later dan bijvoorbeeld kloosterzusters die zich met ziekenzorg bezighielden.(155) De begijnen van Ter Hooie verschenen voor het eerst met hun habijt in het openbaar op 29 oktober 1814. Hun kledij zag er als volgt uit: “leur vêtement est uniforme, mais simple, il consiste dans une jaquette de Drap bleu, un jupon de Drap noir les jours ouvriers, et de drap bleu les fêtes et dimanches; de bas de laine blancs, un bonnet blanc et un mouchoir de toile imprimé ou blanc.”(156)

Ook het verbod om novicen aan te nemen bleef van kracht. Het begijnhof zou pas vanaf de Belgische onafhankelijkheid in 1830 bij wet opnieuw novicen mogen opleiden. Maar net zoals in de periode 1797-1801, zien we dat ook gedurende de periode 1802-1814 begijnen werden opgeleid. Jaarlijks werden er gemiddeld acht begijnen aanvaard. Het einde van de woeligste revolutiejaren zorgde in het begijnhof voor een heropleving van het godsdienstige leven dat we dus ook weerspiegeld zien in deze steedselscijfers. De vraag blijft natuurlijk hoe de begijnen het verbod omzeilden. Er zijn vele mogelijke hypotheses. Misschien liet de Commissie het oogluikend toe. Of misschien hadden de lokale en departementale overheden geen bezwaar omdat er een chronisch gebrek was aan ervaren verplegend en onderwijzend personeel.(157) In ieder geval moeten we steeds in het achterhoofd houden dat alle wetten en arresten die Parijs uitvaardigde niet altijd even nauw werden toegepast in onze gewesten. Theorie en praktijk kwamen vaak niet overeen.

3.4 Het begijnhof als liefdadigheidsinstelling

Zoals we reeds uitvoerig behandelden, was het het caritatieve karakter dat het begijnhof redde van de ondergang. Het arrest van de consuls van 16 fructidor VIII (3 september 1800) erkende dat Ter Hooie een liefdadigheidsinstelling was: “on a constaté que ces établissements (les Béguinages) ont toujours été consacrés au soulagement des pauvres et aux soins des malades indigents”.(158) Binnen het hof werden de begijnen immers zowel financieel als medisch bijgestaan in de daartoe aangewezen instellingen.

De begijnengemeenschap was geen gesloten instelling, maar een gemeenschap die zijn rol opnam in de maatschappij. De begijnen boden hun diensten aan zieken buiten het hof en aan zieke militairen, en verzorgden onderwijs aan kansarme meisjes.

3.4.1 Georganiseerde en massale ziekenverzorging

De verzorging van zieken buiten het begijnhof was van oudsher onderdeel van het takenpakket van de begijnen. De ziekenzorg was een taak die de begijnen doorheen hun hele geschiedenis opgenomen hadden, en zowel omwille van de broodwinning als uit liefdadigheid vervuld hadden. De begijnen traden als ziekenzusters op bij familie en bij vreemden. Zieke mannen kon men pas verzorgen wanneer in hun huis een vrouw verbleef.(159) Ook gedurende de Franse tijd bleef men buiten het hof zieken verzorgen.(160) “Une trentaine de Béguines vont soigner les malades en ville”.(161)

Meer georganiseerde en massale ziekenverzorging kwam pas voor wanneer de begijnen bijspongen voor de verzorging van zieke Franse soldaten.(162) Toen in 1809 een tyfusepidemie uitbrak in de rangen van het Franse leger, konden de Gentse hospitalen de massale toestroom van zieken niet langer aan.(163) Op 10 september 1810 vroeg de Commissie aan de grootjuffrouw tien begijnen ter hun beschikking te stellen om de zieke soldaten te gaan verzorgen: “la quantité extraordinaire de malades qui nous arrivent de l’armée des Côtes met notre administration dans le plus Grand Embarrassent; il nous manque principalement un nombre suffisant d’infirmiers. Il ne nous reste d’autre partie à prendre que de vous prier de mettre à notre Disposition une Dizaine de Béguines que vous jugerez le plus convenables à se service”.(164) Negenenzestig begijnen(165) bieden tussen september 1809 en maart 1810 hun diensten aan in het militaire hospitaal, dat was ingericht in het oude klooster van de Capucinessen.(166) Enkele begijnen werden zelf slachtoffer van de epidemie(167): “plusieurs d’entre ells ont succombé victimes de leur zèle charitable”.(168)

In 1813 werd opnieuw een beroep gedaan op de begijnen. Op 16 november vroeg de prefect aan de Commissie het nodige te treffen zodoende verwonde militairen onder te brengen in de kerk van Ter Hooie: “Je vous invite à donner dans le béguinage les mesures nécessaires pour faire enlever de cet Englise tous les objects relatifs au service du culte qui pourraient gêner le placement des lits”.(169) Vanaf 20 november werd de kerk opengesteld voor de verwonde soldaten.(170) Twee chirurgen en twee apothekers kregen er tijdelijk een vaste stek.(171) Het hospitaal werd officieel opgedoekt op 31 januari 1814.(172)

Ook na de eerste nederlaag van Napoleon (1814) en de Franse intocht, alsook na de slag bij Waterloo (1815) wordt de begijnhofkerk, ingericht als hospitaal. Opnieuw trachten de begijnen het lijden van de talloze oorlogsslachtoffers te verlichten.(173)

3.4.2 Onderricht aan kansarme meisjes

In Ter Hooie werd pas vanaf de Franse tijd onderricht verzorgd aan jonge meisje van buiten het begijnhof.(174) De eerste onderwijsactiviteiten dateren van 1804. Toen organiseerden de Franse bestuurders in het begijnhof een armenschool voor meisjes, “pour les retirer de l’Etat de pauvreté où elles sont nées et où elles demeureraient infailliblement sans la bonne éducation et le secours des Béguines.”(175) Begin de XIXe eeuw komende begijnen De Schaepmeester, Moreeuw en Thomas als schoolmeesteressen in de bronnen voor.

Aanvankelijk deed een klein kamertje dienst als klaslokaal: “les jeunes filles pauvres sont instruites dans un petite chambre encore en propriété à une Béguine”. In 1808 vroeg de grootjuffrouw de Commissie een volledig huisje ter beschikking te stellen. Volgens de grootjuffrouw voldeed het kleine kamertje niet langer omdat het aantal leerlingen opgelopen was tot dertig.(176) De Commissie gaf gehoor aan haar grieven en besloot op 23 april 1808 een huisje, volledig gratis en vrij van alle contributies en reparaties, af te staan. Maar dit op voorwaarde dat het huisje enkel en alleen werd aangewend voor onderwijsactiviteiten. De Commissie zorgde naast het gratis onderdak ook voor een jaarlijkse levering van drieduizend kg kolen om het gebouw te verwarmen.(178)

Het onderwijs was er volledig gratis. Hoewel de Commissie instond voor het onderhoud aan het gebouw, waren de onderwijskosten op rekening van de begijnen: “toutes les depenses sont couvertes par des aumônes volontaires que les béguines font à cette intention. Les pauvres filles y sont vetues et recoient fréquemment des distributions de pain “.(179) Ze gaven er onderwijs aan 40 à 50 leerlingen. De basisdoelen waren de volgende: “enseigner les principes de la morale chrétienne, à lire, écrire, coudre, filer, et fair de la dentelles.”(180)

Uit één bron leiden we af dat naast gratis onderwijs ook betalend onderricht gegeven werd. Uit een rapport, opgemaakt door de Commissie op 2 januari 1811 in opdracht van de minister van erediensden, blijkt namelijk dat ze op dat moment onbezoldigd les geven aan 42 leerlingen en betalend aan 107 leerlingen. Vermits het hier over slechts één bron gaat, is de nodige voorzichtigheid dan ook geboden.(181)

4. Besluit

De achteruitgang die in de XVIIIe eeuw in de religieuze instellingen merkbaar was, kwam met de twee opeenvolgende Franse bezittingen van onze gewesten, afgebroken door een Oostenrijkse restauratie, en met de annexatie op 1 oktober 1795 in een stroomversnelling terecht. Onder de leuze “liberté naturelle de l’homme” liquideerden de Franse revolutionairen alle religieuze corporaties en congregaties. Ook voor vele begijnhoven betekende het Franse regime, dat bijna

twee decennia lang zijn stempel op onze gewesten drukte, het einde. De begijnhoven in het Franse landsgedeelte werden afgeschaft. Ook in Vlaanderen gaf dit bewind vooral aan enkele hoven de doodsteek. Slechts een beperkt aantal grotere instellingen waaronder Ter Hooie, kon overleven.

Tijdens de eerste Franse bezetting had het Gentse begijnhof vooralsnog weinig te lijden omdat de bewoonsters hemden naaiden voor de Franse soldaten. Na de annexatie van onze gewesten leek het er even op dat de bezittingen van het begijnhof zouden worden geconfisqueerd door de directeur van het Nationaal Domein met het oog op de verkoop van de rijke bezittingen ten dienste van de Franse staatskas. De consuls maakten echter een einde aan deze onzekerheid door op 2 september 1800 het patrimonium aan de Commissie toe te wijzen. Het begijnhof was geen religieuze instelling en hoorde daarom niet in het rijtje van de afgeschafte kloosterorden. Omdat de goederen van het begijnhof ten dienste van arme en zieke begijnen werden gesteld, werd het als godshuis erkend. De begijnen konden op het hof blijven wonen, maar betaalden hiervoor een huurprijs aan de Commissie. Ze werden niet van het hof verjaagd, maar waren hun vroegere voorrechten kwijt.

De Commissie sleutelde aan de organisatie van het begijnhofleven. Het toewijzen en de verkoop van huisjes kwam niet langer toe aan de grootjuffrouw. De huisjes konden niet langer voor het leven worden gekocht maar werden door de Commissie per termijn verhuurd. Tevens haalde de Commissie de opvolgingsprocedure van de grootjuffrouw naar zich toe door een mogelijke opvolgster zelf voor te dragen. Ook de opname van begijnen in de infirmerie stond onder strenge controle van de Commissie. Bovendien zorgde de Commissie ervoor dat voortaan geen begijnen meer werden opgenomen die niets bezaten. Zonder enige vorm van inkomen kwam men er niet in. Zo hoefde de Commissie tenminste niet tussen te komen in het onderhoud van arme begijnen.

De voornaamste verandering in het alledaagse leven van een begijn tijdens de Franse periode kwam evenwel niet vanuit de Commissie, maar werd gedirigeerd vanuit Parijs. De religieuze praktijken binnen het hof werden aan banden gelegd. Met de fructodiriaanse staatsgreep van september 1797 ving de 'Beloken Tijd' aan. De geestelijken van Ter Hooie weigerden de eed af te leggen, en de kerk werd gesloten. Toch slaagden de begijnen er in hun aanbiddingen ondergronds voort te zetten. Ook omzeilden ze het verbod op het aannemen van novicen. Onder het bevel het habijt af te leggen konden ze echter niet uit. Hoe dan ook kwam er verbetering vanaf het concordaat. De kerk werd heropend en de vieringen en getijden werden nieuw leven ingeblazen. Ook de opname van novicen kwam opnieuw in een stroomversnelling terecht. Hun habijt moest

evenwel in de kast opgeborgen blijven.

Niet alleen het godsdienstige leven binnen het hof, maar ook het kerkelijke bestuur van buiten het hof was onderhevig aan veranderingen. De begijnen moesten het tot aan het concordaat stellen zonder geestelijke beschermers of bestuurders. Het was enkel nog de prior van de Sint-Pietersabdij die, hoewel hij niet langer publiekelijk zijn ambt kon vervullen, zijn oorspronkelijke taken vervulde. Tot 1802 gaf hij zijn goedkeuring aan de rekeningen van het hof. Pas vanaf de oprichting van het concordataire Gentse bisdom kwam Ter Hooie weer onder auspiciën van de kerk. Voortaan werd de bisschop er als hoogste autoriteit erkend.

Tijdens de Franse periode kregen de begijnen twee nieuwe taken toegewezen. Van overheidswege werd op het begijnhof een militair hospitaal ingericht en een schooltje opgericht ten behoeve van kansarme meisjes. Voor de rest bleef het leven in het begijnhof zijn rustige gangetje gaan. Hoewel het verblijf van een zestigtal kloosterzusters voor enkele logistieke kopzorgen moet hebben gezorgd, hebben we geen aanwijzingen gevonden dat hun domicilie ernstige problemen veroorzaakten.

We mogen aldus besluiten dat het weinig doordacht zou zijn de impact van de Franse Revolutie op het begijnhof te beschouwen als een ware schokgolf in het begijnleven. Inderdaad, bestuurlijk en administratief werd hun onafhankelijkheid ondergraven. Na ruim vijfhonderd vijftig jaar autonomie - de kerkelijke overheden en wereldlijke voogden buiten beschouwing gelaten - werden ze van hun goederen beroofd. Toch mochten de begijnen er blijven en konden ze er, weliswaar niet meer zoals oudsher, hun leven verderzetten.

Verder onderzoek kan uitwijzen in welke mate het beheer van de begijnhof-goederen door de Commissie gevolgen had voor de financiële slagkracht van het begijnhof. De Commissie had immers het recht de opbrengsten van het begijnhof naar eigen goeddunken te besteden. Bijkomend onderzoek hieromtrent kan uitsluitel brengen.

Afkortingen

AKB: Archief Klein Begijnhof

SAG : Stadsarchief Gent

RAG: Rijksarchief

BAG: Bisschoppelijk Archief Gent

OCMW Archief: OCMW-Gent Archief

Bronnen

1 S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, Antwerpen, 4 dln., 1950-1960; E.W. DONNEL, *The Beguines and Beghards in Medieval Culture with special emphasis on the Belgian scene*, New York, 1954; S. VAN LEURS, J. VAN MIERLO, L.J.M. PHILIPEN, *De begijnhoven*, Antwerpen, 1931.

2 H. GEYBELS, *Vulgater beghinae: eight centuries of beguine history in the Low Countries*, Leuven, 2004; J. GIJSEN, *Vlaamse begijnhoven. Ontdekken en beleven. Een sfeervolle zoektocht naar een heel eigen verleden*, Aartselaar, 1999; P. MAJÉRUS, *Ces femmes qu'on dit béguines... Guide de béguinages de Belgique. Bibliographie et sources d'archives. Archives générales du Royaume*, 1997; W. SIMONS, *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries. 1200-1565*, Philadelphia, 2003; R. TISSEGHEM en J. DAEMEN, *Begijnhoven vroeger en nu: "Neerstigh tot eere Godts"*, Groot-Bijgaarden, 1999; M. WYNANTS (red.), *Begijnen en Begijnhoven. Dossier bij de tentoonstelling 'Begijnen en Begijnhoven jnen en Begijnhoven. Dossier bij de tentoonstelling 'Begijnen en Begijnhoven in Antwerpen', Algemeen Rijksarchief Brussel, 27 oktober-17 december 1994.*

3 K. DEVOCHT, *Het Liers begijnhof*, Lier, 1990; F. KOORN en W.A.

OLYSLAGER, 750 jaar Antwerpse begijnen, Antwerpen, 1990;

4 M. BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof: 1858-1798*, *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Ouhedkundige Kring van Kortrijk*, 64, Kortrijk, 1999; H. CAILLIAU, *Soo geluckigh als een begijn. Het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw ter Hooie te Gent, 1584-1792*, *Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XXI, Gent, 1995; K. MESTDACH, *Het Gentse Sint-Elizabethbegijnhof op het elan van de Contrareformatie (1598-1795)*, *Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XXV, Gent, 2000.

5 Uit dit aanbod springen twee referenties in het oog: een inleiding op een tentoonstellingscatalogus die geschreven werd naar aanleiding van zevenhonderd vijftig jaar begijnhofleven te Gent en twee artikelen over het begijnhofleven op het einde van de XVIIIe en het begin van de XIXe eeuw: *Werken en Kerken, 750 jaar begijnhofleven te Gent. In het kader van de viering: 750 jaar begijnhofleven te Gent, 1234-1984. Catalogus voor tentoonstelling in het Bijlokemuseum: 29 september-25 november, Gent, 1984*; A. WIJFELS, "De moeilijkheden rond de Gentse begijnhoven op het einde van de 18de en 19de eeuw", *Oostvlaamse Zanten*, XXXXV, 1970, 5, pp. 164-175; M. WYNANTS (red.), *Begijnen en Begijnhoven. Dossier bij de tentoonstelling 'Begijnen en Begijnhoven in Antwerpen'*, Algemeen Rijksarchief Brussel, 27 oktober-17 december 1994.

6 *Het Sint-Aubertus- of Poortakkerbegijnhof & het Sint-Elizabethbegijnhof.*

7 Het zou tot 1892 duren vooraleer het begijnhof zijn volledige autonomie zou terugwinnen. In dat jaar koopt hertog Engelbert Marie, zoon van Engelbert Auguste Antoine van Arenbeg, het kerkgebouw, 30 jaar nadat het begijnhof - exclusief de kerk - reeds door zijn vader was aangekocht. Vanaf dan zouden de begijntjes verlost zijn van alle bemoeienissen vanwege de overheid.

8 K. MESTDACH, op.cit., p. 32.

9 *Werken en Kerken*, pp. 14-15.

10 K. MESTDACH, op.cit., p. 31.

11 *Ibidem*, p. 32.

12 Voor dit tweede luik baseerden we ons, behalve indien in voetnoot anders wordt gespecificeerd, op: S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden, Antwerpen, 1950-1960*, IV, p. 245; W. BAETEN, "De Oostenrijkse restauraties (1790-1794)", in: *België in de 18de eeuw. Kritische bibliografie*. Brussel, 1983, pp. 67-70; H. CAILLIAU, op.cit., pp. 38, 41-46; L. COLLIN, "De Sint-Pietersabdij van de opheffing tot het overlijden van de laatste monnik", in: *Ganda Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, p. 94; J. GOORIS, F. STEVENS, K. VERAGHTERT e.a., *Voor outer en heerd. De boerenkrijg in de Antwerpse Kempen, 1798*, Turnhout, 1998, pp. 33-35; E. NÈVE, *Gand sous la domination française. 1792-1814*, Gent, 1927, pp. 11, 21; L. PRENEEL, "De Kerk in de Revolutietijd", in:

H. VAN DE VOORDE, L. DELSAERDT, L. PRENEEL, K. VERAGHTERT (K.) e.a. Bastille, Boerenkrijg en Tricolore. De Franse Revolutie in de Zuidelijke Nederlanden. Leuven, 1989, p. 153. A.M. REINQUIN en G. VAN BOCKSTAELE, 200ste verjaardag van de Verenigde Nederlandse Staten, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1990, pp. 136-137; F. TIELEMANS (red.), Répertoire de l'administration et du droit administratif de la Belgique, II, Brussel, 1838, p. 315; S. Van Aerschot en M. Heirman, Vlaamse begijnhoven. Werelderfgoed, Leuven, 2001, pp. 32, 40-41; M. VAN DER EYCKEN, "De Begijnhoven in de Kempen en omgeving. 1780-1850", in: De lotgevallen van de Kempische Religieuze Instellingen tussen 1780 en 1850. Studiedag Abdij Tongerlo 28 september 1996, Turnhout, 1997, p. IV; Werken en Kerken, pp. 19-22, 24, 27-28; 30-31.

13 Het amortisatiedecreet hield in dat de kerkelijke instellingen geen eigendommen meer mochten aanwerven zonder de toestemming van de burgerlijke autoriteiten. Goederen van dode hand - kerkelijke goederen waarop geen belasting wordt betaald - moesten binnen het jaar worden verkocht of geamortiseerd worden door een eenmalige belasting te betalen.

14 BAG (Bisschoppelijk Archief), Fonds Klein Begijnhof: Religieuzen die een onderkomen vinden in het begijnhof bij de afschaffing van de kloosters door Jozef II.

15 AKB (Archief Klein Begijnhof Gent), 384: Brief van het kapittel van de Sint-Baafskathedraal aan de grootjuffrouw, 14 november 1792. 16 AKB, 384: Verklaringen van H.J. Nuytens, 26 en 27 november 1792.

17 AKB, 444: Brief van de plaatscommandant Ferrand aan de grootjuffrouw, 4 januari 1793. 18 SAG (Stadsarchief Gent), Modern Archief, reeks L, nr. 19: Opgelegde belasting van 7.000.000 aan de stad Gent, 3 fructidor II (20 augustus 1794). 19 RAG (Rijksarchief), Fonds Schelvedepartement, deelinventaris D, nr. 939 (3271/20).

20 L. FRANCOIS, "Politieke geschiedenis van de Franse Tijd en van de periode van het Verenigd Koninkrijk", in: ART (J.) (red). Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? Deel 1: 19de en 20ste eeuw, Gent, 1993, pp. 177-178.

21 L. PRENEEL, op.cit., p. 155.

22 F. TIELEMANS (red.), op.cit., pp. 518-519.

23 K. VELLE, "De Hospitaalzusters van Aalst in de 19de eeuw: gezondheidszorg en caritas in een seculariserende samenleving", in: Een hart voor mensen. 300 jaar hospitaalzusters te Aalst, Aalst, 1986, p. 93.

24 A. WIJFELS, art.cit., pp. 164-175.

25 Godshuizen waren sinds de Middeleeuwen liefdadigheidsinstellingen waar alle hulpbehoevenden (armen, zieken, bejaarden, ...) konden opgenomen worden.

26 M. WYNANTS (red.), op.cit., p. 44.

27 Ibidem, p. 45.

28 AKB, 444: Requête de grandes dames et supérieures des deux béguinages de

Gand, p. 29.

29 Ibidem, p. 56.

30 J. LAMBERT, De verkoop van nationale goederen in het Departement van de Schelde, 1796-1814 en in de provincie Oost-Vlaanderen, 1820-1821, Gent, UGent, ODL, 1959, p. 22.

31 P. MAJÉRUS, Ces femmes qu'on dit béguines... Guide de béguinages de Belgique. Bibliographie et sources d'archives, Archives générales du Royaume, 1997, pp. 64-65.

32 AKB, 444: Requête de grandes dames et supérieures des deux béguinages de Gand, p. 56.

33 Ibidemp. 29.

34 Werken en Kerken, p. 32.

35 "Les citoyens Ph. Mertens et Louis Neyt, commissaires du 3e bureau, proposent d'écrire au Ministre de l'Intérieur pour lui faire connoître l'institution des hospices no. 2 & 10 et pour l'inviter en conséquence à maintenir la Commission dans la jouissance des propriétés de ces établissements" (OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 1: scéance no. 122, 12 brumaire VII (2 november 1798)).

36 Vanaf 1800 door de onderprefect.

37 J. VERSCHAEREN, Burgerlijke Godshuizen, Burelen van Weldadigheid, Commissies van Openbare Onderstand en Openbare Centra voor Maatschappelijke Welzijn. Organisatie, bevoegdheden, archiefvorming, Brussel, 2001, pp. 31-46.

38 RAG, Fonds Scheldedepartement, deelinventaris D, nr. 921 (3271/8).

39 Hoewel de prior van de abdij niet langer publiekelijk zijn ambt kon vervullen, zou hij wel nog tot 1802 zijn goedkeuring geven aan de rekeningen van het hof.

40 Uit de Acta Vicariatus voor de periode 1796-1802 hebben we geen sporen teruggevonden die wijzen op enige betrokkenheid van de geestelijken van het vicariaat en van Sint-Baafs (BAG, Acta Vicariatus XLIV, XLV (1794-1802)).

41 Pas na de oprichting van het Gentse concordataire bisdom, zal de bisschop zich opnieuw inzetten van de begijnengemeenschap. Zijn autoriteit werd in het hof vanaf dat ogenblik als hoogste gezag erkend.

42 RAG, Fonds Bisdom Gent, nr. 30826 (3897/13): Lijst van pastoors en onderpastoors in het bisdom Gent die de eed van haat tegen het koningschap hebben afgelegd (1797-1798).

43 Werken en Kerken, p. 31.

44 VANDENBRANDEN en DESCHUYTER, Les béguinages: examen de la question de leur suppression; A mes honorables collègues du Conseil communal, Gent, 1862, p. 6

45 Werken en Kerken, p. 31.

46 AKB, 367: Extrait du Registre aux Arrêtés de l'Administration du Département de l'Escaut, 14 floréal IV (3 mei 1796).

47 AKB, 367: Procès Verbal dressé au petit Béguinage, 16 floréal IV (5 mei 1796).

48 RAG, Fonds Schelddedepartement, deelinventaris D, nr. 911 (3271/3).

49 SAG, Modern Archief, reeks B, nr. 12: Brief van de directeur van het Nationaal Domein aan municipale administratie omtrent de identiteit van het begijnhof Ter Hooie, 16 prairial IV (6 juni 1796).

50 Ibidem, nr. 24: Antwoord van de municipale administratie op de brief van de directeur van het Nationaal Domein van 16 prairial IV, 17 mei 1796 (28 floréal IV).

51 AKB, 367: Brief van de centrale administratie van het Schelddedepartement aan de grootjuffrouw, 23 prairial IV (11 juni 1796).

52 AKB, 367: Brief van de directeur van het Nationaal Domein aan de grootjuffrouw, 19 vendémiaire V 10 oktober 1796).

53 De brief heeft geen specifieke datum, enkel weten we dat hij in het jaar IV is geschreven. En omdat de grootjuffrouw een antwoord krijgt op 13 januari 1797 moet de brief tussen september 1796 en 13 januari 1797 geschreven zijn (AKB 367: Brief van de grootjuffrouw aan de minister van Financiën, ongedateerd).

54 AKB, 367: Brief van de grootjuffrouw aan de minister van Financiën, ongedateerd.

55 Ibidem: brief van de centrale administratie van het Schelddedepartement aan de grootjuffrouw, 24 nivose V (13 januari 1797).

56 Ibidem: Brief van de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen aan de grootjuffrouw, 21 vendémiaire VI (12 oktober 1797).

57 RAG, Fonds Schelddedepartement, deelinventaris D, nr. 878 (3165/36).

58 "Les citoyens Ph. Mertens et Louis Neyt, commissaires du 3e bureau, proposent d'écrire au Ministre de l'Intérieur pour lui faire connoître l'institution des hospices no. 2 & 10 et pour l'inviter en conséquence à maintenir la Commission dans la jouissance des propriétés de ces établissements" (OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 1: scéance nr. 122, 12 brumaire VII (2 november 1798)).

59 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 1: scéance no. 145, 6 ventose VII (24 februari 1799).

60 RAG, Fonds Schelddedepartement, deelinventaris D, nr. 921 (3271/8): Brief van 11 ventose (29 februari 1790) van de municipale administratie aan de Commissie.

61 Ibidem: Brief van 27 ventose VII (16 maart 1799) van de directeur van het Nationaal Domein aan de centrale administratie van het Schelddedepartement.

62 Ibidem: Brief van 9 germinal VII (29 maart 1799) van de directeur van het Nationaal Domein aan de centrale administratie van het Schelddedepartement.

- 63 Ibidem: Brief van 6 floréal VII (25 april 1799) van de Commissie aan de centrale administratie van het Scheldedepartement.
- 64 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 1: scéance no. 165, 12 prairial VII (31 mei 1799).
- 65 Ibidem: scéance no. 170, 28 prairial VII (16 juni 1799).
- 66 Ibidem: scéance no. 180, 9 fructidor VII (26 augustus 1799).
- 67 Werken en Kerken, p. 32.
- 68 “Décret sur l’organisation des Ministères. 10 vendémiaire IV (2 oktober 1795)”, in: Pasinomie, 1e série, Lois Françaises, VII, p. 83.
- 69 AKB, 367: Arrête de l’Administration du Département de l’Escaut, 12 pluviôse VIII (1 februari 1800).
- 70 M. WYNANTS (red.), op.cit., p. 44.
- 71 H. CAILLIAU, op.cit., p.49.
- 72 AKB, 441: Ongedateerd document, vermoedelijk uit de Franse Tijd, betreffende het beheer van de begijnhofgoederen door de Commissie.
- 73 De voornaamste taken waren: toezicht op het doen en laten van de begijnen, verkiezing van de conventmeesteressen, gezelneden en H. Geestjuffrouwen, keuze van de onderpastoor, en het voordragen van een kandidaat-pastoor.
- 74 H. CAILLIAU, op.cit., pp. 50-63.
- 75 AKB, 367: Bief van de Commissie aan het begijnhof aangaande de verkiezing van een nieuwe grootjuffrouw, 3 april 1811.
- 76 BAG, Acta Episcopatus, V, 105 r (1 april 1811).
- 77 AKB, 444: Requête de grandes dames et supérieures des deux béguinages de Gand, p. 4.
- 78 H. CAILLIAU, op.cit., pp. 50-63.
- 79 E. COOLENS, op.cit., p. 54.
- 80 Tijdens de Franse Tijd werd deze functie waargenomen door Elizabeth de Vos.
- 81 AKB, 444: Requête de grandes dames et supérieures des deux béguinages de Gand, pp. 69-70.
- 82 H. CAILLIAU, op.cit., pp. 86-87.
- 83 AKB, 144.
- 84 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 1: scéance no. nr. 216, 9 germinal IX (20 maart 1801).
- 85 Hospice no. 2 was het Groot-Begijnhof.
- 86 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 1: scéance no. nr. 222, 18 pluviôse IX (7 februari 1801).
- 87 Ibidem, nr. 2: scéance no. 342, 7 ventose XI (26 februari 1803).
- 88 H. CAILLIAU, op.cit., pp. 87-88.
- 89 Gedurende de Franse Tijd werd de H. Geesttafel bestuurd door Adriaene van Lil.

90 AKB, 444: Requête de grandes dames et supérieures des deux béguinages de Gand, p. 5.

91 AKB, 85, 240 (A), 355.

92 H. CAILLIAU, op.cit., p. 167.

93 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, no. 1: scéance no.118, 16 vendémiaire VII (7 oktober 1798).

94 AKB, 144.

95 AKB, 444: Requête de grandes dames et supérieures des deux béguinages de Gand, p. 5.

96 RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris D, nr. 939 (3271/20).

97 AKB, 444: Requête de grandes dames et supérieures des deux béguinages de Gand, p. 5.

98 De intrede en de aanvaarding in het begijnhof gebeurde in drie fasen. In een eerste fase kwam het begijntje kwam als novice in het hof en woonde er dan in één van de zeven conventen. In een tweede fase werd het begijntje na negen maanden noviciaat voorbereid op het 'kleedsel'. Acht dagen voor het einde van het noviciaat begon het ritueel. Het begijntje droeg in haar convent een kroontje en brengt haar tijd door met gebed. Op de dag van de inkleding ontving de novice haar habijt: de werkkamer van het convent werd hiertoe omgevormd tot een kapel waar de plechtigheid plaatsvindt. Begijn werd ze pas na het 'steedsel', zes maanden later: de derde fase.

99 RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris D, nr. 106 (3785.4).

100 In 1862 was data zes jaar (AKB, 444: Requête de grandes dames et supérieures des deux béguinages de Gand, p. 5.)

101 RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris L, nr. 106 (3785.4).

102 H. CAILLIAU, op.cit., p. 164.

103 Werken en Kerken, p. 122.

104 RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris L, nr. 106 (3785.4).

105 H. CAILLIAU, op.cit., pp. 82-83.

106 AKB, 36.

107 Ibidem, no. 2: scéance no. 360, 6 messidor XI (25 juni 1803).

108 Ibidem, reeks 69, pp. 6-60.

109 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 2: scéance no. 360, 6 messidor XI (25 juni 1803).

110 Ibidem: scéance no. 345, 17 floréal XI (7 mei 1803).

111 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 69, pp. 129-192.

112 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 1: scéance no. 239, 29 messidor IX (18 juli 1801).

113 RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris L, nr. 106 (3785.4).

114 AKB, 144.

115 H. CAILLIAU, op.cit., pp. 95, 146.

116 AKB, 84, 114, 142, 143.

117 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 1: scéance no. 201, 6 germinal VIII (27 maart 1800).

118 RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris L, nr. 131 (3233/41).

119 AKB 368.

120 O. ONGENA, op.cit., pp. 75-76.

121 RAG, Fonds Bisdom Gent, nr. 30826 (3897/13): Lijst van pastoors en onder-pastoors in het bisdom Gent die de eed van haat tegen koningsdom hebben afgelegd (1797-1798).

122 O. ONGENA, op.cit., p. 77.

123 RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris L, nr. 136 (3233/46): Lijst van de priesters die werden gevangen genomen in het huis van de Alexianen te Gent, sinds 21 nivose VII (10 januari 1799); Huybrecht en Vander Straeten komen niet in de lijst voor. RAG, Fonds Bisdom Gent, nr. 30832 (3897/11): Naamlijst van priesters en leken, opgesloten in het Cellebroedersklooster te Gent (1799); Huybrecht en Vander Straeten komen niet in de lijst voor. RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris L, nr. 130 (3233/9): Liste des prêtres qui se sont soustraits aux arrêtés de déportation prononcés contre eux par le Directoire exécutif (1799); Huybrecht en Vander Straeten komen niet in de lijst voor. RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris L, nr. 130 (3233/9): Liste des prêtres qui ont été arrêtés (1799); Huybrecht en Vander Straeten komen niet in de lijst voor.

124 RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris L, nr. 130 (3233/9): Lijst van priesters van het jaar 1797, goedgekeurd door de municipale administratie op 9 frimaire VI (29 november 1797).

125 O. ONGENA, op.cit., p. 80.

126 AKB, 368. 127 O. ONGENA, op.cit., p. 81. 128 Werken en Kerken, p. 31. 129AKB, 142, 143.

130 AKB, 114, 142, 143.

131 M. CLOET, L. COLLIN, R. BOUDENS (red.), op.cit., p. 245.

132 J. LAMBERT, op.cit., p. 128.

133 RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris D, nr. 932 (3271/18).

134 Werken en Kerken, p. 33.

135 In navolging van de wet van 24 augustus 1790, gepubliceerd in de Verenigde Departementen op 5 messidor V (juni 1790, art. 26 en 29), van het decreet van 3 juli 1791, gepubliceerd op 23 floréal IV (12 mei 1796, art. 3), en van de wet van 26 september 1791, gepubliceerd op 7 pluviôse V (26 januari 1797, art. 1 en 4).

136 AKB, 368.

137 BAG, Fonds Klein Begijnhof: G. Celis, Eenige aantekeningen uit de geschiedenis van het Klein Begijnhof. 1e Deel. De geschiedenis van het hof, 1917, s.p.

138 RAG, Fonds Schelvedepartement, deelinventaris D, nr. 939 (3271/20).

- 139 RAG, Fonds Schelddedepartement, deelinventaris L, nr. 140 (5419).
- 140 O. ONGENA, op.cit., p. 83.
- 141 F. CLAEYS BOUUAERT, op.cit., p. 49.
- 142 RAG, Fonds Schelddedepartement, deelinventaris L, nr. 140 (5419).
- 143 Ibidem, nr. 61 (3064/1).
- 144 Ibidem, nr. 58 (3891/2).
- 145 M. CLOET, L. COLLIN, R. BOUDENS (red.), op.cit., p. 266.
- 146 "Décret impérial du 5 nivose XIII relatif au mode de payement du traitement accordé aux desservans et vicaires des succursales", in: Collection de lois relatives aux cultes; publiés depuis le concordat jusqu'au 1er janvier 1813, Parijs, 1813, p. 131.
- 147 AKB, 441: Ongedateerd document, vermoedelijk uit de Franse Tijd, betreffende het beheer van de begijnhofgoederen door de Commissie.
- 148 AKB, 444 : Reflexions a l'appui de la requête présentée a son Excellence le Baron de Vincent, gouverneur provisoire de Belgique, au mois de mai 1814, afin de rendre l'administration et la jouissance de ses anciens biens au petit Béguinage dans la ville de Gand.
- 149 Het lijkt dus alsof de kerk werd heropend vooraleer de clerici hun eed hadden afgelegd. Maar dat is niet zo. Een half jaar voor de plechtige eedaflegging in de kathedraal hadden de geestelijken immers reeds hun naam toegevoegd aan een lijst waarin alle priesters plechtig beloofden de eed te zullen afleggen (RAG, Fonds Schelddedepartement, deelinventaris L, nr. 140 (5419).
- 150 AKB, 368.
- 151 Ibidem. 152 M. CLOET, L. COLLIN, R. BOUDENS (red.), op.cit., p. 272.
- 153 RAG, Fonds Schelddedepartement, deelinventaris L, nr. 52 (3099/14).
- 154 BAG, Fonds Klein Begijnhof: G. Celis, Eenige aantekeningen uit de geschiedenis van het Klein Begijnhof. 1e Deel. De geschiedenis van het hof, 1917, s.p.
- 155 M. VAN DER EYCKEN, op.cit., p. IX.
- 156 RAG, Fonds Schelddedepartement, deelinventaris M, nr. 968 (3785.8): Brief van de commissaire général de l'intérieur aan de intendant van de Schelde van 8 december 1814.
- 157 K. VELLE, op.cit., p. 93.
- 158 AKB, 444 : Requête présentée par les grandes-dames et supérieures de deux béguinages, p. 15.
- 159 H. CAILLIAU, op.cit., p. 165.
- 160 RAG, Fonds Schelddedepartement, deelinventaris L, nr. 106 (3785/4).
- 161 AKB, 444: Verzoekschrift van kanunnik Triest aan Willem I, 30 oktober 1824.
- 162 H. CAILLIAU, op.cit., p. 165.

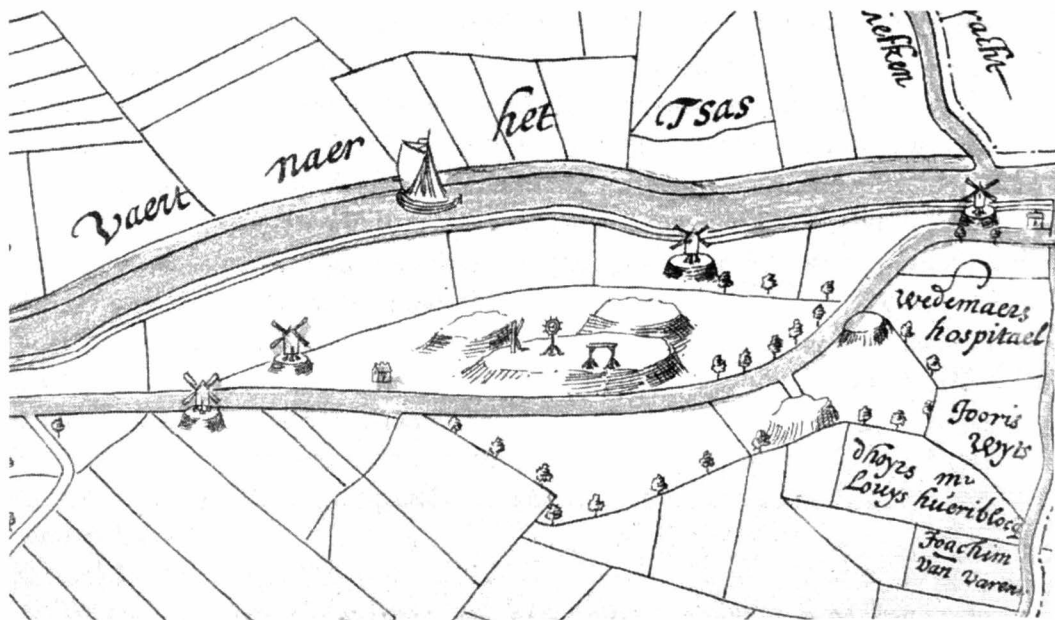
- 163 F. VERMUYTEN, Onze Vlaamse begijnhoven, Antwerpen, s.a., p. 70.
- 164 AKB, 367: Brief van de Commissie aan het begijnhof om infirmeriezusters ter beschikken te stellen, 10 september 1810.
- 165 AKB, 327.
- 166 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 5: scéance no. 580, 8 september 1809.
- 167 AKB, 444: Verzoekschrift van kanunnik Triest aan Willem I, 30 oktober 1824.
- 168 RAG, Fonds Scheldepartement, deelinventaris D, nr. 939 (3271/20).
- 169 AKB, 367: Brief van de prefect van het Scheldepartement aan de Commissie in verband met de installering van een militair hospitaal in de kerk van Ter Hooie, 16 november 1813.
- 170 AKB, 368.
- 171 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 57, nr. 7: scéance no. 711, 26 september 1813.
- 172 AKB, 96.
- 173 Werken en kerken, p. 32; AKB, 444: Verzoekschrift van kanunnik Triest aan Willem I, 30 oktober 1824.
- 174 H. CAILLIAU, op.cit., p. 164.
- 175 AKB 444 : Verzoekschrift van kanunnik Triest aan Willem I, 30 oktober 1824.
- 176 AKB 369: Brief van de grootjuffrouw aan de Commissie aangaande de onderwijsactiviteiten in het begijnhof, 19 februari 1808.
- 177 OCMW-ARCHIEF, Fonds Burgerlijke Godshuizen, reeks 69: p. 71.
- 178 RAG, Fonds Scheldepartement, deelinventaris D, nr. 939 (3271/20).
- 179 Ibidem.
- 180 AKB 369: Brief van de grootjuffrouw aan de Commissie in verband met de onderwijsactiviteiten in het begijnhof, 12 maart 1808.
- 181 RAG, Fonds Scheldepartement, deelinventaris D, nr. 939 (3271/20).

Dood en begraven

Luc Devriese

Deel 6. Oneervol en ongewijd begraven tijdens het ancien régime

De doden begraven is in de katholieke traditie een van de zeven werken van barmhartigheid. In de landen en streken die tot het protestantisme over gingen, hield en houdt men zich aan de originele zes werken zoals ze aangegeven staan in het evangelie van Mattheus (hoofdstuk 26). Daar hoorde 'de doden begraven' niet bij (1). Het is een latere toevoeging die echter lang voor de reformatie ingang vond en teruggaat tot bij de kerstening van onze streken. Waarop dit begraven in plaats van verbranden gebaseerd is, en in hoeverre de grote waarde die er aan gehecht werd, verband houdt met het verzet in kerkelijke kringen tegen de voordien bij ons gebruikelijke lijkverbranding, is een onderwerp dat buiten het kader van dit artikel valt.

Galgenveld buiten de Gentse Muidepoort langs de Sassevaart, nu Zeekanaal. Met spiesstaak (links), rad en galg (naar Jacques Hoorenbault 1619, nagetekend door Armand Heins).

Wel belangrijk hier is de traditie van begraven in gewijde grond. Het is een

gebruik dat ontstond uit het verlangen van de gelovigen een ‘laatste rustplaats’ te vinden zo dicht mogelijk bij de relieken van heiligen die in elke kerk of kapel bewaard werden. Hoe dicht bij het altaar, hoe meer wijding er kon afstralen, zo geloofde men. Het was een voorrecht dat men niemand mocht ontzeggen, al kon dit wel niet verhinderen dat de rijken en prominenten tegen betaling dicht(er) werden begraven dan de armen die buiten de kerk op het kerkhof terecht kwamen. Maar ook eenzaten en sukkels uit families die niets konden betalen, lagen in ‘gewijde’ grond. Dat werd hoog geacht, ook al grepen er op de hoven rond de kerk (letterlijk kerkhoven) allerhande activiteiten plaats die we ons nu niet meer kunnen voorstellen (2). Tot in de twintigste eeuw kenden de meeste parochies broederschappen voor een goede dood, die geld inzamelden om een christelijke begrafenis te betalen. Tot op heden bestaan er begrafenisverzekeringen en spaarformules.

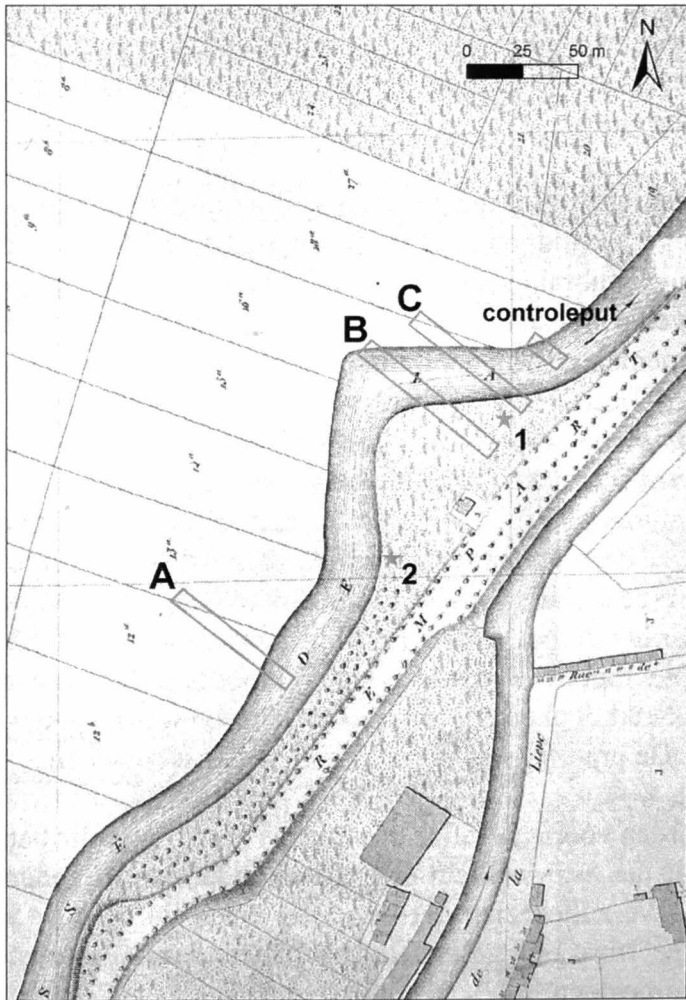
Nochtans waren er vrijwillige en onvrijwillige uitzonderingen, ook in het heel en al katholieke Vlaanderen. Na de reconciliatie in 1584 somde de bisschoppensynode van Cambrai (1586), toen nog bij de Spaanse Nederlanden, klaar en duidelijk op welke mensen *geen kerkelycke sepulture* mochten krijgen: *publique simonisten* (sjoemelaars van geestelijke zaken, vooral ambten), *ketters*, *schismatique*, *vergifters*, *tooveraers*, *waerseggers ende woekeraers (pussemiers)*, *oock de gene die hun selven het leven hebben benomen ofte in duël zyn gedoodt, ende die hunnen paesschen niet en hebben gehouden* (met Pasen niet gebiecht noch de communie met de heilige hostie ontvangen). Door hun begraving zou de gewijde aarde immers ontwijld worden, zo werd er uitdrukkelijk bij vermeld (3). Dezelfde regels golden *grosso modo* ook in vroeger eeuwen. Daarnaast was er van oudsher het verbod op begraven in gewijde grond van doodgeboren (en dus ongedoopte, met de erfzonde beladen) kinderen. Deze doctrine die in 1983 door de rooms-katholieke kerk officieel opgeheven werd, laten we hier eveneens onbesproken. De praktijk was al veel jaren eerder verdwenen

Hieronder worden vooral gevallen en situaties beschreven die betrekking hebben op Gent, maar die zich wellicht ook elders onder een of andere vorm konden manifesteren. We zullen zien dat deze niet enkel de door de kerk geviseerde doden betreffen, maar ook gesneuvelde soldaten, pestdoden en, niet te vergeten, ter dood veroordeelden.

Op de vuile vest ... met mensen - vleesch gemest

Bij archeologisch onderzoek in 2001 voorafgaand aan het optrekken van het nieuwe Gerechtshuis aan de Gentse Opgeëistenlaan kwam onverwacht een vrij

grote hoeveelheid menselijk botmateriaal te voorschijn (4). Het bleek afkomstig van meerdere individuen en niet van ordelijke begravingen, want de beenderen werden gedeeltelijk in los verband gevonden. Bovendien lagen de skeletten niet in de oorspronkelijke bodem van de Wondelgemse Meersen die destijds het terrein bedekten, maar in een ophogingspakket. Bij opvolgingsonderzoek tijdens de grondwerken werden enkele maanden later nog een tiental schedels uit hetzelfde bodempakket gerecupereerd. De plekken in de proefsleuven waaruit ze te voorschijn kwamen, lagen net binnen de buitengracht van een bastion onder het calvinistisch bewind op die plek aangelegd in 1577 - 1579.

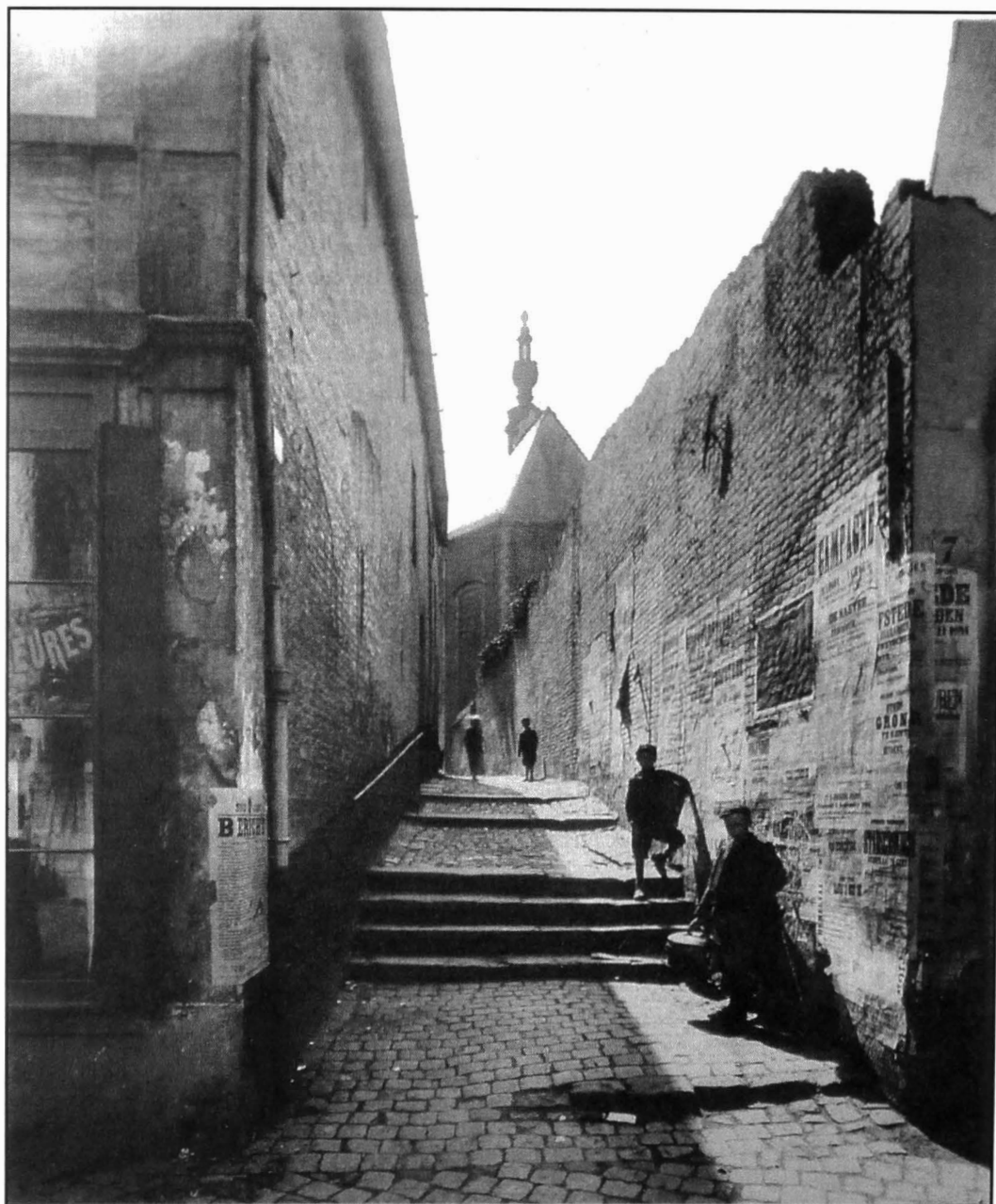
Projectie van opgravings sleuven en vindplaatsen van menselijke resten (sterretjes) op de kaart van J. Gérard uit 1855. Het bastion is nog goed herkenbaar in de uitstulping van de buitengracht van de stadsvesten. Daar ligt nu de Opgeëistenlaan en het voorplein met de toegang tot het gerechtsgebouw (Uit Steurbaut, P., Vermeiren, G., Opgeëistenlaan, Nieuw Gerechtshuis. In: Archeologisch onderzoek in Gent. 1999-2006, Gent, 2007, p. 96).

Hoe kwamen deze menselijke resten daar, helemaal aan de rand van de toenmalige stad, terecht? Er zijn drie mogelijkheden, die we hier één voor één even kort belichten: (1) het kunnen lijken zijn van in die omgeving gesneuvelden tijdens het beleg door keizer Frederik en zijn zoon Maximiliaan van Oostenrijk in 1488, (2) het waren misschien pestdoden, en (3) het betreft doden die *van ons religie niet zyn* en niet mochten begraven worden in kerken of op kerkhoven rond kerken.

Een heel bekende episode in onze stadsgeschiedenis betreft de belegering van Gent (1488) in die omgeving door de *roemssche keysere* Frederik III en zijn zoon Maximiliaan, toen nog koning van het Roomse rijk, *roemssche coninc*, zoals op het zegemonument Rabot te lezen staat. Vanuit hun kamp in Evergem poogden de keizerlijke troepen toen vruchteloos Gent in te nemen via het noorden. Waarschijnlijk was het onder water zetten van deze laag gelegen zone hierbij van doorslag gevende aard. Tijdens de bij dat soort krijgsv verrichtingen onvermijdelijke schermutselingen zullen er wel doden gevallen zijn, maar of deze ter plekke in de pas opgeworpen wal in de aarde gestopt werden, is verre van zeker. In de archieven zijn geen gegevens te vinden over gesneuvelden, noch over hun eventuele begraafing.

Overigens werden gesneuvelden in die tijden wel meer zonder verdere plichtplegingen ‘weggeruimd’, en blijkbaar werden de stadsvesten daarvoor zeer geschikt geacht. Tijdens een van de gruwelijke episodes van de Antwerpse opstand tegen Filips II kwamen in 1583 meer dan 1500 Fransen om het leven. Emanuel van Meteren verhaalt hoe deze *meest in eenen put op de vesten werden begraven, onder hen driehonderd twintig edelen van rang en aanzien* (5). Het waren dus niet enkel arme sukkelaars die een zo’n massagraf op de vesten terecht kwamen.

Ook buiten oorlogstijd konden de stadsvesten als begraafplaats fungeren. Tijdens de pestepidemieën in de tweede helft van de 17de eeuw werden in Nederland aan de rand van de grote steden speciale begraafplaatsen aangelegd, meer bepaald op de stadsvesten en bijhorende bolwerken (6). Deze praktijk was een voorafspiegeling van de creatie van begraafplaatsen buiten de stad, iets wat bij ons pas aan het einde van de Oostenrijkse tijd zou gebeuren. Ook ging men pestdoden uit de Hollandse steden in omliggende dorpen begraven, vermoedelijk om op die manier de doden in gewijde grond te laten terecht komen. Begraven op de vest was immers verachtelijk. Dat kan worden afgeleid uit het krasse bewoordingen van een sneldicht van Constantijn Huyghens (7)

Het verdwenen Schokkebroersvestje. Tussen deze veststeeg en de Oude Houtlei bevond zich, goed verborgen, het kerkhofje van de Alexianen (originele foto in de verzameling van de Gentse Stedelijke Commissie voor Monumenten en Landschappen bewaard in het Gentse stadsarchief).

*De plaegh in dit gewest
Heeft ons veel volcks doen derven,
En op de vuyle vest
En ongesiene werven,
Met menschen-vleesch gemest
Doen werpen bij de scherven.*

Over dergelijke praktijken op de stadsvesten is er te Gent niets gekend. Wel kwamen de pestdoden soms op gelegenheidskerkhoven terecht. Zo werd in 1606 buiten de Vijfwindgatenpoort (omgeving Brusselsepoortstraat) *een keerchhof ghemact ende geconsacreert voor de gepestificeerde*. In die omgeving was er al een onderkomen voor pestlijders en in 1672 zou daar het vrij imposante Sint-Machariuspesthuis (later cavaleriekazerne, heden Hollainhof) opgericht worden. Vermoedelijk werden de doden op die site begraven en niet op de nabijgelegen stadsvesten (8). Ook in Aalst is een dergelijk pestkerkhof bekend. Het lag buiten de laat-middeleeuwse stadsvesten. Dergelijke plekken droegen vermoedelijk geen enkel uiterlijk teken van een begraafplaats. Hun eventuele wijding kon niet verhinderen dat ze door de bevolking gemeden werden.

Er bestond echter nog een derde ‘type’ begraven op de stadsvesten waarover een Gentse bron bericht, zij het laattijdig en na de afschaffing van de kerkbegravingen op bevel van Jozef II. Volgens Karel Broeckaert (geboren te Gent in 1767) was het een courante praktijk om niet-katholieken op de vesten te begraven: ... *die van ons religie niet zyn en meugen op geen gewyd eerde begraven worden, en men delft ze gemeynelyk op de veste, om danze uyt den bant zyn* (in de ban van de kerk geslagen zijn, niet bij de Roomse kerk behoren) (9). ‘Gemeenlijk’ houdt in: niet altijd. Alfons Van Werveke, die een speciale belangstelling had voor dit onderwerp, vermeldt een pacht *vanden heydenen kerchove* op Ekkergergem in 1468-1469. Waar dat ‘kerkhof’ gelegen was, weten we niet. Heel zeker was het niet in de nabijheid van de kerk. Pachtter Pieter derMaegdaleenen betaalde er voor het gebruik van de grond, wellicht net als zijn collega’s Daneel der Ludicheere en Segher den Haveloose die het gewone kerkhof van dezelfde parochie pachtten *vander snijdinghe* (van gras voor vee).

Op het galgenveld of, nog erger: niet begraven

Het kon inderdaad nog erger, veel erger. Op het belangrijkste Gentse galgenveld buiten de Muidepoort werd soms ook begraven. Dat lot viel minstens gedurende de godsdiensttroebelen mensen ten deel die de kerkelijke sacramenten weigerden. Zo werd in 1570 de vrouw van een oud-schoenmaker bij de Keizerpoort zonder te hebben willen biechten, *overleden zynde, in een kiste gevoert ter*

Muyden, om van de Moor-knegten begraven te worden onder de galge. De moorknechten kunnen beschouwd worden als voorgangers van onze huidige vuilnismannen en straatwachters. Een jaartje later werd schoenmaker Jooris Scalens, woonende in S. Cathelynestrate in den Waterwyk 's morgens doodt gevonden en zyn lichaam begraven onder de galge omdat ... by synen Pastor niet bekend en was dat hy geegaen hadde tot de HH. Sacramenten. Vermoedelijk werd het galgenveld vooral in die tijd als begraafplaats gebruikt en was de maatregel als afschrikking bedoeld. De zaak Scalens maakte ophef en de bisschop kondigde in zijn preek de zondag daarna aan dat men alle diergelycke in het toekomstige begraven zoude op de zelve wyze (10). Het toont aan hoezeer de plek verafschuwd werd.

50

Ter dood veroordeelden mochten in feite niet begraven worden. Alfons Van Werweke, uit wiens documentatie hier overvloedig geput wordt, schreef in 1899: *Heden ten dage houdt gewoonlijk alle haat tegen een mensch op, zoras de dood zijne rechten op hem heeft doen gelden.* Vroeger was dat heel anders: de straf strekte over de dood heen en niet begraven was een essentieel onderdeel van de doodstraf. Veroordeelden die elders al geseseld waren, andere torturen ondergaan hadden of ter dood gebracht, werden naar de galgenberg buiten de Muidepoort gevoerd of gesleept. Ze werden er levend of dood opgehangen. Anderen werden op een rad bovenop een staak gebonden, slachtoffers van zelfdoding werden met het hoofd in een gevorkte staak gehangen. Dit macabere gebruik van herexecutie had te maken met het feit dat men ook de lijken zelf wou straffen tot ze vergaan waren. Ze bleven hangen of liggen tot ze er af vielen, door vogels, knagers of roofdieren uitgevreten, of in het beste geval, tot ze door vrienden en familieleden begraven werden in gewijde grond, iets wat eigenlijk niet mocht (11). Enkel sommige poorters wier vrienden de rechters konden beïnvloeden, slaagden daar in. Het waren in dat geval de augustijnen die dergelijke lijken kisten om in hun kerk of op hun kerkhof te begraven (12). Voor hen die op de brandstapel stierven was er geen probleem. Zij konden en moesten sowieso niet begraven worden.

Begraven op het galgenveld was niet zo gebruikelijk. Van Werweke vermoedde dat men daar vooral toe overging als de galgen 'overbevolkt' waren. Dat dit een reële mogelijkheid was, vinden we onder andere geïllustreerd in de nieuwe galg die de Gentse schepenen in 1692 lieten oprichten. De stad liet toen omtrent *Meulestede ter plaetse patibulaire* buiten de tweede (buitenste en oudste) Muidepoort een indrukwekkende galgconstructie oprichten. Ze bood plaats (als we dat zo mogen uitdrukken) aan minstens tien veroordeelden. Hun lichaemen ofte gheraemten in diverse stadia van ontbinding konden gemakkelijk een tijdje blijven hangen of liggen. Het grote aantal haken

betekent dus niet dat de galg berekend was op massa-executies. Ook bij zelfdoding werd het lichaam - bij wijze van spreken - in staat van beschuldiging gesteld en veroordeeld. Net als dat van de ter dood gebrachten moest het nog een straf ondergaan. Een procesuitspraak uit 1663 betreffende een onbekende gevonden te Ronsele bij Waarschoot is kenschetsend: *Mannen van leene (leenmannen) etc. vanden casteele ende Auderburgh van Ghendt, ghehoordt den criminelen heesch(eis) tot laste van het voornoemde lichaem ghe-maect bij den baillu van desen hove, wijsen ende condemneren tvoornoemde lichaem ghesleept te worden op een hurde totte plaetze patibulaire ende aldaer in eenen spriet ghehangen te worden* (13). Dit type rechtspraak werd door Jozef II in 1782 afgeschaft.

Het schijnbaar zonderlinge gebruik na zelfdoding binnenshuis het lichaam niet door de deur maar via een hol gegraven onder de drempel naar buiten te halen, is goed gekend. Zo vermeldt de Gentse stadsrekening van 1642-1643: *Betaelt de vier moorkinderen de somme van VIII schelling grooten* (vier diendersdaglonen in het bouwvak in die tijd) *ter causen van ghedolfen thebben onder de sulle van Lieven de Costre omme tvoorsejde lichaem daer duere te trecken*. Een nog oudere bron geeft een nog sterker beeld: in 1396 meed men zelfs de trap en werd een gat gemaakt door de plankenvloer om het lichaam uit het huis te trekken (14).

Of toch op een *honorable plaetse*

Na de opstand en de scheiding van de Nederlanden kon het gebeuren dat het lijk van een belangrijke als protestant gestorven buitenlander naar het grondgebied van de Verenigde Provinciën gevoerd werd. Dat was bijvoorbeeld in 1695 het geval met de Deense generaal-majoor Ellenbergher uit het huurlingenleger van Willem III. Deze lutheraan was, van hoogverraad beticht, plechtig onthoofd buiten de Dampoort. Zijn lichaam werd met de kleren waarin hij geëxecuteerd was in een kist gelegd en op een kar bedekt met zwart, gevolgd door zijn officieren, naar Sas van Gent vervoerd om er begraven te worden (15). De politieke situatie van toen, met Willem als feitelijke machthebber in onze streken, vergemakkelijkte die operatie ongetwijfeld.

Het vredesverdrag van Munster (1648, het officiële geboortejaar van Nederland) dat de Tachtigjarige Oorlog beëindigde, had ook aandacht voor het lot in de zuidelijke Nederlanden van de *Onderdaenen der Geünieerde Provinciën, wesende van contrarie Religie*. Het Spaanse bestuur verbond zich er toe *eene honorable Plaetse (te) verleenen tot het begraven van de doode Lichaemen van de gene alhier te Lande wesende*. Hoe het tot zo'n honorabele begrafenis kon komen,

reveleert ons opnieuw Broeckaert in zijn Sysse-panne. Hij voegt aan zijn notitie over begraven op de vesten van *die van ons religie niet zyn* toe dat dergelijke doden terecht konden *in de Schokkebroers aes 't ryk Engelsmans zyn*. We mogen aannemen dat dit ook gold voor hervormden van andere nationaliteiten, bij ons meestal protestantse noorderburen, misschien ook voor joden, als hun familie er geld voor had.

Met de schokkebroers, cellebroers, matemannen, lollaards of alexianen, oorspronkelijk ook matewiven, cellewiven of zwartzusters, komen we terecht bij sleutelfiguren in het begrafenisgebeuren tijdens het ancien regime. Hun broederschap, later franciscanerorde, stond in voor alle begravingen van arm tot rijk. Dat gebeurde, volgens de voorschriften ter zake, in de eerste plaats op de parochie in de parochiekerken en op de kerkhoven er rond. Sommige families die een speciale band hadden met reguliere orden konden met toestemming van de parochiegeestelijkheid hun doden laten begraven in kloosterkerken. Hiervan getuigen hier en daar nog grafopschriften.

52

Zoals de andere kloosters en kapellen hadden ook de alexianen een eigen kerkhof. Dat werd dus niet enkel gebruikt voor de gestorven ordebroeders, maar ook om een niet oneervolle laatste rustplaats te bezorgen aan hun speciale hierboven beschreven klanten wiens familie er genoeg voor overhad. Voor hen gold de regel van niet begraven in gewijde aarde kennelijk niet.

Dat gebeurde vermoedelijk in alle discretie. Toch gaf deze praktijk soms aanleiding tot moeilijkheden, ook bij andere orden die dat gedoogden. Zo was in 1568, zo verhalen de gebroeders van Campene in hun dagboek, een van de belangrijkste pussemiers van de stad gestorven in zijn huis de Kleine Sikkel aan de Nederpolder bij de Sint-Baafskerk. De bisschop van het toen nagelnieuwe bisdom Gent had hem *sepulture up tghewijde geweigerd, maar de Onze Vrouwe Broeders (Caermers) hadden de man begraven binnen huerlieder convente* in het Patershol. De bisschop liet hem terug ontgraven en *elders in tongewijde* terug indelven. Daartoe had hij oprechte redene, want eerst *de heleghe scriftuere, als David in sijnen XIIIe psalme, vraghende: Heere, wie sal daer wonen in uwen tabernakel, onder andere zeght: die zijn ghelt niet en heeft tot wouckere. De christelijke kerk heeft bemerct, dat onder de christenen veel pussemiers zijn, souckende sonder aerbeyt ende pereikele haestich rycke te werdene*. De vrouwenbroers moesten de 'offerande' van de woekeraar afstaan en daar bovenop nog een boete betalen. Woekeraars mochten de heilige sacramenten niet ontvangen en niet christelijk begraven worden, tenzij ze penitentie en restitutie zouden gedaan hebben (16).

Analoge mildere scenario's konden zich ook voordoen met zelfmoordenaars. De rechters konden vermurwd worden door goede woorden, invloed en ... geld, schrijft Van Werveke, die een vroeg (1389) voorbeeld aanhaalt uit Hontenisse (Zeeuws-Vlaanderen) (17). Niet zelden kon men de rechters er van overtuigen dat deze mensen buiten zinnen waren. Hun lijken mochten dan wel begraven worden in gewijde grond, maar dat moest in de avond gebeuren en zonder plechtigheid.

Het einde: naer 't petaeter land buiten de stadspoorten

Met de hervormingen van Jozef II was het afgelopen met het begraven in de kerk. In talrijke gemeenten, vooral in de grotere en in de steden, werden nieuwe kerkhoven aangelegd buiten de stadswallen of buiten de dorpskom.

Merkwaardig is wel dat de grond voor het kerkhof buiten de Dampoort te Gent (nu Wasstraat met school en speelplein) door de stad afgekocht werd van het bisdom en dat de begraafplaats buiten de Heuvelpoort (nog bestaand) ingericht werd door de Sint-Pietersabdij op haar eigen grond (18).

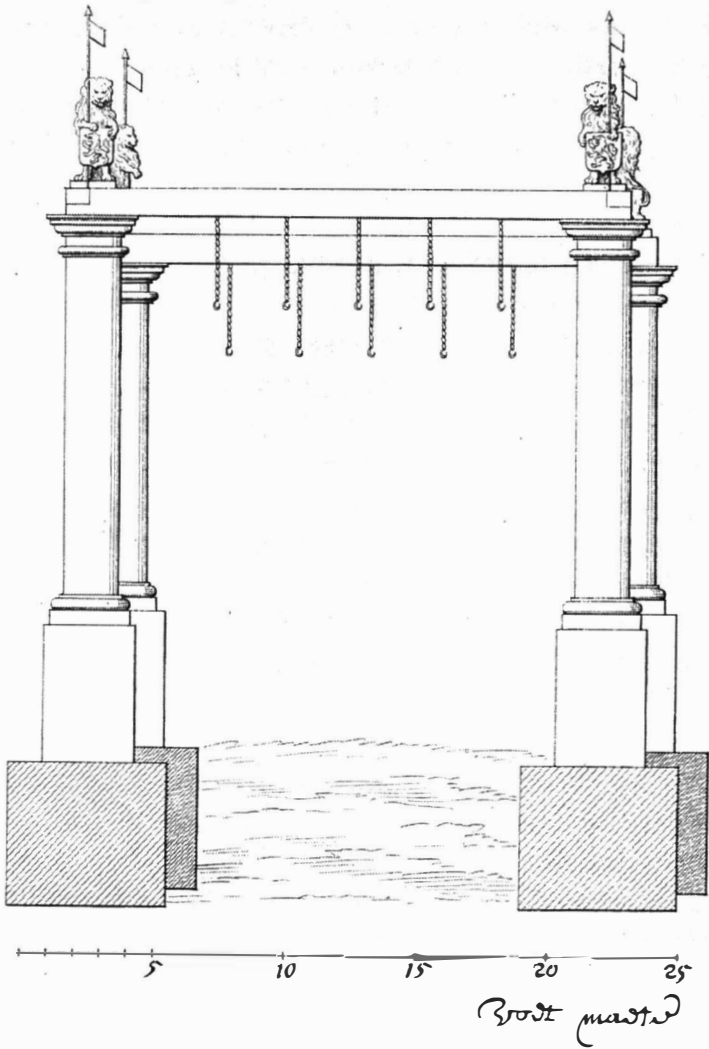
We mogen de lezer het bittere commentaar daarop van Broeckeaert's zeer traditioneel ingestelde kleinburger Gysken *in den estaminé* en in zijn schoonste Gents niet onthouden:

Zekerlyk ze zoënt best onder een klutzen, en de Geuzen by de Christenen leggen, - 't zoë nèn schoonen hutsepot gelyken ...

Veurytys aes de Kerkhoven in de stad waeren, en dame nog in de kerken mogt begraeven, dat diendege veur een gedagtenisse diendeg't. Passeerger nèn priester over het kerkhof, hy las ten minsten nèn Perfondes, en kwam'er nèn vriend in de Kerke hy peysdige op zynen vriend, die begraevan was. Maer nuy zedert danze buyten begraeven, uytter oogen uytter herten. Zoo aesge me Eerde bedekt zyt, ge zyt vergeten.

M'haên wy ook onzen Zaerk en g'heel de familde van de Gysen ligt in de in de Predikheers begraeven. Maer nuy zedert Josephus en de Fransche zyn al die schoone fondatiën van niete zynze.

En Gysken moet naer 't petaeter land zoo goed aes den aermsten dieder es, en misschien me 't hoofd van zijn Groot-Vaeder zien bollen, gelyk of 't nuy in de rekeletten (bij het toen afgebroken klooster van de recoletten, nu Koophandelsplein en Justitiepaleis) gebeurt, tot groot schandael van d' Overledene.

NOUVEAU GIBET CONSTRUIT HORS LA PORTE DU MUIDE.
 À GAND, EN 1692.

Lith. Pillaers.

*Monumentale Muidegalg gebouwd in 1692 (ontwerp, nagetekend voor de Mes-
 sager des Sciences Historiques, 1891 naar een afbeelding bewaard in het Stads-
 archief*

*Alexianenklooster gezien vanaf de (nog niet gedempte) Oude Houtlei
(tekening door J. Wynants in de Hollandse tijd;
origineel in Stadsarchief Gent).*

Naschrift

Aan het einde van deze kleine reeks 'Dood en begraven' een tweetal aanvullende gegevens.

Een eerste betreft *Deel 2. Levend gekist* met de opheldering van een mogelijk misverstand en een correctie in de interpretatie van de lange periode die kon verlopen tussen de sterfdag en de dag van de uitvaart. Deze laatste was niet noodzakelijk de dag waarop het lichaam 'gezonken' werd. De vermelding 'corps présent' of 'lijk aanwezig' op sommige doodsbrieven duidt er op dat het lichaam van de overledene lang niet altijd naar de kerk gevoerd werd voor de begrafenisdienst. Dat kon niet wanneer het rijke bewoners betrof van een buitengoed die in het familiegraf op de buitenparochie bijgezet waren, maar waarbij stevast in de parochiekerk van het stadsverblijf van de overledene nog een dienst gehouden werd. Maar het kon eveneens niet wanneer het lichaam reeds eerder 'ter aarde besteld' was. Het reglement van de stad Gent van 1733 *raeckende de begravingen ende uytvaerden (niet hetzelfde!) bepaalde onder andere Als het lichaem's gevonden gesoncken wort, moet de uytvaert geschieden binnen de ses weken.*

Aan het eind van *Deel 4. Een dure zaak* wordt kort aangegeven hoeveel procent van het vermogen in de jaren 1700 gespenseerd werd aan begrafenissen en uitvaarten aan de hand van de studie van T. Schepens verschenen in Oost-Vlaamse Zanten (2000). Hierbij mag niet onvermeld gelaten worden dat de overheid in de 18de eeuw ingreep om excessen te vermijden. Dat was blijkbaar nodig zowel voor arm als voor rijk. Voor de armen is volgende bepaling uit het hierboven aangehaalde Gentse reglement illustratief: *De bekostinge der begravinge van aerme personen en vermag niet te excederen de helft van hunne achtergelaeten goederen. Als de selve goederen niet suffisant zijn voor een kerk-hof-lyck, moeten ieders respective rechten (van de pastoor, de onderpastoor of de kapellanen en koster) vermindert worden, pondt ende pondts gelycke, sonder den dienst te doen onderblijven* (achterwege te laten). De allerarmsten werden op kosten van den disch (de armenkamer), iets wat als een regelrechte schande aanzien werd.

Noten

56

1 Wellicht niet toevallig ontbreekt precies 'de doden begraven' op bekende gevel 'De Werken van Barmhartigheid' aan de Gentse Kraanlei (DEVRIESE, L., Kiezen tussen deugd en ondeugd aan de Kraanlei. De gevelsymboliek van Het Vliegend Hert, de Werken van Barmhartigheid. In: *De Heraut*, Gent, 2003, jg. 38, nr. 2, p. 3-9.

2 Zeker in dichtbevolkte stadskernen gebeurde het begraven buiten de kerk op heel kleine en nauwe stroken grond in erbarmelijke omstandigheden (DEVRIESE, L., De berm op en de put in? Hoe klein het Sint-Niklaaskerkhof wel was in de jaren 1600-1700. In: *De Heraut*, Gent, 2009, jg. 44 nr. 2, p. 3-14).

3 'Synode van Camerijck van den jaere 1586, II.65 I. Tekst in de Generaelen Index ... op de vijf Placcaert-Boecken van Vlaenderen', Gent, 1767, p. 546 en in VAN WERVEKE, A., *Begraven*, Gent, 1899, p. 7-8; zie ook Stadsarchief Gent, Nota's Van Werveke nr. 17 en 830.

4 STEURBAUT, P., VERMEIREN, G., *Opgeëistenlaan, Nieuw Gerechtshuis*. In: *Archeologisch onderzoek in Gent, 1999-2006*, Gent, 2007, p. 91-96.

5 VAN METEREN, E., *Historie van de oorlogen en geschiedenissen der Nederlanden, en derzelve naburen*, herdruk uit 1751, Gorinchem, deel 4, p. 78.

6 NOORDEGRAAF, L., VALK, G., *De Gave Gods. De pest in Holland vanaf de late middeleeuwen*, Baarn, 1988. Heruitgave in DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren), p. 204-205.

7 HUYGENS, C., *Korenbloemen, Nederlandsche gedichten*, heruitgave, Leiden, 1824, deel 3, boek 18, sneldicht 1, p. 314.

8 De deken en de geburen 'duer de vijf wintgaten' werden door de stad betaald omdat ze bomen en hagen kapt en grachten opvulden om een kerkhof aan te

leggen tijdens de pestepidemie van 1606 (stadsrekeningen van 1606-1607, f. 282v. aangehaald door VAN WERVEKE, A., Begraven, Gent, 1899, p. 8).

9 BROECKAERT, K., Borgers in den estaminé. Spectatoriale geschriften I., Oorspronkelijk in Sysse-panne, 25 juni 1797. Heruitgave, Antwerpen, 1924, p. 60.

10 DE JONGHE, B., Ghendtsche Geschiedenissen ofte Kronyke van de Beroerten binnen en omtrent de Stad van Gend. Uitgave Gent 1781, boek 1, p. 153 en 165-166.

11 'Geene Officieren ofte subalterne Wetten van Vlaenderen vermogen aen de Criminele Geëxecuteerde de Sepulture te accorderen'. (Placcaert-boeck van Vlaenderen 3, februari 1511, I, 214).

12 VAN WERVEKE, A., 1899, p. 5.

13 VAN WERVEKE, A., 1899, p. 10, met de referentie naar het Criminele Register van de Oudburg in het Rijksarchief te Gent en nog andere referenties naar gelijkaardige zaken.

14 Stadsarchief Gent, reeks 400, stadsrekeningen 1642-1643, f. 217; VAN WERVEKE, A., 1899, p. 28.

15 DEVRIESE, L., Plechtige executie van generaal-majoor Ellenbergher buiten de Dampoort. Ghendtsche Tydinghen, Gent, 2009, jg. 38 nr. 6, p.464-469.

16 VAN CAMPENE, C. en Ph. Dagboek. Uitgegeven door F. De Potter, Gent, 1870, p. 202 en 204-205.

17 VAN WERVEKE, A., 1899, p. 9.

18 DESTANBERG, D., Gent onder Jozef II, 1780-1792, Gent, 1910, p. 119-120.

Met dank aan Peter Steurbaut, Geert Vermeiren, Adrien Brysse en Bert Vervaet

*Executieplaats buiten de Muidepoort. (A. Heins)
Nagetekend naar panoramisch gezicht op Gent van 1534*

Onrechtvaardigheid in tijden van crisis: het verdedigen van traditionele rechten en goederen in het bezette België van de Eerste Wereldoorlog. Een krantenonderzoek.

Jolien Van Daele

Inleiding

‘De Groote Oorlog’, ‘La Grande Guerre’, ‘The Great War’,... In elke taal is de verwijzing naar de grote vernielingen en menselijke verliezen door de vier oorlogsjaren duidelijk. De situatie zorgde zowel voor verwarring als voor morele verloedering in de ogen van verscheidene tijdgenoten. Vanaf zijn geboorte was België neutraliteit opgelegd, wat echter moeilijk te gehoorzamen viel toen het ‘Von Schlieffen-plan’, dat een doortocht door België voorzag, gepland werd en de Belgische regering voor een enorme tweestrijd stelde.

België was op dat moment een land met een eerder symbolische leger aangezien een neutraal land bij een aanval door een ander land de aanval enkel moest kunnen stoppen of vertragen maar in geen geval in staat mocht zijn zelf een offensief aan te voeren. Geen enkele Europese mogendheid had dan ook bij het begin van het conflict gedacht dat het Belgische leger enige weerstand zou kunnen bieden. Men verwachtte zelfs dat men het Duitse leger zou laten doortrekken en later partij zou kiezen voor de sterkste. Alle verdediging ten spijt werd België na enkele weken een bezet land : het werd verdeeld in twee gebieden, een Etappengebied en een Gouvernementsgebied. Het Etappengebied stond onder een militair bestuur dat zijn hoofdzetel in Gent had. Van in het begin waren er problemen met de bevoorrading en de productie. Terwijl de prijzen de hoogte in schoten, zocht men in het buitenland naar oplossingen om het lot van de Belgische bevolking draaglijker te maken. 1 Interne spanningen staken eveneens de kop op. Gevoelens van solidariteit werden overschaduwed door het groeiende egoïsme van individuen en zelfs gehele bevolkingsgroepen. Gekoppeld aan de ontzaglijke voedselproblemen in verschillende gebieden is het niet te verwonderen dat dit tot reacties leidde bij de bevolking. Dit is het belangrijkste item in dit onderzoek nl. de reacties van de bevolking op het met de voeten treden van bepaalde traditionele waarden.

Centraal staat steeds de term ‘rechtvaardigheid’ en het verdedigen van die traditionele waarden en de materiële goederen. Markten waren een integraal deel van ieders leven en de kleinste verandering in de ‘markthandelingen’ bleven vrijwel nooit zonder gevolg. Dit is wat E. P. Thompson als eerste ‘the moral economy’

noemde.² Om te ontdekken of deze theorie ook op het bezette België tijdens de Eerste Wereldoorlog kon toegepast worden, dat het geloof dat men traditionele rechten en goederen kon en mocht verdedigen door directe acties, werden twee kranten bestudeerd nl. “ Le Bien Public “, van augustus 1914 tot februari 1917, en “ Het Volk “, van maart 1917 tot november 1918, telkens de eerste tien dagen van elke maand. De resultaten van dit onderzoek worden steeds gekoppeld aan reeds bestaande literatuur over voedselacties en ander populaire strategieën in crisissituaties. Het eerste deel geeft een kort overzicht van de invalshoeken van beide kranten en de problemen in verband met censuur onder de bezetting omdat dit zowel de perceptie als de informatiestroom van de kranten enorm heeft beïnvloed. Daarna wordt er gefocust op de bevoorradingsproblemen en de oorzaken ervan, die dan worden gekoppeld aan de gevolgen voor de Belgische bevolking. Het bevoorradingsprobleem bracht meteen een stijging van de prijzen mee, hetgeen stof was voor het derde deel.

Dat het onevenwicht tussen vraag en aanbod niet de enige aanleiding was tot de prijsverhoging wordt daar eveneens aangetoond. Uiteindelijk wordt een antwoord gezocht op de vraag welke de reacties en acties van de bevolking waren in hun strijd tegen de vorm van onrechtvaardigheid die in dit onderzoek centraal staat.

Hoofdstuk 1 : Twee Gentse kranten van katholieke signatuur

“ Le Bien Public “ “ Le Bien Public “ kan het best omschreven worden als een franstalig conservatief informatie- en opinieblad³. Het verscheen zeven maal per week gedurende de Eerste Wereldoorlog. Tot ver in 1914 werd zelfs per dag een ochtend- en avondeditie gepubliceerd. De krant wilde zich profileren als een krant voor een intellectueel, bemiddeld publiek. Dit blijkt uit een voorliefde voor cijfers, wetenschappelijke uitweidingen en een nogal elitair taalgebruik. Verder gebruikt de krant steevast een ultramontaanse invalshoek voor hoofdartikels en blijft het voorzichtig bij beschouwingen over het oorlogsverloop⁴.

De bestaanspositie van de krant is steeds zeer wankel geweest.

Hubert De Smet citeerde het volgende in zijn werk over de gecensureerde dagbladpers in België tijdens Wereldoorlog I : “ Jusqu’à cette heure, la presse n’a pas reçu défense de paraître, et aucun contrôle allemand n’a été établi. Mais nous sommes sous le régime de l’autorité allemande, et l’on conçoit que, sous ce régime, la vie d’un journal belge, estiné à rester bon Belge et à parler en son patriote, est forcément précaire “⁵. Dit betekent dat hoewel de bezetter de Belgische pers nog geen verschijningsverbod had opgelegd, “ Le Bien Public “ ten volle beseftte dat een patriottische houding hen zuur kon opbreken. Dat “ Le Bien Public “ er niet voor terugschrok deze vaderlandslievende houding te

tonen blijkt uit het duidelijke standpunt dat de krant innam aan het begin van de oorlog : “ niets mag de trouw aan het vaderland enigszins verminderen ; ‘ons’ patriottisme kan en mag niet verzwakken. “6 Vanaf 29 oktober 1914 zou het dagblad verschijnen onder Duitse censuur. Dit besluit werd gerechtvaardigd gezien haar verschijnen onontbeerlijk zou zijn om lokale, nationale en internationale informatie door te geven aan de burgers. Daarnaast zag het blad het als zijn taak het volk moed in te spreken.⁷ De krant legde in het begin de censuur naast zich neer hetgeen tot een botsing leidde met de bezetter. Vanaf 1915 schikte “ Le Bien Public “ zich volledig naar de wensen van de Duitsers en verwerd tot een samenraapsel van kleine berichten zonder enige blijk van opinie te geven.

Op 27 februari 1917 verscheen de krant voor de laatste keer tijdens Wereldoorlog I. De krant begon pas op 12 november opnieuw met publiceren, weliswaar met de hulp van een andere Gentse katholieke krant “ Het Volk “. In dit eerste nummer werd de reden voor het stopzetten van de krant begin 1917 een beetje duidelijker : “ Nos ateliers ... sont vidés de matériel ; notre personnel est dispersé depuis 2 ans, non seulement par le chômage, mais par les réquisitions et tous autres hasard des évènements ; ... “8.

“ Het Volk “

Bij de Duitse inval wist “ Het Volk “ niet welke houding aan te nemen. Net zoals bijna alle Gentse geschreven media werd het blad een paar weken niet uitgegeven in oktober 1914 wegens een uitvaardiging van de bezetter. Op 28 oktober 1914 verscheen het blad voor de eerste maal opnieuw, weliswaar onder Duitse censuur⁹.

In dit nummer verscheen een artikel met de titel “ Onz’ aller houding “. Dit is een goed voorbeeld voor het patriottisme van “ Het Volk “ : “ Het geloof en de hoop der Belgen in de toekomst zijn niets verminderd, evenmin als hunne liefde voor het dierbare vaderland.

De machtigste man der wereld zou den Belgen dat geloof, die hoop en die liefde niet kunnen ontnemen.¹⁰ “ Naast het patriottisme is de anti-socialistische propaganda een sleutelbegrip bij het lezen van “ Het Volk “. Het blad lijkt de penentwisten met het Gentse socialistische blad “ De Vooruit “ niet te kunnen laten.

Net zoals “ Le Bien Public “ kreeg “ Het Volk “ door de stoutmoedige, patriotische artikels problemen met de censuur van de bezetter¹¹. Op 26 maart 1918 nam het zelfs een bericht uit Londen over dat “ zware verliezen van den vijand “ meldde¹². Anders dan “ Le Bien Public “ had “ Het Volk “ te kampen met problemen in de papiervoorraad. Van 1916 tot 1918 verscheen het hierdoor verschillende dagen op twee halve bladzijden.

Op 14 november 1918 vierde “ Het Volk “ de bevrijding met een hoofdartikel dat

“ Allen één “ was getiteld.

De rol van de pers tijdens Wereldoorlog I

Kranten zijn de detectoren bij uitstek om meer te weten te komen over de tijdsfeer en de actualiteit van een bepaalde periode. De betrouwbaarheid van de kranten is zeer ongelijk aangezien vele artikels anoniem zijn of zonder toepassing van enige kritiek worden overgenomen uit andere kranten en media. De toepassing van historische kritiek op dagbladen door de wetenschapper is dus zeer moeilijk¹³. Dit wordt voor de kranten die tijdens Wereldoorlog I verschenen nog bemoeilijkt door de censuur. Vele kranten kozen er echter voor te blijven verschijnen onder Duits toezicht. “ Le Bien Public “ wilde, zoals reeds vermeld, de taak van informatieverstrekker en morele steun blijven uitoefenen en “ Het Volk “ wilde de katholieke ideologie blijven verdedigen¹⁴. Door de censuur trad echter een vervorming in het informatieproces op aangezien feiten selectief werden verzwegen of op andere manieren gemanipuleerd werden.

“ Le Bien Public “ meende dat de rol van de pers in tijden van oorlog moeilijk en geducht was en dat dat zeker het geval was in een bezet land. Enerzijds wilden kranten zoveel mogelijk informatie verschaffen aan de bevolking, anderzijds moesten ze voorzichtig zijn dat ze geen informatie verstrekten die de bezetter tegen het vaderland kon gebruiken. Men kon dus, volgens “ Le Bien Public “, landsverraad plegen zonder het te willen maar dat maakte de krant in kwestie niet minder schuldig¹⁵. De krant meldde ook protest tegen de censuur door “ La Flandre Libérale “. Laatstgenoemde waarschuwde voor ‘een regime van obscuriteit’ dat het effect kon hebben dat men de verbeelding van de bevolking niet langer meer kon onderdrukken. “ La Flandre Libérale “ pleitte daarom voor het voorzichtig vertellen van de waarheid. Daarnaast moest de controle van de pers gebeuren zonder dat de grondwet werd geschonden¹⁶.

Deze moeilijkheden moeten steeds in het achterhoofd gehouden worden bij het lezen van kranten als primaire bronnen voor een studie.

Hoofdstuk 2 : De bevoorrading van het bezette België

Economische situatie in België tijdens de bezetting

De Duitse bezetting veroorzaakte een enorm voedselprobleem. De Belgische regering had nauwelijks een voorraad kunnen voorzien en de enige maatregel die was getroffen was een uitvoerverbod van voedselwaren. Bovendien kon het dichtbevolkte België al geruime tijd niet meer voor de eigen voedselvoorziening instaan : zo’n vier vijfden van de graanvoorraad moest uit import komen.¹⁷ Door de oorlog lagen er velden onbewerkt bij omdat zeer dikwijls de arbeids-

krachten afwezig waren. De nood aan import werd hierdoor nog groter.¹⁸ De economische blokkade van de geallieerden die bedoeld was om de vijand een hak te zetten, trof België heel hard.

De Duitsers vonden er namelijk niets beter op dan België economisch uit te zuigen : zo goed als alle voedselvoorraden werden opgevorderd en naar Duitsland getransporteerd of door Duitse troepen geplunderd. Volgens de Conventie van Den Haag had de bezetter de plicht de bezette bevolking van voedsel te voorzien maar Duitsland zei niet te kunnen instaan voor de voedselvoorziening van België en ook de lokale caritas kon niet aan alle noden voldoen. Er was nood aan een duurzame nationale oplossing.¹⁹

Nationale en internationale hulp

62 De oplossing voor het nijpende voedselprobleem kwam uit Brusselse elite- kringen en klinkende namen als de Brusselse burgermeester Max en de heer Solvay. De Amerikaanse ingenieur Heineman had bij het begin van de oorlog een hulpcomité opgericht voor de bevoorrading van de Belgische hoofdstad. Onder leiding van de heer Francqui van de Société Générale contacteerde dit hulpcomité de gemeentelijke initiatieven. Hieruit zou het “ Nationaal Hulp- en Voedingcomité “ ontstaan. Met het geld van de Brusselse elite alleen zou de gehele Belgische bevolking het echter niet redden. Uit onderhandelingen met de Verenigde Staten van Amerika, Groot-Brittannië en de Duitse bezetter groeide de “ Commission for Relief in Belgium “. Men hoopte hiermee de Britten te overtuigen de economische blokkade op te heffen voor voedselhulp en de Duitsers ervan te weerhouden deze voedselhulp in beslag te nemen. Beide organisaties werkten gedurende de oorlog zeer nauw samen. Er ontstond een heel netwerk van provinciale en lokale suborganisaties doorheen geheel België om de bevolking van al het nodige te voorzien. Vier jaar lang zou België afhankelijk blijven van voedselhulp die gedurende de oorlogsjaren bleef komen op een voor die tijd ongeziene schaal.²⁰ “ Le Bien Public “ maakte op 4 september 1914 voor de eerste keer melding van verschillende bevoorradingen die van Groot-Brittannië naar België werden gezonden.²¹ Alle latere aangekomen voedselhulp zal eveeens worden aangekondigd door de krant. Daarnaast liet het zijn lezers weten wanneer welk product in de lokale verdeelposten te verkrijgen was.

De zwakke economie en de gevolgen voor de Belgische bevolking Dankzij de voedselhulp bleef de honger al bij al beperkt. In vele gemeenten bestonden soepkeuken en werd er ‘bescheiden hulp’ georganiseerd voor de nieuwe armen die uit een gevoel van vernedering niet bij de armen durfden aanschuiven.²² De Belgische economie werd door Duitse verordeningen en opeisingen van allerlei materiaal in een wurggreep gehouden waardoor de handel vrijwel volledig was

stilgevallen. Het is niet verwonderlijk dat het werkloosheidscijfer al snel hoge pieken kende, wat bovendien ook een grote impact had op de koopkracht van vele arbeiders. Vele levensnoodzakelijke producten waren ook onderhevig aan prijsstijgingen (infra). De harde winter van 1916-1917 deed de situatie voor de Belgen nog verslechteren : de vrieskou bracht schaarste voort en vele producten waren enkel nog op de zwarte markt te verkrijgen.²³ Er was nauwelijks nog brandstof aangezien de bevroren rivieren bijna alle transport onmogelijk maakten.

Petroleum kostte 5 à 7 Belgische frank per liter. Velen moesten het weken zonder licht stellen. ²⁴ De bevolking reageerde op verschillende manieren op de ontberingen, de bevoorradingsmoeilijkheden en de inflatie. De enen toonden enige berusting terwijl anderen ongenoegen en wrok koesterden tegen de Duitse bezetter, landbouwers, grondbezitters en de al dan niet eerlijke handelaars. Daarnaast was vijandigheid van stedelingen jegens plattelandsbewoners gepaard met een diepe onvrede van de arbeiders. Beide problemen waren gelinkt aan situaties van onvoldoende voedsel, hoge prijzen en woekeraars.

Sociale en politieke spanningen waren schering en inslag. ²⁵ “ Le Bien Public “ vergeleek in het artikel ‘Encore le pain’ van 1 december 1914 de voedselsituatie van de burgerij en de arbeiders en constateert dat terwijl de burgerij vlees en groenten at, de arbeiders het moesten stellen met brood en aardappelen als voornaamste voedsel. De krant pleitte in hetzelfde artikel voor de berekening van de rantsoenen ‘aan de hand van de noden van het organisme’ want een jongere heeft meer calorieën nodig dan een volwassene.²⁶ Hieruit valt, voorzichtig weliswaar, te concluderen dat de oorlog minder effect had op het dieet van de goeude burger in vergelijking met het rantsoen van de arbeider. Dit kan een bron van ergernis zijn voor de arbeider waaruit de nodige sociale spanningen kunnen ontstonden.

Op 4 december 1914 verscheen in dezelfde krant een artikel dat enige consternatie veroorzaakte bij plattelandsbewoners van Evergem en De Pinte. De krant was immers van mening geweest dat er op het platteland verschillende voedselwaren aanwezig waren die in de stad veel duurder werden verkocht. Daarnaast vond de krant dat het platteland meer rekening moest houden met het feit dat de stad Gent de Duitse garnizoenen moest voorzien. Op 9 december 1914 publiceerde “ Le Bien Public “ een reactie op het artikel van 4 december. Een inwoner van de gemeente Evergem schreef in een boze lezersbrief dat Evergem en vele andere gemeenten rond Gent dagen lang zonder brood hadden gezeten terwijl Gent deze situatie niet had meegemaakt. Een bewoner uit De Pinte had een gelijkaardige opmerking over het artikel.²⁷ Dit is een bewijs van de bestaande spanningen tussen de stad en de plattelandsgemeenten.

Hoofdstuk 3 : La vie chère

De prijs van levensmiddelen

Uit het voorgaande blijkt dat de economische blokkade van het Duitse en het bezette gebied door Groot-Brittannië de bevolking op het continent erg deed lijden. De bezettende macht ging daardoor België zien als voorraadkamer van Duitsland ondanks de moeilijke voedselsituatie in België zelf. De Duitsers wilden de bevoorrading van het volk vlotter en doeltreffender laten verlopen en richtten daartoe zogenaamde 'Zentralen' op (één centrale per waar). Deze oprichting leidde echter tot de beschuldiging dat de 'Zentralen' enkel werden gebruikt om nog meer levensmiddelen naar Duitsland te kunnen brengen.²⁸ De ontoereikende Belgische voedselproductie en de onmogelijke voedselimport zorgden ervoor dat er internationale solidariteit nodig was om een catastrofe af te wenden. Ondanks alle goede wil schoten de prijzen van levensmiddelen al gauw de hoogte in en werd het bestedingspatroon van elke burger danig in de war gebracht : voedsel nam een steeds grotere hap uit het gezinsbudget. De prijsverhogingen benadrukten eveneens de bestaande sociale verschillen : de rijkere lieden konden hun levensstandaard behouden terwijl de minder gefortuneerden hun budget steeds sneller zagen verminderen. Het kwam op het einde van het jaar 1917 zover dat zo'n 40% van de Belgische bevolking aan moest kloppen bij de publieke hulpverlening. Het staat dus buiten kijf dat het aantal calorieën bij de gemiddelde Belg in deze periode drastisch daalde.²⁹ De bevolking, en zeker het minder gegoede deel ervan, merkte elke prijsstijging en ook de pers schreef er dikwijls over. "Le Bien Public" berichtte eind 1914 dat de prijzen van de melk en de boter sterk waren gestegen. De redenen daartoe waren volgens de krant de verminderde productie omdat de dieren onvoldoende voedsel kregen. In de zomer konden de dieren gras eten maar in de winter zorgden de koude en de neerslag ervoor dat de boeren gedwongen werden hun dieren op stal te zetten. De krant meende eveneens dat het verstandig zou zijn het verkopen van jonge vaarzen te verbieden.³⁰ Een maand later kloeg datzelfde dagblad over de hoge prijzen van het donkere brood, dat door de hogere sociale klassen misprijzend 'een korenbol' werd genoemd, te wijten aan het gebrek aan courante meelsoorten. De krant vreesde voor de uitbuiting van een massa die honger vreesde en daardoor gemakkelijk tot oproer te verleiden was. Daarom riep men op niet alleen de honger maar ook de populaire oproerbewegingen tegen te gaan.³¹ "Le Bien Public" was er zich zeker van bewust dat woekeraars en speculaties bijdroegen tot de duurte van de levensmiddelen. De oorlog betekende volgens de krant echter sowieso prijsstijgingen aangezien de productie van verschillende grondstoffen vertraging oploopt. Het was dus voor iedereen belangrijk de fluctuerende markt op de voet te volgen.³²

Illegale praktijken

Zoals “ Le Bien Public “ terecht opmerkte hadden woekeraars en speculanten een rol in het klimaat van prijsstijgingen. De zogenaamde ‘accapareurs’ maakten dankbaar gebruik van de militaire corruptie en deden gouden zaken.³³ De strenge Duitse organisatie in Zentralen moedigde corruptie en smokkelarij eigenlijk aan.³⁴ Daarnaast werden de rantsoeneringen van de producten die van buitenlandse hulp afkomstig waren enorm streng geregelementeerd zodat corruptie en illegale praktijken zo goed als onmogelijk waren geworden.³⁵ Dat geen enkel systeem perfect waterdicht is bewijst een artikel uit “ Het Volk “. Een politiecommissaris had immers 170 kg Amerikaans spek aangeslagen dat werd verkocht aan woekerprijzen.³⁶ Desalniettemin groeide er voornamelijk een bloeiende zwarte handel in de inheemse producten. Niets kon het stoppen, zelfs de tussenkomst van de gevreesde ‘Militär Polizei’ niet. Alle sociale groepen zouden er gedurende de oorlog mee te maken krijgen.³⁷ De zwarte handel ging hand in hand met woekerprijzen. Zo goed als alle illegale verrichtingen op vlak van voedsel en bevoorradingen hadden als doel zo snel mogelijk een zo groot mogelijke winst te verkrijgen. Het solidariteitsgevoel dat tijdens de oorlog vaak door grote groepen werd gecultiveerd als dé houding die men moest aannemen over alle sociale grenzen en ‘drempels’ heen, werd door woekeraars en andere fraudeurs opzij gezet voor wat als een zeer verregaand egoïsme werd gezien. De zogenaamde ‘egoïst’ onttrok immers de levensnoodzakelijke producten aan de gemeenschap die deze broodnodig had om de allerarmsten te voorzien. Het waren dus vooral de armsten die door de onwettige handelingen werden getroffen.³⁸ Volgens “ Het Volk “, dat een artikel van een reporter van “ La Belgique “ overnam, waren de ‘voortverkopers’ en ‘tussenhandelaars’ verantwoordelijk voor de prijsstijgingen. Voor de markt begon hadden ze namelijk reeds alle groenten bij de boeren opgekocht. Die brachten ze dan op de markt, stelden het onder toezicht van iemand en gingen boeren tegemoet die nog op weg waren naar de markt. In het gesprek dat volgde verleide de opkoper de boer zijn goederen duurder te verkopen. De boer trapte in de list en verkocht alles zo’n 30 à 35 cent duurder.³⁹ De omgeving van de beurs was eveneens een gegeerde plek voor de zogenaamde ‘accapareurs’. “ Le Bien Public “ ontdekte dat sinds het begin van de oorlog 3 personen zich schuldig maakten aan illegale praktijken in de buurt van de Brusselse beurs. Ze slaagden erin door middel van allerlei praktijken het monopolie te verkrijgen op verscheidene producten. Het parket maakte hier in september ‘17 een einde aan. Een van de drie individuen was een vrouw die volgens de krant al verschillende faillissementen op haar naam had staan en tijdens de oorlog grof geld verdiende met de clandestiene aankoop van neel en rogge. Het magazijn van de drie woekeraars, met daarin voor ongeveer 10 000 Belgische frank aan producten, werd uiteindelijk ontdekt.⁴⁰ Gedurende

de oorlog perfectioniseerden de 'profiteurs' hun strategieën. Begin 1917 slaagde een bakkersknecht er in op zijn ronde zijn cliënteel rijstrantsoenen af te snoepen en zo een grote hoeveelheid rijst te vergaren. " Het Volk " waarschuwt zijn lezers voor de ernstige gevolgen van zulke praktijken voor alle lagen van de bevolking.⁴¹ Er werden echter nog andere strategieën bedacht om zich te verrijken. Verschillende 'vervalste' producten werden zowel openlijk als heimelijk verkocht. Een veel voorkomend probleem is het gebruik van saccharine bij de productie van bier, hetgeen bij wet verboden was. Verschillende individuen profiteerden van de oorlogssituatie om een lucratief handeltje op te zetten ten koste van de openbare gezondheid. Men moest zo snel mogelijk een einde stellen aan deze praktijken, aldus " Le Bien Public ".⁴² Later stelde hetzelfde dagblad de vervalsing van margarine aan de kaak.

Aangezien margarine een verstrijkingsdatum heeft, probeerde een verkoper de tijdslimiet te verleggen door aan de margarine goede boter toe te voegen. De verkoper in kwestie werd zwaar beboet.⁴³ Een veel voorkomende tactiek van de handelaars, en vaak ook van de boeren, was het achterhouden van goederen om ze op de markt te brengen wanneer de mogelijkheid tot winst het grootst was.⁴⁴ In het grootste deel van de 'cases' is er een tegenstelling tussen de consument en de verkoper in een relatie die in se berust op macht.

De verkoper had meer macht dan de consument aangezien deze laatste in zekere zin afhankelijk was van de handelaar om aan voedsel te geraken. De mate waarin de koper een claim kon leggen op het voedsel stond in relatie tot zijn sociale netwerken en natuurlijk ook zijn koopkracht. Hoe minder sociale netwerken de consumenten hadden en hoe minder koopkrachtig hij was, des te minder kon hij een claim leggen op de levensnoodzakelijke producten. Dit gevoel van onrechtvaardigheid speelde een sleutelrol bij vergeldingsacties van de consumenten tegenover boeren, oneerlijke handelaars en woekeraars.

Hoofdstuk 4 : Acties Maatregelen door de overheid

In het bezette gebied probeerden de lokale overheden zo goed en zo kwaad mogelijk de gevolgen van de oorlog voor de bevolking draaglijk te maken. De prijzen van de levensmiddelen die soms hoge toppen scheerden, konden enkel verlaagd worden door aan de vraag te voldoen. De situatie van 1914-1918 liet dit echter niet toe.

Ondanks bevoorrading van buitenaf kon het evenwicht tussen vraag en aanbod niet hersteld worden. De overheid liet in de plaats maximumprijzen vastleggen. Toen minister de Broqueville oor kreeg van praktijken waarbij men 100 kilogram meel verkocht voor 55 Belgische frank werd de maximumprijs voor meel gefixeerd op 28 frank voor 100 kilogram en dit voor het gehele land.⁴⁵ " Le Bien Public " veroordeelde de sluwe praktijken van woekeraars en vervalsers en bet-

reunde het gebrek aan een rechtvaardige en duidelijke strafwet hierrond.⁴⁶ Eind januari 1917 meldde de krant met vreugde dat een herziening van de wetten en de koninklijke besluiten inzake voedsel fraude zou gebeuren waardoor bepaalde illegale praktijken volledig buiten de wet geplaatst konden worden.⁴⁷ Het is echter treffend dat ondanks een snelle fixatie van voedselprijzen de intentie om de eigenlijke fraudeurs te vatten slechts geleidelijk op gang kwam.

Het is niet te verwonderen dat in periodes van schaarste diefstallen schering en inslag waren. Ook hierop moesten de lokale besturen reageren. Op 1 juli 1916 berichtte "Le Bien Public" dat het stelen van de oogsten van de boeren rond de stad Aalst zo frequent voorkwam dat op het platteland patrouilles rondtrokken om de oogst te beschermen.⁴⁸ De overheid stond op die manier vaak tussen twee vuren: enerzijds moest men inspelen op de acties van fraudeurs, anderzijds op handelingen van de 'gedupeerde' bevolking. De maatregelen die men nam waren zo goed als altijd ten nadele van een of andere groep en leidden er ook toe dat langs beide zijden de strategieën werden verfijnd want lang niet alle schuldigen werden gevat.

Reacties van de bevolking

De bevolking geloofde dat voedseltekorten en de daaraan gekoppelde prijsstijgingen het resultaat waren van de oneerlijke handelingen van speculanten en tussenpersonen in de handel. Dit geloof gaf hen een reden tot actie en legitimeerde de acties eveneens.

Men zag het immers als onrechtvaardig dat de gefortuneerden gemakkelijker levensmiddelen konden aantrekken, zelfs als dit betekende dat diegenen met minder 'entitlement' over onvoldoende voedsel zouden beschikken.⁴⁹ Primitieve 'weerstandacties' werden een deel van de dagdagelijkse realiteit. Het kon gaan om diefstal voor individuele doelstellingen maar ook om het stelen van honderden kilo's voedsel waarvoor een heuse organisatie nodig was. Gevaarlijk bij diefstal is dat niet altijd kan uitgemaakt worden of het doel persoonlijke aanwinst was of eerder een uiting van onvrede met de persoon die men bestal. In tijden van crisis vond men echter nog andere vormen die de overlevingsstrijd benadrukten. Voornamelijk op plaatsen waar voedsel werd verhandeld kon gauw oproer ontstaan wanneer consumenten zich bedrogen voelden door hoge prijzen en slechte kwaliteit.

Marktrellen zijn hier het voorbeeld bij uitstek. Een veelgebruikte strategie was het verspreiden van roddels en geruchten om personen in diskrediet te brengen.⁵⁰ Anderzijds werden maatregelen getroffen zoals intimideren, terroriseren en bedreigen. Zo was er in "Le Bien Public" te lezen dat drie individuen een hoeve binnendrongen en de bewoners bedreigden. De boer en de boerin werden gekneveld en geïntimideerd.⁵¹ Het doel van zulke acties was niet in de eerste

plaats het stelen van goederen maar de slachtoffers schrik aanjagen als vorm van vergelding. Waarom beiden zo streng werden aangepakt wordt niet duidelijk gemaakt in het artikel.

Opnieuw zal een gevoel van onrechtvaardigheid een hoofdrol hebben gespeeld bij de reactie van de drie individuen.

In de literatuur rond het thema wordt vaak melding gemaakt van opzettelijk lawaai maken en geweld tegen goederen en zelfs het symbolisch dood verklaren van een individu die de gemeenschap als het ware had bezoedeld.⁵² Het is onbegrijpelijk dat net hongerige mensen voedsel zullen verspillen als teken van onvrede en weerstand. Als bij een actie, die in "Le Bien Public" als diefstal wordt gecatalogiseerd, alle flessen wijn worden uitgegoten en niet meegenomen is de boodschap duidelijker dan wanneer men de flessen had meegenomen.⁵³ Een effectieve manier om grote vernieling te veroorzaken was het in brand steken van gebouwen.

68 Toen "een bende criminelen" een schuur van een boerderij in brand stak, bleef de boer met een enorme schade achter die over de honderdduizend frank bedroeg. De brand had een gehele meelvoorraad en enkele machines verwoest.⁵⁴ Bepaalde omstandigheden konden eveneens ongeorganiseerde en lokale vergeldingsacties doen omvormen naar georganiseerde en politiek geïnspireerde massabewegingen zoals grootschalige stakingen en hongeropstanden.⁵⁵ De stedelingen beschuldigden de boeren van een gebrek aan vaderlandsliefde en verweten hen de woekervinsten ten koste van de rest van de bevolking. Stedelingen gingen daarom als vergelding 's nachts de oogst verwoesten of doodden of verminkten dieren. De beschuldigingen ten spijt kregen ook de boeren hun deel van de moeilijkheden. Zo was het jaar 1917 het jaar van de zware verordeningen die ook hen plaagden.⁵⁶ Het is interessant om te onderzoeken of de acties van de bevolking symbolisch iets te betekenen hadden. Inbreuken op de gemeenschappelijke waarden en normen werden gestraft en solidariteit was aan slijtage onderhevig.

Diefstallen

Uit de berichten van zowel "Le Bien Public" en "Het Volk" kan opgemaakt worden dat men in de eerste plaats goederen vervreemde om zichzelf en het eigen gezin beter te kunnen voorzien van levensmiddelen. Het waren voornamelijk diefstallen van kleine hoeveelheden waarvoor weinig organisatie nodig was. Naarmate de oorlog vorderde werden steeds grotere hoeveelheden voedsel gestolen, dikwijls net na de oogstperiode wanneer de kans op een goede buit het grootst was. Voor deze grootschaligere acties was een groter aantal personen nodig om de goederen weg te kunnen voeren.⁵⁷ Men ging zich steeds beter organiseren en

deed steeds meer beroep op de lokale netwerken. De meeste diefstallen vonden plaats op het platteland maar in de berichtgeving werd niets gespecificeerd over de afkomst van de dieven noch of men van het platteland of de stad afkomstig was.

Diefstallen die een kleine buit opleverden waren hoogstwaarschijnlijk het talrijkst maar in de pers werd er het minst ruchtbaarheid aan gegeven en werden ze het minst vaak veroordeeld. Toen er 8 konijnen werden ontvreemd aan een boer werden de feiten louter objectief beschreven maar na een diefstal van een grote hoeveelheid kippen en aardappelen opperde "Le Bien Public" dat het tijd werd dat strenge maatregelen werden getroffen tegen de plundersaars.⁵⁸ Vanaf begin 1915 kloegen boeren steeds meer over het verdwijnen van hun oogsten.⁵⁹ Men stal echter niet enkel bij boeren maar ook de dieren van kloosters waren niet veilig.

"Le Bien Public" meldde op 7 januari 1915 de diefstal van een varken uit de weeststal van het klooster van Saint-Thérèse in Meulestede bij Gent.⁶⁰ Van klassensolidariteit is in het volgende voorbeeld geen sprake. Zo goed als de gehele vleesvoorraad van twee arbeidersgezinnen werd hen ontvreemd.⁶¹ Het waren dus niet enkel boeren die te maken kregen met plundersaars en dieven, al bleven ze er wel de grootste slachtoffers van, zoals uit het bronnenmateriaal blijkt.

Uit geen enkel voorbeeld kan opgemaakt worden of er een vergeldingsmotief achter diefstallen zat. Als het zo is dat het vooral stedelingen waren die dieren en oogsten plunderden, zou dit het geval kunnen zijn. Het reeds vermelde artikel "Les vivres et le ravitaillement de Gand et de la banlieue" en het commentaar erop door een lezer geeft een vermoeden van de toenmalige tegenstellingen tussen platteland en de stad. Als de stedelijke bevolking er zodanig van overtuigd was dat ze uitgebuit werd door het platteland kon dit een reden en legitimatie zijn voor diefstallen.

Men koppelde dan het eigenbelang aan vergelding. Concrete bewijzen geven echter noch "Het Volk", noch "Le Bien Public".

oproer

De pers schrijft zeer weinig over marktrellen. Sophie De Schaepdrijver meldt echter verschillende hongeropstanden in Gent in juni van het jaar 1916 maar hiervan is in "Le Bien Public" niets terug te vinden. In het begin van de oorlog, begin augustus 1914, berichtte "Le Bien Public" over een opstand tegen de hoge prijzen op een Brusselse markt. De afpersing ergerde de marktgangers zodanig dat er rake klappen vielen en verschillende producten vernield werden. Enkele gewelddadige kerels kieperden de inhoud van zakken op de grond waar-

van vrouwen profiteerden om een gratis portie mee naar huis te nemen. Enkele verkopers zouden gelynched zijn, mochten de ordediensten niet zijn tussengekomen.⁶² Dit voorbeeld toont als geen ander de grote spanningen die reeds aan het begin van de oorlog te merken waren. 'Accapareurs' zagen al gauw de mogelijkheid de angst bij de bevolking te gebruiken om grote winsten te boeken, hetgeen de bevolking niet pikte. De gedachte aan honger en hongersnood en de misbruiken errond waren de oorzaken die van een rustige markt een gewelddadige menigte konden maken.

De lange wachtrijen bij verdeelposten en winkels konden eveneens zorgen voor ergernis. Op 3 februari schreef "Le Bien Public" over een ruzie op het moment van sluiten van een winkel toen er nog een enorme rij mensen stond te wachten in de hoop bediend te worden.

Het gedrang werd zo ernstig dat de politie moest ingrijpen. De volgende dag grepen echter dezelfde feiten plaats.⁶³ Het ergste voorval vond plaats in Henegouwen toen een groep huismoeders in verschillende gemeenten koopwarenmagazijnen plunderden als protest tegen de levensduurte. De handelaars leden door deze actie een miljoen Belgische frank schade volgens "Het Volk".⁶⁴ De rol van vrouwen bij acties was vrij groot. Zij waren namelijk verantwoordelijk voor de voedselvoorziening van het gehele gezin. Zij kwamen dagelijks in contact met al dan niet eerlijke handelaars en andere protagonisten op markten en in winkels en werden geconfronteerd met stijgende prijzen en fraude. De vele vrouwen in dezelfde situatie vonden elkaar en dit resulteerde in een grootschalige actie zoals hierboven vermeld.

Besluit

Een gecensureerde krant kon de werkelijke informatiestroom niet accuraat weergeven. Daarnaast moet er steeds rekening gehouden worden met een zekere ideologie die de berichtgeving inkleurde.

Het is goed mogelijk dat verschillende gebeurtenissen niet werden geregistreerd omdat de bezetter het verbod of dat door gebrekkige communicatie-mogelijkheden tijdens de bezetting het nieuws niet bekend was bij de pers. Er moet dus steeds rekening gehouden worden met de gebreken van een krantenonderzoek.

Er is genoeg bewijsmateriaal om te concluderen dat de Belgische bevolking niet alles over zich heen liet komen en sterk van zich afbeet door middel van verschillende acties. Zowel de levensduurte als de illegale praktijken van sjoemelaars dreven groepen tot diefstal, oproer en vernieling. Op de markten zag men, en dan voornamelijk vrouwen, dat de situatie elke dag veranderde in negatieve zin.

Men was er zich ten zeerste van bewust dat invloed en rijkdom het leven sterk vegemakkelijkten omdat met minder moeite een claim kon worden gelegd op voedsel en andere goederen. Hoe minder men dit kon doen een des te grotere hap de aanschaf van voedsel uit het gezinsbudget nam. Praktijken die een individu snel verrijkten en voedsel ontnamen aan een gemeenschap die dit nodig had om de behoeftigen te kunnen voorzien, zetten kwaad bloed bij de bevolking. Het was voornamelijk op de plaatsen waar men in contact kwam met hoge prijzen en illegale praktijken dat er oproer ontstond. Bovendien vielen ook diefstallen frequent voor. Hier is het echter moeilijker te ontdekken of het nu om een symbolische actie ging of dat louter persoonlijke verrijking aan de basis lag. Wanneer men echter honderden kilo's buit beoogde kon het niet anders of een groot deel van de gemeenschap werkte aan de actie mee. Hier was dan minder sprake van persoonlijke verrijking ; het ging meer om het voorzien in levensmiddelen van een grotere groep dan het eigen gezin. Interessant zijn ook de merkbare spanningen tussen de stad en het platteland. Boeren werden gezien als de grootste fraudeurs die hun goederen ten koste van de stad te duur verkochten of achterhielden om later duurder te verkopen. De levensduurte en het gebrek aan solidariteit waarvan ze werden beschuldigd stonden haaks op de 'traditionele realiteit'. Het beantwoordde niet aan het waardenpatroon van de bevolking die zich in hun recht geschonden voelde. Dit was een legitimatie en een motief voor hun acties.

Noten

- 1 S. Van Waesberghe, Smokkel in het Land van Waas tijdens de Eerste Wereldoorlog. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 2001, in: www.thesis.net (geraadpleegd op 04/04/2007)
- 2 E.P. Thompson, " The moral economy of the English crowd in the eighteenth century. " In : Past and present, 50, 1971.
- 3 D. Vanden Bogaert, Repertorium van de Gentse pers 1914-1914. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling aan de Universiteit Gent), 1975, p. 56.
- 4 H. De Smet, De gecensureerde dagbladpers in België: gedurende Wereldoorlog I. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling aan de universiteit Gent), 1974, p. 75.
- 5 Uit : " Le Bien Public " van 13/14 oktober 1914 (geciteerd in : H. De Smet, op. cit., p.74.)
- 6 Vrij vertaald uit : " Le Bien Public " van 31 oktober 1914 " (geciteerd in : H. De Smet, op. cit., p. 75)
- 7 H. De Smet , op. cit., pp. 74-75
- 8 Uit: " Le Bien Public " van 12 november 1918 (geciteerd in : H. De Smet , op. cit., p. 77)

- 9 H. De Smet , op. cit., p. 63
- 10 Uit: " Het Volk " van 28 oktober 1918 (geciteerd in : H. De Smet , op. cit., p. 64)
- 11 H. De Smet , op. cit., p. 65
- 12 Uit: " Het Volk " van 26 maart 1918 (geciteerd in : H. De Smet , op. cit., p. 70)
- 13 R. Van Eeno, " Pers en periodieken. " In : Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19e en 20e eeuw., Brussel, 1999 pp. 1195-1196
- 14 H. De Smet , op. cit., pp. 77-78
- 15 Prudence! In : "Le Bien Public", 08/08/1914, p. 2
- 16 La censure. In : " Le Bien Public ", 03/09/1914, p. 2
- 17 S. De Schaepdrijver, De Groote oorlog : het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog, Amsterdam, 1997, p. 107
- 18 B. Whitlock, Belgium under the German occupation : a personal narrative. Londen, 1919, p. 195
- 19 S. De Schaepdrijver, op. cit., p. 107
- 20 S. De Schaepdrijver, op. cit., pp. 108-110
- 21 Approvisionnement pour la Belgique. In : " Le Bien Public ", 04/09/1914, p. 1
- 22 S. De Schaepdrijver, op. cit., p. 115
- 23 S. De Schaepdrijver, op. cit., pp. 217-220
- 24 S. Van Waesberghe, op.cit., in: www.thesis.net (geraadpleegd op: 04/04/2007)
- 25 P. Scholliers, "België dreunt in zijn voegen." In: mensen in oorlogstijd. Brussel, 1988, pp. 160-163
- 26 Encore Le Pain. In : " Le Bien Public ", 01/12/1914, p. 1
- 27 Les vivres et le ravitaillement de Gand et de la banlieue. In : " Le Bien Public ", 04/12/1914, p. 1 en Le ravitaillement de la banlieue. In : " Le Bien Public ", 09/12/1914, p. 2
- 28 S. De Schaepdrijver, op.cit., p. 134
- 29 P. Scholliers, op. cit., pp. 153-156
- 30 La question du lait, du beurre et de la viande. In : " Le Bien Public ", 04/12/1914, p. 2
- 31 La question du pain. In : " Le Bien Public ", 02/01/1915, p. 1
- 32 La hausse des prix. In : " Le Bien Public ", 08/11/1915, p. 1
- 33 S. De Schaepdrijver, op.cit., p. 118
- 34 Ibidem, p. 134
- 35 R. Miry, " Zwarte handel in levensmiddelen. " In : Vraagstukken van onze tijd 2, Brussel, 1946., pp. 42-43
- 36 Aangeslagen. In : " Het Volk ", 06/06/1918, p. 2
- 37 R. Miry, op. cit., pp. 42-43

- 38 S. Van Waesberghe, op.cit., in: www.thesis.net (geraadpleegd op: 04/04/2007)
- 39 Hoe woekeraars werken. In: "Het Volk", 04/04/1917, p. 2
- 40 La chasse des accapareurs. In : " Le Bien Public ", 07/09/1916, p. 2
- 41 Bericht. In : " Het Volk ", 05/01/1917, p. 2
- 42 Fraudes alimentaires. In : " Le Bien Public ", 08/04/1915, p. 1
- 43 On falsifie la margarine. In : " Le Bien Public ", 07/10/1915, p. 2
- 44 J.L. Robert, " The image of the profiteer. " In : Capital cities at war. Paris, London, Berlin 1914-1919. Cambridge, 1997, p. 121
- 45 La farine à 28 fr. In : " Le Bien Public ", 10/08/1914, p. 3
- 46 Les accapareurs et la loi belge. In : " Le Bien Public ", 01/06/1916, p. 3
- 47 L' action préventive contre les fraudes alimentaires. In : " Le Bien Public ", 26/01/1917, p. 3
- 48 Vols à la campagne. In : " Le Bien Public ", 01/07/1916, p.1
- 49 L.A. Tilly, Food entitlement, famine, and conflict. In : " Hunger in History. The impact of changing food production and consumption patterns on society. ", Cambridge, 1983, pp. 135-142
- 50 Jim Scott. Everyday forms of peasant resistance. pp. 22-25
- 51 Acte de banditisme à Sinsin. In : " Le Bien Public ", 05/12/1916, p. 1
- 52 A. Blok, " Charivari's als purificatie-ritueel. " In : Volkskundig bulletin, 15, 3, 1989, pp. 269-271.
- 53 Un vol audacieux à Mont-Saint-Amand. In : " Le Bien Public ", 04/01/1916, p. 2
- 54 Une ferme en feu à Peronnes-lez-Binche. In : " Le Bien Public ", 06/02/1917, p. 2
- 55 J. Scott, " Everyday forms of peasant resistance. " In : Journal of peasant studies, 13, 2, 1986. p. 28
- 56 S. De Schaepdrijver, op.cit., p. 235-236
- 57 Een voorbeeld is een bericht uit " Het Volk " van 08/11/1917 waarbij 1000 kilogram aardappelen werden gestolen in Kortrijk. Zulke acties vergden een goede organisatie, een vrij grote groep medewerkers en een zekere vorm van professionaliteit.
- 58 Les vols à la campagne. In: "Le Bien Public", 09/12/1914, p. 2 en Les vols à Mont-Saint-Amand. In: "Le Bien Public", 09/01/1915, p. 2
- 59 Vols à Eeclou. In: "Le Bien Public", 08/01/1915, p. 2
- 60 Vols à Meulestede. In : " Le Bien Public ", 07/01/1915, p. 2
- 61 La chronique des vols à la campagne. In : " Le Bien Public ", 10/02/1915, p. 2
- 62 L' émeute contre les affameurs au marché de Bruxelles. In : " Le Bien Public ", 03 en 04/08/1914, p. 3

63 Une bagarre aux magasins d' alimentation. In : " Le Bien Public ", 03/02/1916, p. 1

64 Henegouwen - plunderingen ten behoeve van 1 miljoen frank. In : " Het Volk ", 07/07/1917, p. 2

Bibliografie

Bronnen

Le Bien Public

"Prudence!" In : Le Bien Public, 08/08/1914, p. 2

" La censure. " In : Le Bien Public, 03/09/1914, p. 2

" Approvisionnement pour la Belgique. " In : Le Bien Public, 04/09/1914, p. 1

" Encore Le Pain. " In : Le Bien Public, 01/12/1914, p. 1

" Les vivres et le ravitaillement de Gand et de la banlieue. " In : Le Bien Public, 04/12/1914, p. 1

" Le ravitaillement de la banlieue. " In : Le Bien Public, 09/12/1914, p. 2

" La question du lait, du beurre et de la viande. " In : Le Bien Public, 04/12/1914, p. 2

" La hausse des prix. " In : Le Bien Public, 08/11/1915, p. 1

" La question du pain. " In : Le Bien Public, 02/01/1915, p. 1

" La chasse des accapareurs. " In : Le Bien Public, 07/09/1916, p. 2

" On falsifie la margarine. " In : Le Bien Public, 07/10/1915, p. 2

" Fraudes alimentaires. " In : Le Bien Public, 08/04/1915, p. 1

" Les accapareurs et la loi belge. " In : Le Bien Public, 01/06/1916, p. 3

"La farine à 28 fr. " In : Le Bien Public, 10/08/1914, p. 3

" Vols à la campagne. " In : Le Bien Public, 01/07/1916, p.1

" L' action préventive contre les fraudes alimentaires. " In : Le Bien Public, 26/01/1917, p. 3

" Acte de banditisme à Sinsin. " In : Le Bien Public, 05/12/1916, p. 1

"Un vol audacieux à Mont-Saint-Amand." In : Le Bien Public, 04/01/1916, p. 2

"Une ferme en feu à Peronnes-lez-Binche." In : Le Bien Public, 06/02/1917, p. 2

"Les vols à la campagne." In: Le Bien Public, 09/12/1914, p. 2

"Les vols à Mont-Saint-Amand." In: Le Bien Public, 09/01/1915, p. 2

"Vols à Eecl." In: Le Bien Public, 08/01/1915, p. 2

"La chronique des vols à la campagne." In : Le Bien Public, 10/02/1915, p. 2

"Vols à Meulestede." In : Le Bien Public, 07/01/1915, p. 2

" L' émeute contre les affameurs au marché de Bruxelles. " In : Le Bien Public, 03 en 04/08/1914, p. 3

“ Une bagarre aux magasins d’ alimentation. “ In : Le Bien Public, 03/02/1916, p. 1

Het Volk

“ Aangeslagen. “ In : Het Volk, 06/06/1918, p. 2

“ Bericht. “ In : Het Volk, 05/01/1917, p. 2 “Hoe woekeraars werken.” In: Het Volk, 04/04/1917, p. 2

“ Henegouwen - plunderingen ten behoeve van 1 miljoen frank. “ In : Het Volk, 07/07/1917, p. 2

“ Kortrijk - dieften. “ In : Het Volk, 08/11/1917, p. 2

Literatuur

BLOK (A.). “ Charivari’s als purificatie-ritueel. “ In : Volkskundig bulletin, 15, 3, 1989.

DE SCHAEPDRIJVER (S.). De groote oorlog : het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog. Amsterdam, 1997.

DE SMET (H.), De gecensureerde dagbladpers in België: gedurende Wereldoorlog I. Gent (onuitgegeven licenciaatsverhandeling aan de universiteit Gent), 1974

MIRY (R.). “ Zwarte handel in levensmiddelen. “ In : Vraagstukken van onze tijd 2, Brussel, 1946.

ROBERT (J.L.). “ The image of the profiteer. “ In : Capital cities at war. Paris, London, Berlin 1914-1919. Cambridge, 1997.

SCHOLLIERS (P.). “België dreunt in zijn voegen.” In: mensen in oorlogstijd. Brussel, 1988.

SCOTT (J.). “ Everyday forms of peasant resistance. “ In : Journal of peasant studies, 13, 2, 1986.

THOMPSON (E.P.). “ The moral economy “ In : Past and present, 50, 1971.

TILLY (L.A.). “ Food entitlement, famine, and conflict. “ In : Hunger and History. The impact of changing food production and consumption patterns on society., Cambridge, 1983.

VAN DEN BOGAERT (D.), Repertorium van de Gentse pers 1914-1914. Gent (Onuitgegeven licenciaatsverhandeling aan de Universiteit Gent), 1975.

VAN EENO (R.), “ Pers en periodieken. “ In : Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19e en 20e eeuw., Brussel, 1999.

VAN WAESBERGHE (S.). Smokkel in het Land van Waas tijdens de Eerste Wereldoorlog. Gent (onuitgegeven licenciaatsverhandeling Universiteit Gent), 2001.

WHITLOCK (B.). Belgium under the German occupation : a personal narrative. Londen, 1919.

IN MEMORIAM: DE BELGISCHE LEGERDIENST (1913-1994) : deel I

Inge Debruyne

Inleiding

Dit jaar is het 15 jaar geleden dat de legerdienst afgeschaft werd door toenmalig minister van Defensie, Leo Delcroix. We maken van deze gelegenheid gebruik om samen met een aantal gewezen dienstplichtigen terug te blikken op een ervaring die bij velen een diepe indruk nagelaten heeft en die ook zijn stempel drukte op onze samenleving.

We nemen meer bepaald de volgende thema's onder de loep: het schachtenleven, het dagelijkse leven in het leger, de eigenlijke opleiding, de voeding en keuken en de ontspanning en feesten. In een volgend deel zullen ook de anekdotes en verhalen, de taboes en straffen, het afscheid van het leger, de appreciatie van de legertijd en de aandenkens aan de legerdienst aan bod komen.

1. Voorstelling van de geïnterviewde ex-miliciens

1) Maurice B.

Lichting: 1940

Kazernes: 13de Artillerie Brugge (71 dagen)
32ste Regiment Artillerie VDD/A/1 ILK (50 dagen)

Graad: soldaat-milicien

Functie: verzorger paarden

2) Jules V.

Lichting: 1956

Kazernes: Sint Niklaas (3 maanden) - Koksijde (luchtmacht) (10 maanden)

Wevelgem (2 x 1 maand)

Graad: soldaat-milicien

Functie: bediende (typist / administratie)

3) Frans D.

Lichting: 1968

Kazernes: Majoor Blairon Turnhout (3 maanden) - Hitfeld Aachen (Duitsland) (9 maanden)

Graad: soldaat-milicien
Functie: chauffeur / magazijnier

4) Wilfried V.

Lichting: 1970
Kazernes: Majoor Blairon Turnhout (3 weken) - Prins Boudewijn kazerne
Siegen (Duitsland) (11 maanden)
Graad: soldaat-milicien
Functie: chauffeur / bediende (administratie)

5) Daniël P.

Lichting: 1972
Kazernes: Lombardsijde (5 maanden) - Essentho (Duitsland) (10 maanden)
Graad: Onderluitenant

6) Freddy L.

Lichting: 1973
Kazernes: Majoor Blairon Turnhout (1 maand) - militair hospitaal Oost-
ende (11 maanden)
Graad: korporaal
Functie: bediende (administratie)

7) Luc C.

Lichting: 1977
Kazernes: Majoor Blairon Turnhout (1 maand) - Brugge (9 maanden)
Graad: soldaat-milicien
Functie: bediende (administratie)

8) Jimmy H.

Lichting: 1984
Kazernes: Koksijde (1 maand) - Grefarth-Hinsbeck (Duitsland) (7 maanden)
Graad: soldaat-milicien
Functie: luchtfuselier

9) Geert D.

Lichting: 1985
Kazernes: Leopoldskazerne Gent (1 maand) - Lombardsijde (9 maanden)
Graad: soldaat-milicien
Functie: medewerker medische dienst

10) Guy S.

Lichting: 1990

Kazernes: Jambes (6,5 maanden) - Keulen (3,5 maanden)

Graad: onderluitenant

Functie: pelotonscommandant

11) Jan D.

Lichting: 1992

Kazernes: Majoor Blairon Turnhout (1 maand) - Zeebrugge (2 weken) -

Lissewege (8,5 maand)

Graad: soldaat-milicien

Functie: barman en klusjesman

2. Het schachtenleven

2.1 De eerste dagen

De eerste dagen in het leger waren voor de meeste dienstplichtigen onwennig. Alles en iedereen was nieuw en niemand was dan ook in feeststemming. Daarbij kwam nog dat de bleus vaak gekleineerd werden door anciens en door hun oversten.

De dagen verliepen voornamelijk met het toewijzen van kamers, het uitdelen van schoenen en kledij en met het opdelen van de miliciens in pelotons. Verder werden allerlei richtlijnen gegeven en kregen de miliciens insputingen.

De eerste twee weken moesten de miliciens doorgaans in de kazerne blijven. Met deze maatregel wou men voorkomen dat de miliciens zich te buiten zouden gaan aan alcohol, iets wat niet te rijmen viel met de insputingen.

2.2 Doop

Opvallend is dat slechts een minderheid van de geïnterviewde miliciens een doop meemaakte. In Turnhout zag Frans hoe bleus gedoopt werden door dronken anciens en hoe ze ingesmeerd werden met schoensmeer. Toen Wilfried in Turnhout verbleef bestond de 'wijding' van de bleus uit pintelieren in cafeetjes. Luc maakte zeven jaar later eenzelfde tafereel mee: schachten die liters bier achterover sloegen en zich vervolgens overgaven aan de feestvreugde.

In Koksijde beleefde Jimmy een andersoortige doop. Bij hem werd de voering uit zijn pet gesneden. Deze handeling stond symbool voor zijn ontmaagding in het leger.

3. Het dagelijks leven tijdens de opleiding

3.1 's Morgens

De meeste geïnterviewden werden gewekt om 6u. Uitzonderingen waren Jan die om 5u15 uit de veren moest, Geert die om 6u15 gewekt werd en Daniël en Guy voor wie de dag om 6u30 begon.

Na het opstaan was er tijd voor een wasbeurt en voor het op orde brengen van de kamer.

Maurice moest na het opmaken van het bed meteen de paarden verzorgen. Dit nam 1 à 2 uur tijd in beslag nam. Pas daarna kon hij ontbijten.

Frans en Luc hadden 's morgens appel aan bed waarna Frans nog een cross van ongeveer 1 km moest lopen vooraleer hij zich kon wijden aan zijn ontbijt.

Om 8u - bij Freddy was dit 8u30 - stonden de miliciens klaar om te vertrekken naar de piste. Onderweg werd er gemarcheerd en op de piste zelf waren er oefeningen als kruipen, klimmen en lopen. Ook drill en schietoefeningen stonden op het programma. Sommigen hadden daarnaast theorielessen over wapens en oorlogsvoeren.

Maurice had geen boodschap aan 'ochtendgymnastiek'. Hij hoefde zich enkel bezig te houden met de paarden.

3.2 's middags

's Middags begaven de miliciens zich naar hun kamer om hun 'hamel' te halen (2 aluminium potjes waarbij één gebruikt werd voor aardappelen, vlees en gronten en het ander voor soep). Daarna gingen ze in rij staan en werd het eten op hun hamel geschept. Na het middagmaal wasten de miliciens hun hamel zelf af. Frans moest in een barak eten die bevoorraad werd door een veldkeuken. Het geleverde eten werd toen nog eens opgewarmd op een kachel. Ook Freddy at 's middags in een betonnen barak meermaals opgewarmd voedsel. Jan daarentegen at in een refter. Na of voor het eten had hij 'piket' waarbij hij elke week een andere taak kreeg: aardappelen schillen of tafels afruimen. Ook Jules oefende zich vlijtig in het aardappelen jassen tijdens zijn legerdienst.

3.3 's namiddags

De meeste miliciens moesten opnieuw aan de slag om 14u. 's Namiddags waren er oefeningen op de piste, schietoefeningen of lessen. Meestal zat de 'training' erop om 17u. Jimmy was evenwel al vrij tussen 16 en 17u aangezien de beroeps-militairen betrekkelijk vroeg huiswaarts keerden.

Net zoals 's morgens was Maurice ook 's namiddag te vinden bij de paarden. Deze taak werd afgewisseld met lopen en met het leren omgaan met wapens. Tussen 15u en 16u moest hij naar binnen om lessen te volgen over oorlog en wapens. Zijn dagtaak was voorbij om 17u.

3.4 's avonds

Rond 18u, nadat de miliciens zich hadden opgefrist, gingen ze aan tafel. Daarna was bijna iedereen vrij. Er waren evenwel uitzonderingen: Geert was soms 'van piket' na het avondeten, Maurice had af en toe stalwacht van 's avonds tot 's morgens en Jan kreeg soms nog les 's avonds als de oversten niet tevreden waren: "Dat gebeurde nogal willekeurig. Het hing er vanaf hoeveel zin de oversten hadden. En als we 's namiddags wapenles hadden moesten we ons wapens 's avonds schoonmaken. Dat kon uitlopen tot 21 à 22u."

Guy had zelfs elke maandag-, dinsdag- en woensdagavond verplichte studie tot 21 u. Op donderdagavond had hij vrij en mocht hij wegblijven tot 24u.

De miliciens hadden over het algemeen heel wat mogelijkheden om hun vrije tijd in te vullen. Ze konden naar de kantine om iets te drinken, een gezelschapspel te spelen, te biljarten of een spelletje tafelfoetbal te spelen. Ook konden ze op de slaapzaal blijven om wat te babbelen of te kaarten. Op stap buiten de kazerne behoorde af en toe ook tot de mogelijkheden.

Daniël had zelfs permissie om naar huis te gaan slapen. Dit voordeel was ook de miliciens die getrouwd waren en dichtbij de kazerne van Koksijde woonden gegund, aldus Jimmy. Als Daniël in de kazerne bleef moest hij om 24u binnen zijn. Dit in tegenstelling tot de meeste geïnterviewden die om 22u terug in de kazerne dienden te zijn. De lichten gingen uit om middernacht. Bij Maurice, Jimmy en Geert gebeurde dit al om 22u.

4. De eigenlijke opleiding

4.1 Het marcheren en de oefeningen

De eigenlijke militaire opleiding bestond voornamelijk uit kruipen, sluipen, over hindernissen springen, marcheren, lopen, klimmen en leren omgaan met wapens. Freddy: "De eerste week leerden we bevelen opvolgen en moesten we leren marcheren, kruipen en schieten. Gedurende de rest van de opleiding waren er lessen over wapens en over hoe we ons geweer moesten onderhouden, uit elkaar halen en terug in elkaar steken. We kregen daarnaast ook lessen EHBO." Wilfried herinnert zich nog een bijkomende oefening: "Wij hadden ook oefeningen aan een rek en daar hadden de meesten last mee. Ook met het mooi in de pas mar-

cheren hadden velen moeite. Ik werd gelukkig vrijgesteld van bepaalde oefeningen omdat ik een ‘cross-opleiding’ volgde en omdat bepaalde oefeningen niet goed waren voor mijn spieren.” Bij Freddy staat het marcheren in zijn geheugen gegrift: “Het marcheren gebeurde met een groep van een 25-tal miliciens waarvan de grootsten, die ook grote passen namen, vooraan en de kleinsten achteraan liepen. Iedereen moest in de pas blijven en goed doorstappen op het tempo “links rechts”. Soms moesten we een rugzak dragen die toch een aantal kilo’s woog. Daarmee moesten we marcheren en kruipen.” Frans kan dit beamen: “We moesten met onze helm op, met pak en zak op de rug en met ons wapen al kruipend een soort hindernissenparcours afleggen. Daartoe hoorden paaltjes die zo’n 50 cm boven de grond waren gespannen. We moesten hieronder kruipen met pak en zak. Het was verboden om recht te staan. Ze zeiden: “We schieten met een mitrailleur die op een vast punt staat. Als je recht gaat staan ben je eraan.” Er waren er die het geloofden en er waren er die het niet geloofden. Ik denk persoonlijk niet dat ze het gewaagd zouden hebben om met scherp te schieten. In elk geval had je er toch alle belang bij om niet recht te staan. Anders kreeg je sowieso een stamp in je achterste zodat je terug neerlag.”

Luc bevestigt dat de opleiding niet geschikt was voor ‘watjes’: “Die opleiding was toch niet om te lachen, al hing het er wel van af wie je had. De ene was namelijk al wat harder dan de andere. In elk geval werd er veel geroepen en getierd en sommigen zagen serieus af. Zelf had ik er weinig last van want ik was nogal sportief.”

Maurice werd van dit alles gespaard: “Ik moest mij voornamelijk bezighouden met de paarden. Af en toe moest ik ‘s namiddags wel eens een halfuurtje oefeningen doen. Dat was dan eens lopen of mijn geweer halen, openen, vullen en schieten.”

4.2 Theorielessen

Ook theorielessen stonden op het programma: de miliciens leerden hoe je wapens uit elkaar haalde en terug in elkaar zette, wat de naam was van de verschillende wapenonderdelen en ze kregen praktische informatie over wapens en bommen en wat al dan niet gedaan hoorde te worden in bepaalde situaties.

Naast de lessen over wapens stond ook een EHBO-cursus op het programma. Voor Daniël en Guy die opgeleid werden tot KRO vormden de theorielessen de hoofdbrok van hun opleiding. Het fysieke aspect kreeg heel wat minder aandacht. Voor Daniël was dit zelfs beperkt tot een half uurtje sporten per week en tot sporadische oefeningen op de piste.

De opleiding van Frans kreeg na 6 weken een andere invulling. Hij werd opgeleid tot chauffeur: “In die weken werd mij heel wat bijgebracht over wagens, bijvoorbeeld over bandendruk, over de motor van een auto en over auto-onder-

delen. Ik moest ook de Belgische en Duitse wegcode onder de knie krijgen en ik leerde rijden met zware vrachtwagens en met jeeps.”

4.3 Bivak

Ook één of meerdere bivaks behoorden traditioneel tot de opleiding. Guy: “Dat was zwaar afzien! We vertrokken op bivak op maandag en keerden pas op vrijdag terug. Iedereen had een halve tent mee, dat wil zeggen een halve stok en een half zeil. We moesten dan per twee de tent opzetten. Iedereen had ook een rugzak bij met eten zoals beschuiten, confituur, koffie, corned beef en bonen. Ook een hamel, bestek en een komfoor behoorden tot onze uitrusting. We werden altijd ergens gedropt en kregen dan per twee een landkaart. ‘s Avonds moesten we op een bepaald punt samenkomen. Om de twee dagen kwam een vrachtwagen langs met warme maaltijden zodat we toch iets ‘deftigs’ binnenkregen. Elke avond waren we na het avondeten doodmoe en gingen we meteen slapen op ons matje dat soms gewoon in de sneeuw lag. Ik herinner mij dat iemand ooit eens is flauwgevallen van vermoeidheid. Hij werd weggevoerd en nadien hebben we die kerel nooit meer teruggezien.”

Ook Jan herinnert zich nog levendig de driedaagse bivak die ze tijdens de derde week van hun opleiding hadden: “We vertrokken met ons geweer, met van alles en nog wat op onze rug en met onze helm op, ook al was het 30 graden. We moesten op anderhalf uur tijd 12 km afleggen naar de plaats waar we ons kamp zouden opslaan. Per twee zetten we er dan ons tentje op. Overdag maakten we tochten, deden we tactische oefeningen of beschermden we ons kamp. Af en toe waren er simulatieoefeningen. Zo kwam er eens een herder ons kamp binnen met 10 schapen, gespeeld door 11 miliciens. Ook kregen we twee zogenaamde dronkaards op bezoek. Het was een manier om te leren reageren op onverwachte situaties.”

Ook nachtoefeningen maakten deel uit van de bivak. Jan: “In het begin werd er iemand aangesteld als spook die tijdens die drie dagen wakker moest blijven en om het uur naar het begin van het kamp moest lopen waar de officieren en onderofficieren sliepen. Het spook moest hen wekken zodat ze dril konden geven. Dit hield in dat iedereen moest opstaan en in een dijk moest gaan liggen met een geweer. Die zogenaamde alarmoefening duurde 10 à 15 minuten. Daarna mocht iedereen weer een uurtje gaan slapen. Er werd met andere woorden weinig geslapen in die drie dagen en dat gold zeker voor het spook. Die ongelukkige werd gekozen door ons, miliciens, via anonieme briefjes. De naam van de persoon die het meest voorkwam werd tot spook uitgeroepen.

Ook Frans kreeg een nachtoefening: “We werden in twee groepen ingedeeld en we moesten ons dan camoufleren, zo geruisloos mogelijk sluipen en onszelf ingraven. Het was de bedoeling dat de ene groep de andere verraste.” Ook Jimmy

ontkwam niet aan een nachtoefening: Wij moesten zo snel mogelijk vrachtwagens in- en weer uitladen en alles wegbergen. Daarna mochten we weer gaan slapen.”

5. Voeding

Wat het eten betreft zijn de meningen verdeeld. Maurice, die zichzelf nochtans niet als kieskeurig bestempelt, vond de maaltijden ronduit slecht. Zijn lotgenoten waren dezelfde mening toegedaan. Veel van het afgedankt eten werd dan ook afgevoerd naar boerderijen in de buurt om te voeren aan de varkens. Elke week bracht Maurice eten mee van thuis en tijdens de week ging hij vaak frieten eten. Maurice: “Het ontbijt was wel oké: zoveel boterhammen als je maar wou, boter, kaas en koffie. Confituur bracht ik ook mee van thuis. Gezien alle plaatsen in de refter doorgaans bezet waren aten we vaak op bed.”

Jules' ervaring was positiever: “Zowel in het opleidingscentrum in St. Niklaas als in de kazerne in Koksijde was het eten goed. In die tijd schakelden veel mensen over van boerenboter naar margarine omdat het veel goedkoper was. In Koksijde, waar voor het merendeel piloten zaten, bleef het bij boerenboter. 's Middags werd er een warme maaltijd voorzien en 's avonds brood. Het menu bestond uit 'gewone ménagekost'. Dat kon ook al eens vis, mosselen en paling zijn. Als er 'boulettes' op tafel kwamen zeiden ze daar: “er is weer een piloot verongelukt”. Dat was zo een gezegde.”

Frans herinnert zich de keuken als zijnde bijzonder slecht in Turnhout en iets beter in Aken. “In Turnhout werd het eten ‘à la vitesse’ gemaakt. De namaakpuree die we kregen was een mooi voorbeeld daarvan. Het was nochtans niet altijd het eten zelf dat weinig appetijtelijk was. Als je keukenkarweitjes moest doen en zag hoe die grote kuipen maar afgewassen werden, had je eigenlijk al genoeg van het eten. Maar dat was niet het enige onsmakelijke: iedereen moest zijn eigen ‘plateau’ afwassen. Als je wat bij de laatsten of gewoon in het midden was om je hamel af te wassen, was het water in de kuip al degoutant vuil. De brokken vlees zwommen er gewoon in het rond.” 's Morgens kregen Frans en zijn metgezellen brood met choco en als drank cacao voorgeschoteld. Ook 's avonds was er een broodmaaltijd. Slechts heel a fen toe werd er een warme maaltijd bereid. In het Duitsland was het eten heel wat beter, al was het menu niet erg gevarieerd. Dit zorgde ervoor dat de miliciens zich vaak naar de kantine begaven om wafels, worstjes of leo's te kopen. Frans: “Ik had nog het geluk dat één van mijn kamergenoten kok was. Hij smokkelde soms bananen, pralines en andere lekkernijen mee naar onze kamer en deelde die dan met ons.

Ook Wilfried was betrekkelijk tevreden met het eten in Duitsland, al vond ook hij het gebrek aan afwisseling een minpunt. “In Siegen werd er 's middags een warme maaltijd voorzien en 's avonds kregen we brood met beleg. Dat bestond

meestal uit kaas. Wie honger had kon ook zoveel soldatenkoeken meenemen als hij maar wilde. Dat waren harde, droge koeken met weinig smaak maar ze stilden wel de honger. Op zondag was het altijd feest want dan kregen we krentenbrood en chocolademelk. In Turnhout hadden we minder geluk. Vooral het bivaketen stond ons tegen: elke dag bonen in tomatensaus.”

Ook bij Freddy viel het eten in het opleidingscentrum niet bijster in de smaak: “We moesten in de barak uit aluminium potten eten. Het eten was niet vers want het was al eens opgewarmd en het was ook niet zo warm. In het militair hospitaal viel er niets op het eten aan te merken. Bij het ontbijt kregen we brood met kaas of charcuterie en soms een gekookt eitje. Om 10 uur kon je in de kantine een taartje kopen en koffie, cécémel of een pint drinken. ‘s Middags kregen we een warme maaltijd met dessert en ‘s avonds kregen we brood à volonté. De charcuterie werd wel geteld, je kreeg bijvoorbeeld 4 plakjes salami maar confituur kon je nemen zoveel als je wilde.”

Net als Frans, Wilfried en Freddy liep Luc niet zo hoog op met het eten in Turnhout: “We hadden niet echt te klagen maar het waren ook niet bepaald feestmenu’s. Toen we er de eerste keer aten zei de chef-kok: “Ik heb goed nieuws en slecht nieuws. Ik zal beginnen met het slechte: de soep is mislukt, maar het goede nieuws is dat er genoeg soep is voor iedereen!” Dat was een typisch voorval: er was altijd wel voldoende eten maar de kwaliteit liet vaak te wensen over.” Luc had evenwel het geluk dat hij zowel in Turnhout als in Brugge af en toe moest meehelpen in de keuken. Zo kon hij dan zelf kiezen wat hij wou eten. In Brugge had hij ook het voordeel dat de maaltijden niet ter plaatse bereid werd en dat de miliciens uit borden konden eten in plaats van uit hamels.

Jimmy had het geluk dat het net ‘maand van de soldaat’ was toen hij in februari in Koksijde gestationeerd was. Bijgevolg kon hij een maand lekker eten. De keuken was er bovendien hygiënisch. Het contrast met Duitsland was dan ook groot: “Als je daar in de keuken kwam zag je gewoon de kakkerlakken wegspringen. Het gebeurde zelfs dat we kakkerlakken ij ons bord vonden! We hebben er dan ook niet zo veel gegeten. ‘s Middags en ‘s avonds gingen we vaak eten in een Italiaans restaurant in de buurt.”

Geert’s voorkeur op culinair vlak ging uit naar de Leopoldskazerne in Gent, ook wel ‘hotel Leopold’ genoemd: “We kregen hier heel behoorlijk te eten en soms hadden we zelfs keuze uit twee bereide schotels. Lombardsijde had eerder een typische grootkeuken maar ik ben er in elk geval niet vermagerd. ‘s Morgens en ‘s avonds was er een broodmaaltijd maar af en toe werd er iets warm klaargeemaakt. ‘s Middags kregen we een volle maaltijd. Vooral in het weekend was het eten lekker, dan deden de koks extra hun best. ‘s Morgens kreeg je pistolets en chocomelk kon je ook altijd vragen.”

Net als zijn voorganger liep Jan niet zo hoog op met het eten in Turnhout. Enkel de eerste dag konden ze duimen en vingers aflikken: “We kregen toen stoofvlees

met frietjes maar dat was ook het enige culinaire hoogtepunt. Vooral als we op bivak trokken was het eten niet veel soeps. We moesten leven op beschuiten, soldatenkoeken, melkpoeder, corned beef en blik met zuurkool en worst of met tong in madeirasaus. Gelukkig kwam er na 24 uur een mobiele keuken. 's Morgens en 's avonds kregen we in de kazerne brood met choco, confituur en kaas en af en toe stond er wel eens macaroni of balletjes in tomatensaus op het menu 's avonds. In Lissewege was het eten wel voortreffelijk: "Elke dag kregen we er soep, hoofdgerecht en dessert. Als er officieren langskwamen was het helemaal feest: dan kwam er biefstuk, reerug of zelfs kreeft op tafel. Aangezien ik als barman ook meehielp met de bereiding van het eten kon ik ook wel wat meepikken. En als er een afscheidsfeest was kon iedereen aanschuiven aan de feestdis. We waren toen meestal met 140 à 150 man."

Daniël en Guy die het beiden tot onderluitenant schopten hadden nog het meest geluk. Zij kregen in Duitsland toegang tot de mess van de officieren en werden er aan tafel bediend. Ook konden ze kiezen uit verschillende menu's.

6. Ontspanning

6.1 Vertier

Binnen de kazerne bestond de ontspanning voornamelijk uit vertier in de kantine: iets drinken, kaarten, dammen, biljarten of een spelletje tafelfootbal of tafeltennis. Ook TV-kijken of het bekijken van een film behoorde veelal tot de mogelijkheden. Velen lazen ook boeken of strips. Eén of meerdere keren per week hadden de miliciens permissie om zich buiten de kazerne te begeven.

Na de opleiding genoten de meesten meer vrijheid. Ze konden al eens vaker uitgaan maar niet iedereen maakte daar gretig gebruik van. Frans: "Wij gingen af en toe uit in Aken stad maar dat was niet zo bijzonder. Tot oktober 1968 moesten we de kazerne, tegen onze zin, verlaten in uniform want burgerkledij was verboden tot dan. De kazerne lag ook ver buiten de stad en we werden niet gerespecteerd door de Duitse burgers. Als Belgische soldaat moest je zeker geen Duits meisje ten dans vragen."

Wilfried en Geert maakten ook mee dat een vedette of charmezanger voor de nodige animatie kwam zorgen in de kazerne.

6.2 Sport

Sport stond niet echt bovenaan het lijstje van ontspanningsmogelijkheden, vaak omdat er een gebrek was aan - moderne - sportinfrastructuur. Luc had op dit vlak meer geluk: hij kon voetballen, zwemmen en lopen als hij dat wilde en op vrijdag had hij een vaste sportnamiddag.

Geert voetbalde gewoonlijk op de koer van de Leopoldskazerne en Jan kon zich laten gaan in de sportzaal van de kazerne in Turnhout. In Zeebrugge kon hij eveneens voetballen en had hij net als Luc een sportnamiddag.

6.3 Feesten

Alle dienstplichtigen, behalve Maurice en Freddy, maakten wel eens één of ander feest mee. Dit kon variëren van een vliegmeeting (Jules), een bataljonfeest (Frans en Wilfried), een zelf georganiseerd feest binnen of buiten de kamer (Frans en Luc), machtsoverdracht bij de aanstelling van een nieuwe kolonel of korpscommandant (Wilfried en Jimmy), een galadiner (Daniël en Guy), een nieuwjaarsfeest (Luc in de hoedanigheid van barman), een receptie van een diensthoofd (Geert), een feest naar aanleiding van een pensioen, een speciale feestdag (bv. van de patroonheilige St Elooi) tot een feest ter gelegenheid van de verjaardag van de koning (Jan).

Op dergelijke dagen werd er volgens Jan 's voormiddags nog gewerkt. 's Middags kregen de miliciens een feestmaaltijd en daarna konden ze doorzakken tot 16 à 17u.

Conclusie

Na een onwennige en vreugdeloze start raakten de miliciens, toen nog 'bleus', snel vertrouwd met het ritme van het leger: 's morgens opstaan, kamer opruimen, ontbijten en marcheren naar de piste waar allerhande fysieke of schietoefeningen gedaan werden. Deze oefeningen werden soms afgewisseld met lessen over wapens en oorlogvoering. 's Middags kregen de miliciens een volle maaltijd die over het algemeen als weinig smakelijk werd beschouwd. Na het afwassen en wegbergen van de eigen hamel waren er opnieuw oefeningen of lessen. Voor de jongemannen die een opleiding tot onderluitenant volgden bestond het programma hoofdzakelijk uit lessen. Het fysieke aspect kwam slechts in mindere mate aan bod. Na het avondeten, dat in de meeste kazernes bestond uit brood en beleg, konden de meesten, behalve degenen die van piket waren, studie of stalwacht hadden, zich ontspannen. Dit gebeurde in de kantine, op de kamer of soms buiten de kazerne. Af en toe werd het leven van de dienstplichtigen ook opgevrolijkt door één of ander feest.

Noot

1 Het Belgische leger was tot 1909 samengesteld uit lotelingen en vrijwilligers. In 1909 werd de dienstplicht voor één zoon per gezin van tel en in 1913 werd de algemene dienstplicht ingevoerd.

Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog

Barbara Vos

Inleiding

Mondelinge geschiedenis of ‘oral history’ kan sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw op een groeiende belangstelling rekenen. Deze historische onderzoeksmethode van het ondervragen van getuigen, die een historische gebeurtenis hebben meegemaakt, werd voornamelijk toegepast kort na de Tweede Wereldoorlog, gesteund door de ontwikkeling van nieuwe media, zoals de geluidsband en de film.

Veel anekdotes, verhalen en gebeurtenissen werden een aanzienlijke tijd mondeling overgeleverd voor ze op schrift werden gesteld. Niettemin is op deze manier erg veel verloren gegaan. De kennis van de geschiedenis die we heden ten dage bezitten, is immers slechts een selectie van feiten, gepercipieerd en verzameld door individuen, door de eeuwen heen. Het is een keuze van feiten, terwijl andere gebeurtenissen in de vergetelheid raken. Daarom kunnen we alleen maar pleiten voor het optekenen van onze eigen geschiedenissen. Niet alleen de grote wapenfeiten en politieke aangelegenheden zijn van belang. We kiezen voor de geschiedenis van de gewone mens, de sociale invalshoek, de ‘petit histoire’. Later zal wat nu vanzelfsprekend is, immers niet meer zo evident en begrijpelijk lijken.

Ook wij zagen het belang in van de mondelinge geschiedenis. We gingen op zoek naar de verhalen die onze grootouders ons konden vertellen over een wereld die voor ons nu bijna onbereikbaar en onherkenbaar is geworden. In VM&D bieden we u een terugblik op het verleden van de gewone mens in de jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw (1). In dit artikel gaan we terug naar de oorlogsjaren en vragen ons af hoe de gewone mens toen leefde... (2)

Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog

Ginette Vanbutsele werd geboren in Ronse op 11 mei in 1936. Ze woonde met haar ouders en haar oudere broer in een rijhuisje nabij de stadskern. Ze was vier jaar toen Duitsland België binnenviel. Ronse werd 1567 dagen bezet. De stad werd op 21 mei 1940, op de twaalfde dag na het uitbreken van de oorlog, onder de voet gelopen. Ronse werd bevrijd op 3 september 1944.

Jacques De Baere werd geboren in Ruien op 8 november 1937. Hij was drie jaar

Peuter Ginette met moeder

Jacques als peuter

toen W.O.II uitbrak. Ruien ligt ongeveer acht kilometer van Ronse, in een beboste omgeving.

In 1959 huwden Ginette en Jacques en bleven in Ronse wonen. Zij vertellen hun verhaal. Hun namen worden met hun toestemming voluit weergegeven, terwijl de namen van andere betrokken personen, behalve familieleden, afgekort worden door initialen.

Het uitbreken van W.O.II

Ginette Vanbutsele: De oorlog brak uit op 10 mei 1940 in België. Het was heel mooi weer buiten. De dag nadien zou het mijn verjaardag zijn. Ik zat op de trap bij mijn moeder. Opeens liepen de mensen de straat op en riepen dat de oorlog was uitgebroken. De vliegtuigen vlogen over. Alles veranderde. Sommige straten veranderden van naam. Bijvoorbeeld de Georges Desmetstraat werd de Gezusters Lovelingstraat.

Mijn vader luisterde naar de clandestiene radio, de BBC. We moesten alles afsluiten, er mocht 's avonds geen licht meer naar buiten schijnen, zodat we niet te zien waren voor de vliegtuigen. We plakten alles af met papier en gordijnen. Als het avond werd, was er de avondklok en passeerde er een patrouille. Waar ze licht zagen, gingen ze aanbellen. Het was al 'ferm' oorlog toen de mensen de geheime radiozendingen probeerden te ontvangen.

Dat was altijd op een speciaal uur, ik denk rond acht uur 's avonds. En dat begon altijd met een muziekje. Mijn vader wilde er altijd naar luisteren, hij zat met zijn oor tegen de radio gedrukt en we moesten muisstil zijn. Ze gaven gecodeerde berichten door. Ik herinner me er één: "Jantje heeft zijn hoed vol pruimen. Ik herhaal: Jantje heeft zijn hoed vol pruimen." En een ander: "René is in de stad." Wat ze betekenden, heb ik nooit geweten. Ik ben de naam van die man nooit vergeten: Jan Moedwil. Op het einde van de geheime boodschappen zei hij: "We zullen ze hebben, die moffen."

De redactie: Op 28 september 1940 werd Radio België - Radio Belgique opgericht in Londen. Dit stond volledig onder controle van de BBC. De voorname functie was propaganda voor het Belgische volk. Victor de Laveleye (in het Frans) en Fernand Geersens (in het Nederlands), onder het pseudoniem van Jan Moedwil, voerden het woord. Victor de Laveleye sloot steeds af met "On les aura, les boches!". Ferdinand Geersens deed dit met "Wij doen ons best, zonder er op te boffen, toch krijgen we ze wel, de moffen!"(3).

Collaboratie en verzet

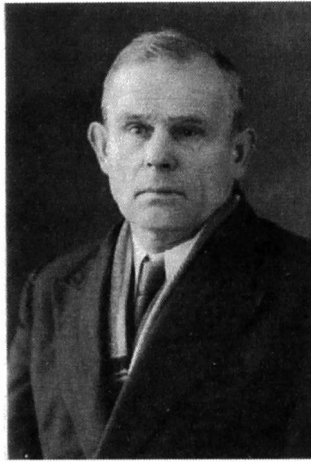
Ginette Vanbutsele: Er waren zeker collaborateurs in Ronse, net zoals er 'witten' waren. M.D., een zwarte, liep helemaal in het zwart gekleed door onze straat. We noemden hem één van de 'zwartindies' (zwarthemden, nvdr). We weten niet of hij echt iemand verklikt heeft. We vermoedden dat hij bij de 'commandatuur' van de Duitsers werkte. In Flobecq, Ellezelles en Wodecq zaten veel 'witten'. In de tunnel van Ronse op Louise-Marie saboteerde het verzet de treinsporen, om de Duitsers met hun aanvoer van materiaal tegen te houden.

De redactie: Verschillende verzetsacties kwamen in de krant. Bijvoorbeeld wanneer telefoonlijnen werden doorgesneden, wanneer verzetslieden een Duits vliegtuig in brand trachtten te steken of wanneer een Duitse soldaat in een café in Flobecq werd aangevallen (4).

Ginette Vanbutsele: Nadat de oorlog afgelopen was, ging het verzet vrouwen die hadden meegeheuld met de bezetter, arresteren. Ze werden in op het balkon van de veldgendarmeerie, op het Rooseveltplein, gezet. Ik herinner me een vrouw die op het balkon stond, met partizanen aan weerszijden. De mensen stonden van op straat naar boven te kijken. Demonstratief toonde men een schaar aan het volk. Haar haren werden afgeknipt en daarna gingen ze er met de 'tondeuse' over. Het volk riep, want ja, ze had met den Duitser meegedaan. Ook onze oorlogsburgemeester, Leo Vindevogel, werd gearresteerd omdat hij zou gecollaboreerd hebben met de bezetter.

De redactie: Na de bevrijding van Ronse werd Leo Vindevogel gearresteerd. Hij wilde niet vluchten en hield zijn onschuld vol. Hij verloor echter zijn proces en werd veroordeeld tot levenslang. Hij ging in beroep. Er werden geen verzachtende omstandigheden aanvaard en hij werd schuldig bevonden aan verklikking, kwaad opzet en een lange lijst van andere beschuldigingen. De strafbepaling luidde: terdoodveroordeling met de kogel. Een gratieverzoek veranderde er niets aan. Op 25 september 1945 werd hij geëxecuteerd in Gent (5). De dag van vandaag wordt zijn zaak door sommigen vergeleken met deze van Irma Laplasse (6).

Jacques Debaere: Mijn vader was een oud-strijder van '14-'18. Hij heeft vier jaar aan de IJzer gezeten. Hij zou één keer V1-bommen, die in het bos lagen, gesaboteerd hebben tijdens de Tweede Wereldoorlog. Maar de Duitsers hebben alles hersteld. We hebben pas op zijn begrafenis gehoord dat hij dit had gedaan. Hij had een grondige hekel aan de Duitsers.

Leopold

Mijn broer en mijn kozijn waren weggelopen om niet te moeten gaan werken voor de Duitsers. Ze gingen zich toen 's nachts gaan verstoppen in de paardenstallen van het kasteel Calmont. Mijn kozijn was uit Den Haan gevlucht om zich op het platteland van Ruiien te kunnen verstoppen. We hadden ook nog een oom, Alex Père, die adjudant was in het Belgische leger en die bij ons verbleef. Hij stond waarschijnlijk in het geheim schriftelijk in contact met de geallieerden. We hebben nooit precies geweten wat hij deed. Hij is gestorven wanneer hij terug thuis was in Sint-Michiels in Brugge, omdat alle ruiten uitgesmeten waren. Hij wilde de ruiten herstellen met planken, want glas was niet te verkrijgen. Toen vlogen de geallieerden over en ze hebben zich 'getrompeerd' en een bom op het huis gegooid. Ze hebben hem dood onder zijn trap gevonden.

Toen is onze vader met de 'velo' naar Brugge gereden.

Het dagelijkse leven

Ginette Vanbutsele: Na de oorlog was er natuurlijk geen werk, maar sommigen mochten werken voor de geallieerden. Sommigen werkten in de legerbakkerijen. In het station van Ronse was er een depôt voor de kleren van de soldaten, in het Sancta Maria (school, nvdr) werden de gekwetsten verzorgd. Daar was de 'infirmierie' van de soldaten; een rood kruis op de dakpannen was aangebracht om bombardementen te voorkomen. Een oom van mij werkte als tolk bij de geallieerden. Zo geraakte mijn vader ook aan werk. Hij werkte in het kledingdepôt in het station. Mijn moeder werkte als naaister voor een confectieatelier, maar ze werkte thuis. Dankzij haar werk was ze bevoordeeld om aan speelgoed te geraken via de connecties van haar bazen. We kregen alleen speelgoed met Sinterklaas. Ik kreeg toen bijvoorbeeld 'casserollekes'. Want tijdens de oorlog kon je geen speelgoed krijgen.

Jacques Debaere: Ik speelde met soldaatjes en knikkers. Ik heb één keer een houten camion gekregen met een witte ster erop. Dat was Amerikaans. Mijn moeder had dat in een speelgoedwinkel in Berchem gekocht.

Ginette Vanbutsele: Gelukkig had mijn moeder vóór de oorlog nog een kleine reserve aangelegd van belangrijke producten: chocolade, rijst, koffie. We hadden ook een oude valies, waarin ingeblikte sardienen waren opgeslagen. Wanneer

Jacques met
neefje

Ginette en
broer

het Sinterklaas was, kregen mijn broer en ik dan een stuk chocolade dat gekocht was vóór de oorlog.

We gingen in de maand augustus 'ousten'; nadat de machine het koren had geoogst, gingen wij de achtergebleven korenaren oprapen. We gingen daar toen mee naar de molen en we hadden toen een zakje bloem om wit brood te maken. Het brood in de bakkerij was nauwelijks eetbaar. Ook wanneer de aardappelen van het veld werden gehaald, deden we hetzelfde.

Ik herinner me dat mijn vader tijdens de oorlog soms de hele dag op een boerderij in Etikhove werkte. Hij ging er met de fiets naartoe. Hij kreeg dan een stukje boter, karnemelk of enkele eitjes mee. Hij sukkelde wel eens in de gracht in het donker, want de straten waren absoluut niet verlicht.

Dankzij de komst van de Engelsen zijn we thee beginnen appreciëren. Thee met melk. Alles was gerantsoeneerd. We hadden zegels nodig voor vlees, brood, vis... Mijn moeder kon soms een 'pintje' melk krijgen bij de melkboer, op de zwarte markt. De melkboer had zijn stamcafé op de Place Malander. Hij was een echte 'witte'. Mijn moeder verstopte haar pannetje in haar tas en moest soms uren wachten tot de kust veilig was en het pannetje met melk gevuld werd. Ze moest daar natuurlijk ook voor betalen. Er waren ook rantsoenzegels voor kruideniersproducten en voor kolen. Dikwijls stonden de mensen tot op straat voor de winkel aan te schuiven. Zeker bij de viswinkel. We konden alleen haring krijgen. Soms waren de eetwaren op en moesten we twee dagen later terugkeren. In de winter mochten we eens om kleren gaan, winterhulp heette dat. We kregen een pak mee, er zat vanalles van kleren in. Het was niet zo veel.

Jacques Debaere: Wij hadden een varken thuis. We hielden dat in de buurt samen met een buurman. We moesten het verstoppen voor de Duitsers, of we waren het kwijt. Het kreeg de schillen van de aardappelen, gruis van het koren en het keukenafval om te eten. Toen het negentig of honderd kilo woog, slachtten we het.

Wij hadden alles wat nodig was van eten. Onze vader ging veel bij boeren gaan werken. Dat was niet betaald, maar hij kreeg eten mee naar huis. Hij ging bomen kappen en planken zagen. Wij hadden een stuk land dat we mochten gebruiken van de kasteelheer van Calmont. We zetten er koren en aardappelen op. Wij bakten ons brood zelf, want we hadden een oven. We hielden ook kippen en konijnen.

Ginette Vanbutsele: Wij hadden ook enkele konijnen. Een stuk of drie.

Jacques Debaere: En wij brandden zelf onze groene koffieboontjes. Het was

échte koffie, maar ik weet niet hoe we eraan geraakten. Waarschijnlijk van de zwarte markt.

Ginette Vanbutsele: Mijn moeder had nog koffie van vóór de oorlog, zoals ik al vertelde. Bij mijn vriendin gebruikten ze 'schokkeloen' (een graanproduct dat gebrand de smaak van koffie moest benaderen, nvdr).

Jacques Debaere: Wij hebben nooit veel moeten uitgeven tijdens de oorlog. Hout moesten we nooit kopen, want mijn vader was houthakker. We hebben zelfs nog

Ginette met knuffel

hout verkocht. Wij hadden ook altijd boter en verse melk.

Ginette Vanbutsele: Feestdagen bestonden niet tijdens de oorlog. Kerstdag werd wel gevierd, we bakten toen wafels, maar dat was alles. Verjaardagen werden ook niet echt gevierd. Één keer kreeg ik tijdens de oorlog op mijn verjaardag wel een flesje eau de cologne. Ik ging dat direct aan mijn vriendin in de straat tonen.

De kinderen werden in die tijd natuurlijk bang gemaakt. Zeker wanneer we de Duitsers in formatie op straat zagen marcheren. Ze zongen: 'Halli, hallo, halli'. Het was intimiderend. Één keer heb ik een Duitse soldaat zien slapen onder het afdak op een bank op de speelplaats. De kinderen waren natuurlijk allemaal bang. Tijdens de lessen werd er niet over de oorlog of over de bezetters gesproken.

Maar thuis ook niet. Iedereen was bang van elkaar. Zwijgen was de boodschap. Veel jongemannen verstopten zich, omdat men ze ging komen halen om voor de Duitsers te werken. Toch zijn er velen vrijwillig meegegaan.

Op school moesten de kinderen een doktersvisite passeren. We werden geselecteerd als we er flauw uitzagen. Na de school kregen die kinderen dan wat ze 'de lichte maaltijd' noemden. We moesten zelf onze boterham meebrengen en daar opeten. We kregen er nog iets bij: vijgen of paté of nog iets anders. Het was een rode paté die enorm goed smaakte, maar je wist niet of er vis of vlees in zat. Bruine soldatenkoeken kregen we ook soms. Heel soms kregen we een sinaasappel. Om tien uur tijdens de speeltijd, moesten we met onze kom soep halen. Af en toe moesten we ook eens twee of drie frank meebrengen.

Tijdens de schooluren was er dikwijls bomalarm. Onze school lag in de Zuidstraat. Als de sirene ging, moest iedereen naar de 'abris' aan de overkant van de straat. Lokaal de Patria heette die schuilkelder. Er waren twee soorten sirenes. Het signaal dat het bomalarm aankondigde was anders dan hetgeen dat het alarm afkondigde. Zo wisten we wanneer we mochten terugkeren. De meeste mensen hadden een kelder en sommige mensen maakten nog een 'abris' in hun tuin. En er waren ook openbare plaatsen die als 'abris' dienden. Er is één bombardement geweest [in Ronse] waarbij enkele mensen zijn omgekomen. Dat was op de Steenweg van Elzele (Elzeelse Steenweg, nvdr). Daar verongelukte een vader, maar zijn zoontje, D.M., overleefde. Bij datzelfde bombardement viel ook een bom op een huis in de Bredestraat. De bewoonster was waarschijnlijk onder haar trap gaan schuilen, want daar hebben ze haar teruggevonden. Ze had haar pas gekochte hesp van op de zwarte markt, bij zich.

Één keer was ik van school op weg naar het ziekenhuis om mijn moeder te bezoeken. Toen wist ik niet waarvoor, enkel dat ze niet goed was. Nu vermoed ik dat 'alles werd uitgepakt' (sterilisatie, nvdr). Onderweg hoorde ik opeens de sirene. Ik kon nergens heen. Mijn grootouders woonden in de Bredestraat. Toen ik er passeerde, klopte ik op de deur en belde ik aan, maar niemand deed open, want iedereen zat al in de 'abris'. Ik liep alleen op straat en ik zag geen andere mogelijkheid dan door te lopen naar het ziekenhuis. Ik hoorde mensen naar mij roepen: "Schuil tegen de muur!". Toen ik het ziekenhuis bereikte, was alles dicht. Uiteindelijk kwam er toch een non openmaken. Ik heb toen een uitbrander gekregen.

Jacques Debaere: In Ruien was er eens een tank, waarin er conserven met eetwaren lagen, in de gracht gereden. Die tank was volledig verlaten. De mensen wilden die conserven gaan halen, maar wij mochten niet van onze vader.

Er waren maar twee huizen in onze straat met twee verdiepingen. De andere huizen waren laag en hadden maar één verdieping. In ons huis is in de top een

obus (projectiel, nvdr) terechtgekomen. Er zat een gat in de gevel. Onze 'abris' lag tussen twee huizen in. De schade in Kluisbergen viel nog mee in W.O.II. De schade tijdens W.O.I was erger.

Eén of twee nachten hebben er Duitsers bij ons overnacht. Mijn vader wilde ze toen allemaal doodschieten. Het was niet alleen bij ons dat ze bleven overnachten, het was in de hele buurt. Toen ze vertrokken namen ze matrassen en dekens van ons mee, want dat ging hen van pas komen. Ze lieten sigaren achter, maar mijn vader wilde ze niet oproken.

Ginette Vanbutsele: Alle mannen rookten toen nochtans.

Jacques Debaere: Wij plantten ook tabak. We zetten dat op het land, maar dat moest aangegeven worden bij de gemeente en we moesten daar een belasting op betalen. Je moest dan heel goed opletten bij wie je dat liet versnijden, of je was de helft kwijt. Er werd ook veel alcohol gestookt thuis. Mijn vader kocht er geen, want het was niet zuiver. Het zag er blauwachtig, 'petroleumachtig' uit.

Ginette Vanbutsele: Mijn ouders hadden dikwijls ruzie over die tabak. Mijn moeder wilde hem geen geld geven om tabak te kopen. Dus mijn vader zette enkele plantjes in de tuin.

De concentratiekampen

Ginette Vanbutsele: Tijdens de oorlog wisten wij niets van die kampen. Het was pas na de oorlog dat we dat te weten kwamen. De burgemeester vóór Vindevogel, Soudan, werd naar de kampen gestuurd. Hij is daarna wel teruggekeerd. De man die onze 'assurances' (brandverzekering, nvdr) regelde, A.D., werd ook opgepakt en later hoorden we dat hij in één van die kampen terechtgekomen was. Hij was waarschijnlijk omwille van politieke redenen opgepakt. Maar hij is teruggekeerd en heeft na de oorlog onze verzekering verder geregeld. In zijn bijzijn heb ik een foto gezien die de martelingen van de kampen toonde. Er stonden uitgemergelde mensen op. Ik herinner me dat A.D. de foto uit mijn handen trok en zei: "Gij moet dat niet zien." Wanneer zo'n gevangene naar huis kwam, dan werd zijn huis versierd met bloemen, takken van bomen en een spandoek met 'WELKOM' erop. Die mens kwam thuis in de kleren van ginder, zoals een soort pyjama, een vest en een broek met strepen erop. Zijn hoofd was kaalgeschoren en hij was graatmager. De hele buurt stond op straat.

Het einde van de oorlog

Jacques Debaere: Een Duitser moest op het einde van de oorlog de overgebleven V1-bommen vernietigen zodat de geallieerden er niets meer mee konden doen. Die soldaat is toen eerst weggelopen, het bos in, maar hij is toen teruggekeerd en heeft de opdracht toch uitgevoerd. Kilometers in het rond was er schade. Alle ruiten vlogen toen uit ons huis. Het kasteel Calmont was voor een groot deel vernietigd.

De redactie: Dicht bij het kasteel van Calmont werd een krijgsgevangenenkamp ingericht. De gewone Wehrmachtsoldaten werden gescheiden van de SS-ers. Die werden naar zwaardere gevangenkampen doorgestuurd (7).

Jacques Debaere: Na de bevrijding in '44 kwamen de Duitse krijgsgevangenen toe in Berchem. Van daar moesten ze vertrekken naar het triage-kamp op Kwaremont, in het Kluisbos. De mensen stonden op straat naar de gevangenen te kijken. Ik was toen zeven jaar. Er hebben veel SS-ers in dat kamp gezeten. Velen hebben zich daar uit schrik opgehangen. Er was ook een kerkhof voor Duitse soldaten op Kwaremont. Later is dat volledig uitgegraven geweest.

Na de oorlog werd het gevangenkamp van de geallieerden afgebroken. Elk jaar werd bij de organisatie van de jacht het wild opgejaagd. Je moest toen heel goed opletten dat je niet in de putten viel, waar vroeger de wc's van het kamp waren.

Na de oorlog zijn er enkele Duitse krijgsgevangenen gebleven en niet teruggekeerd naar Duitsland. Zij bleven dan werken op boerenhoven.

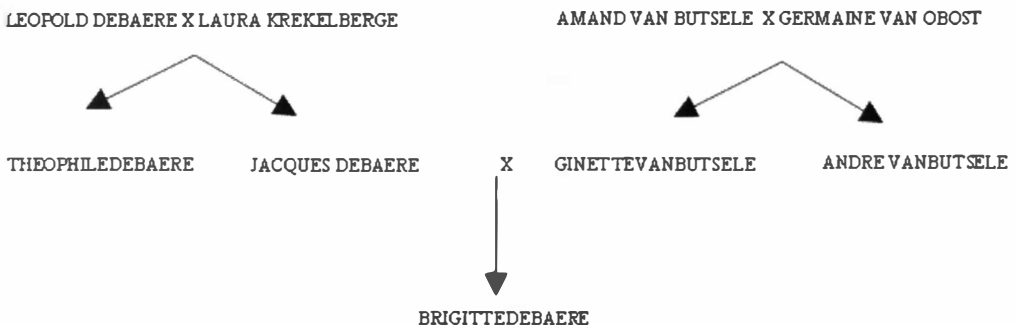
Ginette Vanbutsele: Ik was acht of negen jaar toen Ronse bevrijd werd (8). Ik herinner me dat de eerste bevrijder die ik zag, op een motor met een zijspan zat. Maar de Duitsers waren nog niet allemaal vertrokken. Sommige scherpschutters waren achtergebleven. Er was een vrouw die haar vlag te vroeg had uitgehangen en ze werd doodgeschoten door een achtergebleven schutter. Ook een kleine jongen van negen jaar, E.Z., is nog neergeschoten in de Abeelstraat door Duitsers 'en retraite'. Er hangt nu nog een plakkaat op de plaats waar hij gevallen is. Later kwam de rest van het bevrijdingsleger. De rest van het Duitse leger was toen vertrokken en ik ging met mijn ouders naar het centrum van de stad. Alle mensen stonden op straat, met vlaggetjes en de driekleur. Ze gooiden met bloemen naar de voorbijlopende geallieerden. Het bevrijdingsleger gooide stukken chocolade, 'sjiekletten' en sigaretten van het merk Players naar het volk. De kleine kinderen riepen: "Tommy, Tommy, des cigarettes pour papa!" Want zo noemden we de geallieerden. Ongeveer een week later werd er een 'bal populaire' gehouden in de stad in open lucht om de bevrijding te vieren. De lich-

ten mochten weer aan, de stad was weer verlicht, de huizen hingen vol met 'drapeaux'.

Eindnoten

- (1) We verwijzen hierbij naar het artikel van Sven Scheerens in VM&D.
- (2) We hebben ervoor gekozen zo dicht mogelijk aan te leunen bij het Ronsisch, het dialect waarin het interview is afgenomen en dat een typisch en authentiek karakter verleend aan de opgetekende getuigenissen.
- (3) <http://www.liberaalarchief.be/Moedwil2005.pdf>
- (4) Zie: 't Volk van Ronse en Oudenaarde, 6 juli, 17/24/augustus en 12 oktober 1940. Geciteerd in: DECONINCK, (N.). Le Renaisis pendant la seconde guerre mondiale. Vol. I, 1940-1943, p.139.
- (5) Voor verdere lectuur, zie: VERROKEN, (J.) en BAERT, (K.). Het proces Vindevogel. Davidsfonds/Leuven, 1994.
- (6) Irma Laplasse werd in 1945 in Brugge terechtgesteld wegens collaboratie. Historicus Karel van Isacker bestudeerde haar zaak en concludeerde dat zij onschuldig was. Zie hiervoor: VAN ISACKER, (K.). Irma Laplasse: haar gevangenisdagboek, de kritiek van haar strafdossier. Kapellen, Pelckmans, 1994.
- (7) HARVENGT, (L.) en VANDENHEEDE, (M.). Kluisbergen in oude foto's. Berchem, Alea Producties, 1992, p. 109.
- (8) Ronse werd bevrijd op zondag 3 september 1944.

Bijlage 1: Stamboom

Bijlage 2: Demografische gegevens

<i>Naam</i>	<i>Geboortedatum</i>	<i>Geboorteplaats</i>	<i>Beroep</i>	<i>Sterfdatum</i>
De Baere Leopold	19/12/1894	Anzegem	Houtbewerker (oud-strijder 14-'18)	21/05/1964
Krekelberge Laura	11/04/1896	Brugge	Huisvrouw	22/06/1951
De Baere Théophile	24/05/1920	Kwaremont	Textielarbeider	24/04/2005
De Baere Jacques	08/11/1937	Ruien	Lasser	-
Vanbutsele Armand	08/01/1898	Ronse	Textielarbeider (kamslager)	05/12/1974
Vanobost Germaine	06/09/1895	Ronse	Naaister	14/10/1973
Vanbutsele André	02/05/1928	Ronse	Bediende	29/10/1998
Vanbutsele Ginette	11/05/1936	Ronse	Naaister	-

Milleke Melleke Mol...

De terugkeer van de Melkbrigade

Michaël Pector

Milleke Melleke Mol Karwitsel Karditsel Kardol. Met die leuze veroverde de Melkbrigade vanaf 1959 de harten van de Belgische jeugd. 2009 is het jaar waarin de 50e verjaardag wordt gevierd van wat een van de meest legendarische nationale reclamecampagnes wordt genoemd. 50 jaar na datum hebben nog heel wat mensen levendige herinneringen aan hun periode als M-Brigadier.

Melkplassen en boterbergen

Met het einde van de Tweede Wereldoorlog beëindigen de Europese landen ook een bijzonder lange periode van voedselschaarste. Die schaarste heeft grote wonden geslagen bij de bevolking en men besluit om dit nooit meer te laten gebeuren. Bij de heropbouw van Europa stelt men alles in het werk om in de toekomst - onder alle omstandigheden - zelfvoorzienend te zijn. Grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden zoals de Benelux en de Europese Economische Gemeenschap versterken die impuls. Vooral op het vlak van landbouw gaat men heel wat maatregelen nemen om de productie op te drijven.

Al gauw werpen al die inspanningen vruchten af. Europa is getuige van een ongekende economische heropleving, ook in de landbouwsector. De tekorten van enkele jaren geleden veranderen al gauw in gigantische overschotten. Het is het begin van de legendarische melkplassen en boterbergen. Overproductie is een feit. Voor de bewindsvoerders is het echter geen optie om de landbouwproductie te gaan beperken. Men beslist integendeel dat de consumptie van landbouwgoederen moet stijgen.

Melkwegvaarders

In Nederland - het melkland bij uitstek - neemt de zuivelsector het voortouw. Het Zuivelbureau lanceert daar de M-Brigade of de "Brigade der Melkwegvaarders". Kinderen die iedere dag drie glazen melk drinken, worden lid van de brigade en krijgen een mouwembleem, een lidkaart en heel wat geschenken. Het wordt een gigantisch succes. Al gauw zijn 100.000 Nederlandse kinderen lid van de club. De campagne is een ware hype, al is het nooit helemaal duidelijk of er nu echt een stijging van het melkverbruik is.

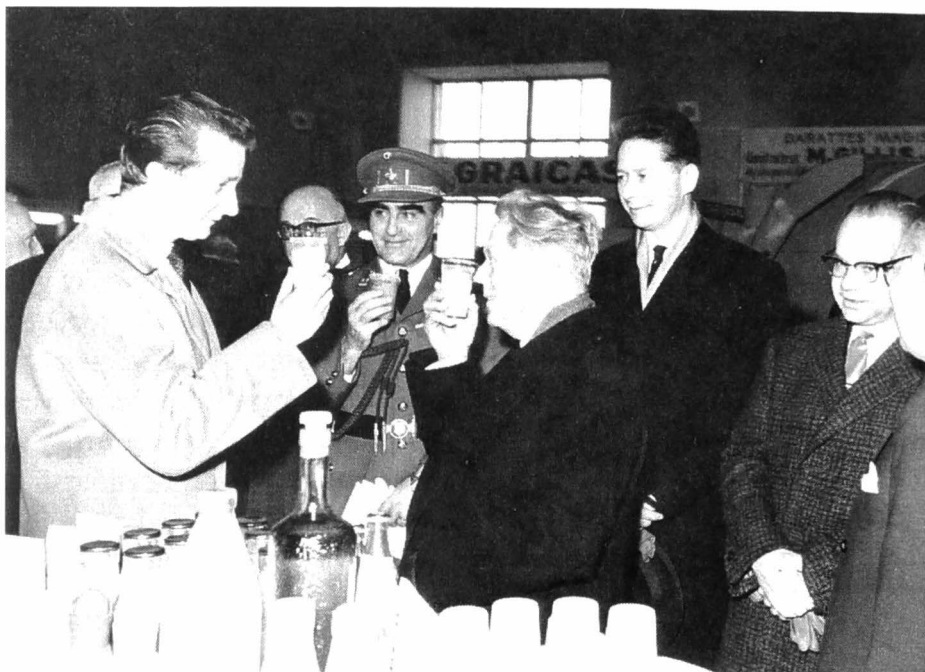
Het Nederlandse succes inspireert duidelijk ook de Belgische bewindsvoerders. De verantwoordelijken van de Nationale Zuiveldienst voelen veel voor een dergelijke actie. Het Brusselse reclamebureau Vanypeco (van de stichter Adelin Van Ypersele de Strihou) krijgt opdracht om de Melkbrigade ook in België op te richten. In een communautair land als België zijn er overigens wat strubbelingen over de M als afkorting van melk. Dit lost men op door erop te wijzen dat de M verwijst naar het Engelse Milk. Vanypeco slaagt erin om heel goede contacten te leggen met het Nederlandse Zuivelbureau. Men mag de bepalende elementen van de melkcampagne zonder problemen ook in België gebruiken. Om het plaatje compleet te maken moest er ook nog een veldmedewerker worden aangetrokken die de Melkbrigade overal in het land zou vertegenwoordigen. De keuze valt op de Nederlandse Marijke Beukinga. Zij heeft het ideale profiel want woont in Brussel en is perfect tweetalig, opnieuw van belang voor het bewaren van het communautaire evenwicht.

Een vliegende start

Eind 1959 is het dan eindelijk zover. De Belgische Melkbrigade voor 8 tot 14-jarigen gaat van start na een aankondiging in het "Belgisch Zuivelbedrijf", het vakblad voor de zuivelsector. De campagne wordt op gang geschoten met een academische zitting in het Paleis der Academiën op 12 november 1959. Men kan niet ontkennen dat de campagne in stijl van start gaat. Prins Albert is - als voorzitter van het Rode Kruis - beschermheer van de M-Brigade en is aanwezig. Ook de Ministers van Landbouw en Volksgezondheid maken hun opwachting. De Erebrigadiers, die het gezicht zullen vormen van de campagne zijn eveneens aanwezig. De presentatie is in handen van televisiecoryfee Toni Corsari. In het "Belgisch Zuivelbedrijf" klinkt het als volgt. "De Campagne is gestart op een niveau dat zo hoog verheven is boven alle commercialiteit als een publiciteitsman slechts in zijn stoutste verbeelding dromen kan". In diverse toespraken die dag haalt men aan dat melk zich onderscheidt van "dranken die veelal lekker smaken en gewoonlijk dienen om onze zinnen wakker te houden en ons de valse zekerheid te geven dat wij over de volheid van onze middelen beschikken. Melk daarentegen verbaast nog dagelijks biologen, biochemici en fysisch chemici die nog onophoudelijk met de studie ervan bezig zijn".

De directeur van de Nationale Zuiveldienst Karel Devriendt haalt dan in zijn openingsrede aan wat de Melkbrigade nu eigenlijk moet worden. "Dit is geen gewone jeugdbeweging om de andere concurrentie aan te doen. Zij beoogt enkel en alleen een nieuwe stroming te lanceren in de jeugd. Zij vraagt geen kaders, geen leiders, geen vergaderingen, alleen maar erkenning van haar ideaal, begrip en steun".

Maar hoe wordt een kind nu een echte Melkbrigadier? Het begint met een log-

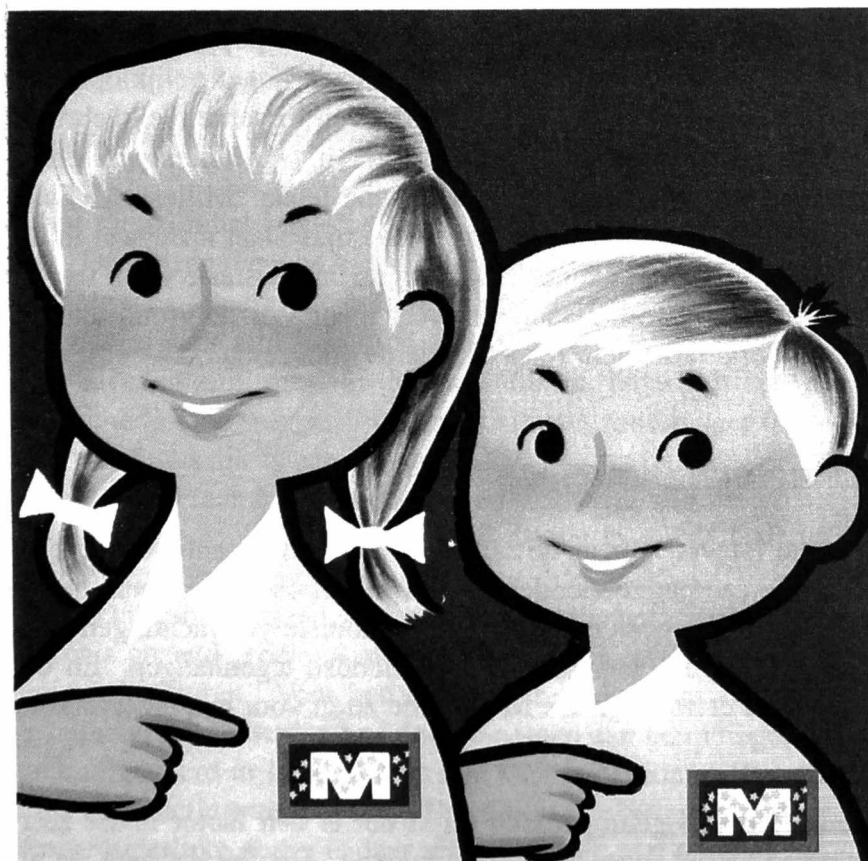
*Prins Albert is beschermheer van de Melkbrigade
(bron federale bibliotheek voor Landbouw)*

boek dat kan afgehaald worden bij de plaatselijke zuivelhandelaar. Wil men toetreden tot de "Brigade der Melkwegvaarders" dan moet men gedurende 30 dagen 1 glas melk per dag drinken (en niet drie zoals in Nederland) en dit nauwkeurig bijhouden in het logboek. Ieder glas melk is een M-daad. Wanneer men een maand lang iedere dag trouw zijn M-daad heeft vervuld, mag het ingevulde logboek worden opgestuurd naar het Hoofdkwartier van de Melkbrigade in Brussel. Daar worden de duizenden aanmeldingsformulieren verzameld. Als beloning krijgt de fervente melkdrinker een mouwembleem, een wimpel en een lidkaart. Op al deze gadgets is de karakteristieke M prominent aanwezig.

Daarnaast kan men ook nog promotie maken. Wie zich verdienstelijk maakt komt in aanmerking voor een "Brevet van Verdienste". Maandelijks vallen 50 "verdienstelijke" brigadiers in de prijzen. Om hiervoor in aanmerking te komen moest men bijvoorbeeld de ouders bijstaan bij de verzorging van een ziek broertje of zusje.

Uit getuigenissen die 50 jaar nadien werden afgenomen blijkt dat er absoluut niet gesjoemeld wordt met de logboeken. Iedereen houdt zich strikt aan de regels en dronk trouw het dagelijkse glas melk. Het lidmaatschap is zo aantrekkelijk dat men er graag een inspanning voor doet. Zelfs kinderen met een melkaversie zetten hun tegenzin graag opzij. De ouders stimuleren hun kinderen trouwens om deel te nemen aan de actie. Het gezondheidsaspect van de campagne werkt

voor hen immers stimulerend. Slogans als “Melk voor elk maakt pront gezond” en “dankzij melk van de koe, altijd fit en nooit moe” zijn alom tegenwoordig. De campagne is een gigantisch succes. Het aantal ingevulde logboeken overstijgt alle verwachtingen. Al gauw kan men het 25.000, het 50.000 en zelfs het 100.000e lid vieren. Wat zeker en vast een beslissende factor is in dit succesverhaal, is de steun van talloze vedetten uit de sport-, televisie- en showbizwereld. Voor de start van de campagne contacteert Vanypeco 28 landgenoten die een duidelijke voorbeeldfunctie hebben. Het zijn figuren die zowel bij jong als oud populair zijn en die een enorme bekendheid genieten. Zij worden de Erebrigadiers van de M-Brigade. Het gaat o.a. om Pater Pire, Stijn Streuvels, Roger Moens, Rik van Looy, Paula Semer, Hergé, Jacques Brel, Luc Varenne, Toni Corsari, Armand Pien,... Aangezien Vanypeco gerund wordt door Franstaligen is er toch een duidelijk overwicht van Waalse Erebrigadiers. De Erebrigadiers onder het beschermheerschap van Prins Albert. Het is duidelijk welke boodschap men met deze figuren wil uitdragen. Men maakt duidelijk dat zij de toppen van hun

Vrij van zegel.

*Publiciteit voor de M-Brigade - bron: Marijke Beukinga)
Bekende Belgen als motor van de campagne*

kunnen hebben bereikt dankzij het witte wondervocht. Voor het eerst maakt een Belgische reclamecampagne zo expliciet gebruik van bekende figuren. Op dat vlak is de Melkbrigade toonaangevend voor latere campagnes die gebruik maken van allerlei bv's.

Milleke Melleke Mol...

De reclamebedenkers maken trouwens ook dankbaar gebruik van het nieuwe medium televisie. Vanypeco had in de jaren voordien al een stevig persnetwerk uitgebouwd. Vooral in Vlaanderen zal de openbare omroep de Melkbrigade volop naar het publiek uitdragen. Televisiecorryfeeën zoals Paula Semer en Toni Corsari krijgen de opdracht zich achter de doelstellingen van de Nationale Zuiveldienst te scharen. Ze worden - zonder morren - opgevoerd als Erebrigadier. Maar de figuur die in de herinneringen het nauwst verbonden is met de M-Brigade blijft toch Bob Davidse. Nonkel Bob, dé mediaster voor jongeren, werd rechtsreeks aangezocht door Vanypeco om hun campagne te ondersteunen. In zijn programma Tip Top is er een vaste rubriek, het poppenkastspel Mon en Tuur. Het basisstramien van die sketch is steeds nogal gelijklopend. Mon krijgt het aan de stok met een pop. Tuur - die een fervente melkgebruiker is - drinkt een glas melk en zet de vervelende pop vervolgens buitenspel. En Nonkel Bob ligt ook aan de basis van de legendarische leuze "Milleke Melleke Mol Karwitsel Karditsel Kardol", een slogan die op niks slaat maar wel in het collectieve geheugen is blijven hangen. Dankzij de enthousiaste steun van Nonkel Bob komt de M-Brigade in Vlaanderen veel meer van de grond dan in Wallonië. Daar is vooral radiostem Jean-Claude de voortrekker, zij het met minder succes.

Een regen van prijzen

Dankzij de steun van vedetten en de zichtbaarheid op de openbare omroep groeit de impact van de campagne zienderogen. In april 1962 kan men de 500.000 brigadier vieren, een ongezien succes dat de stoutste verwachtingen overtreft. Men doet hiermee zelfs beter dan de Nederlandse tegenhanger. En ook het melkverbruik vaart er wel bij. De M-Brigade zorgt voor een meerverkoop van 6%.

Bij het verzamelen van getuigenissen blijkt dat er één factor is die zeer veel heeft bijgedragen tot het succes van de campagne. Het feit dat men via allerlei wedstrijden fabelachtige prijzen kan winnen is cruciaal. In een tijd waarin de wereld van het kind nog gelijkstond met het kleine dorp waarin het opgroeit,

BELGISCHE RADIO EN TELEVISIE

ALPHEEN

Nonkel Bob: het gezicht van de M-Brigade - bron: Bob Davidse

betekent de mogelijkheid om deel te nemen aan allerlei wedstrijden een grote stimulans. De prijzen die men kan winnen zijn trouwens tekenend voor de tijdsgeest. Elektrische apparaten zoals een transistorradio of een cassette recorder zijn zeer gewild. Er zijn ook kinderen die een reis winnen. Dat kan naar Ierland of Zweden zijn, maar in de jaren '60 en '64 wordt ook een trip naar de Olympische Spelen weggeschonken. Ook een rondrit met de karavaan van de Ronde van Frankrijk is zeer populair. 50 jaar na datum werd ook het verhaal ontdekt van iemand die - dankzij een wedstrijd van de M-Brigade - een cursus zweefvliegen mocht volgen en zo de op 15-jarige leeftijd de jongste (zweefvlieg)piloot van België werd.

De zeer spectaculaire prijzen zijn ook een beetje het probleem van de campagne. Zoals gezegd groeien kinderen in de jaren '60 nog op in de schaduw van de eigen kerktoren. Voor hen is het niet evident om zomaar eventjes op reis te gaan naar het buitenland of deel te nemen aan een vliegkursus. Uit een onderzoek uitgevoerd in 1966 in opdracht van de Nationale Zuiveldienst blijkt dat slechts een fractie van de vele M-Brigadiers deelnemen aan de wedstrijden. Het strenge ouderlijke gezag is daar waarschijnlijk niet vreemd aan. Voor hen wordt gezorgd voor een oplossing. Je kan ook in klasverband of familieverband deelnemen aan wedstrijden. De prijzen hierbij spreken iets minder tot de verbeelding, althans voor kinderen. Het gaat bijvoorbeeld om een spaarboekje bij

500.000e M-Brigadier - bron: Marijke Beukinga

de ASLK waar 1000 tot 2000 BEF op staat.

Van Melkbrigade tot Kaasbrigade

De Melkbrigade neemt in 1959 een verschroeiende start. Met een gigantisch budget slaagt men erin de kernboodschap van de campagne wijd te verspreiden. In 1962 slaagt men erin 500.000 M-Brigadiers voor zich te winnen. Maar de bomen groeien niet tot in de hemel. Al gauw botst men op de grenzen. Het budget wordt - naarmate de campagne vordert - immers ingekrompen. Zo wordt men gedwongen het ledenbestand in te krimpen. Men kan het immers niet bolwerken om honderdduizenden brigadiers van geschenken te blijven voorzien. Bij het einde van de campagne zullen er "maar" 180.000 leden meer zijn. Afgezien van budgettaire beperkingen kan men zich ook de vraag stellen of het maatschappelijke klimaat in de tweede helft van de jaren '60 nog gunstig is voor de Melkbrigade. De "nieuwe tijden" breken aan. De M-Brigade kent een dergelijk succes omdat ze begin jaren '60 een monopoliepositie invult. Naarmate de sixties vorderen lijken jongeren steeds minder warm te kunnen lopen voor een klassieke actie waarbij gezagsgetrouwheid en deugdelijk gedrag tot de kernwaarden behoren.

Bovendien gooit de Nationale Zuiveldienst het vanaf halfweg de jaren '60 over een nieuwe boeg. Melk is niet langer de kern van haar politiek, wel kaas. Men

wil de consument ervan overtuigen dat België een kaasland. Het gros van de budgetten gaat dan ook naar de promotie van dit product. Er wordt een keurmerk en een logo ontwikkeld. De economische logica achter tegen ommezwaai is onwrikbaar. Om 1 kg kaas te maken is 10 l melk nodig. Promotie van kaas is dus 10 maal rendabeler.

Van dan af aan is de Melkbrigade ten dode opgeschreven. In 1970 wordt nog wel de 10e verjaardag gevierd. Nadien is het echter onherroepelijk gedaan. Het M-Brigadehoofdquarter wordt ontruimd en de coördinator Marijke Beukinga krijgt haar ontslag. Dat betekent echter niet dat er geen nieuwe melkcampagnes meer worden gelanceerd, zij het dat die veelal kleinschaliger zijn. In de jaren '70 ziet de jeugdserie Mik Mak en Mon het levenslicht. De ruimtewezens Mik en Mak komen op aarde terecht en worden er geholpen door de melkboer Mon. Om op krachten te komen krijgen ze melk. Een vorm van product placement die we ook zien in die andere legendarische jeugdserie Postbus X (begin jaren 90). Daar spreken de hoofdrolspelers niet af in een gewoon café, maar wel in het "Melkhuisje" waar enkel zuivelproducten worden geserveerd. Recent kennen we de MMMMmelk-campagnes met de melksnorren en de "Koe and the Gang"campagne. Een ding is zeker: zuivelpromotie is springlevend, maar het is vrijwel uitgesloten dat de impact van de Melkbrigade ooit nog terugkeert. Voor iedereen die het heeft meegemaakt blijft de M-Brigade een uniek gegeven, een reclamecampagne die een centrale plaats heeft veroverd in het collectieve geheugen van een hele generatie.

50 jaar na datum zet het *museum De Oude Kaasmakerij in Passendale* de M-brigade opnieuw in het centrum van de belangstelling. In de tentoonstelling “Milleke Melleke Mol... De Terugkeer van de Melkbrigade” neemt men een duik in de boeiende geschiedenis van dit stuk onvervalst erfgoed. Men hoort er de getuigenissen van de Erebrigadiers en vele gewone Brigadiers. Men ziet er uniek beeldmateriaal en voor het eerst worden authentieke objecten rond de Melkbrigade in één expo verzameld. Wat hebben Kuifje en Robbedoes met de reclamecampagne te maken, wie waren Mik Mak en Mon nu ook alweer, lustte Erebrigadier Armand Pien melk en waar ligt nu eigenlijk de oorsprong van de legendarische leuze “Milleke Melleke Mol Karwitsel Karditsel Kardol”? Op deze en vele andere vragen krijgt men antwoord in De Oude Kaasmakerij. Ook het gelijknamige boek doet de herinneringen aan de jaren ‘50 en ‘60 weer oplaaien. Het laat getuigen en brigadiers aan het woord. Talrijke illustraties scheppen het beeld van een verloren tijdperk.

Milleke Melleke Mol... De Terugkeer van de Melkbrigade
 De Oude Kaasmakerij
 22/2/2009 tot en met 29/11/2009
www.deoudekaasmakerij.be

Boek “Milleke Melleke Mol... De Terugkeer van de Melkbrigade”
 Te koop in iedere boekhandel en De Oude Kaasmakerij
 19,95€

Een fundamenteel beeldonderzoek

Sara Goris

De notities, (muur)tekeningen en schilderijen van Steven Baelen

In zijn nieuwste boek *Naderingen over “Kijken en zoeken naar schilders”* beschrijft Bernard Dewulf hoe hij zich, mocht het even kunnen, met groot genoegen in de badkamer in een schilderij van Pierre Bonnard (1867-1947) zou begeven:

“Ik zou er zien: een vrouw in bad en zeer waarschijnlijk, net buiten beeld, een man - de schilder - die haar zit te tekenen, op een kruk. Ik betwijfel of ik hun stemmen zou horen in het mij verleende moment. Het lijken me niet zulke prat-ers. Het zou er ongelooflijk kleurrijk zijn. Felgeel licht zou er binnenvallen. Ik zou blauwe, gele, paarse tegels zien. Zelfs het water zou een kleur of vijf, zes vertonen, net als het lichaam van de vrouw. Het bad zou krom staan van vertekening door de schilder, de hele ruimte zou schots en scheef lijken, de benen van de vrouw in het bad zouden wonderlijk lang zijn. Over haar gelaat zou een vreemde schaduw vallen, slechts begrijpelijk in de onmogelijke werkelijkheid waarin ik me bevond. (...)

Het is een prettige gedachte, zo'n korte excursie in de verf, maar zou ik veel meer te weten komen dan wat ik voordien, buiten het schilderij, ook al wist? De badkamer zou volkomen geschilderd blijven, bestendig en introvert in haar fictie. Vooral, vermoed ik, zou ik daar, in die onwerkelijke ruimte, ten overvloede beseffen dat mijn verlangen veeleer is de échte badkamer eens te zien. In dit verlangen schuilt de ware toedracht van het sentiment: de behoefte aan ontroering bij de aanblik van het origineel, van de plek waar de magie zich heeft voltrokken. Om dat sentiment te camoufleren is ook hier wel een aannemelijk motief te bedenken, bijvoorbeeld de mogelijkheid om zo de transformaties te doorgronden - hoe gedroomd, verschoond, verdicht de badkamer is die Bonnard van zijn werkelijke *salle de bain* gemaakt heeft.” (1)

In de tekeningen van Steven Baelen zou ze niet erg kleurrijk zijn, en je zou er geen naakte baadster te zien krijgen. Wanneer je je zou ‘in-leven’ in zijn kunstmatige rijk, zoals Bernard Dewulf in Bonnard's badkamer, zou je min of meer hetzelfde verlangen overvallen. Je zou er niet lang blijven. Je zou de behoefte voelen om de échte kamers te zien, want aan de getekende versie is kop noch staart te vinden.

Notitie, 2008, potlood op papier, 37 x 30 cm

Baelen in zijn atelier, januari 2009

Je wordt binnengetrokken in een wirwar van potlood-, houtskool-, soms krijtlijnen. Je ziet een aantrekkelijk interieur dat tegelijk iets onaangenaams uitstraalt, volgestopt met meubelen en voorwerpen: een lavabo, een gordijnrichel, een gedrapeerde zee van onbestemde doeken, een spiegelkastje, een trapgat en de balustrade eromheen, een rekje. Witruimtes, gevormd door een stuk muur, een spiegelglas, gunnen de overrompelde kijker een fractie van een ogenblik rust. Bij de muurtekeningen worden vlakken die zich ophouden onder gewelven, in vloertegels en ramen opgesmukt met lijnpatronen, die elders op de muur terugkomen. Of ze blijven leeg. Je belandt in een woelig toneeldecor, temeer omdat de meterslange en -hoge muurtekeningen de aanschouwer vaak letterlijk omringen, in de vorm van een gang of een plafond, alsof je in een gecreëerde

wereld rondloopt. Het ligt echter niet in de bedoeling van de kunstenaar om het publiek te laten zwijmelen in dromerige kamers, al gebeurt dit automatisch volgens hem. Hij wil dat mensen staren, blijven staren, en bovenal geprikkeld worden door het beeld. Daar draait het om. En dat beeld moet aantrekken én afstoten.

De kunstenaar

Steven Baelen (1981) is een bescheiden jongeman van zevententwintig, geboortig uit Roeselare. Vanuit zijn zolderkamer ziet hij de drie torens van Gent én het Gravensteen. Hij weet sinds kort dat hij toegelaten is tot het HISK, het Hoger Instituut voor Schone Kunsten in Gent, een postgraduate opleiding voor beeldende kunstenaars uit binnen- en buitenland. Hij is begiftigd met talent, werkracht, allure, durf en eenvoud. En hij weet absoluut wat hij wil.

Dat is eigenlijk al het geval wanneer hij in 2003 als grafisch vormgever afstudeert aan Sint-Lucas in Gent. Hij wil beslist geen vormgever worden die achter een computer zit. En omdat hij zich niet opperbest voelt in de wereld van de toegepaste kunst (hoewel hij ook daarin uitblinkt) begint hij een nieuwe studie aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten. Hij heeft zijn hart en hand namelijk al een tijdje geschonken aan de teken- en schilderkunst, de zogeheten vrije kunsten.

Hij tekent aanvankelijk vanuit de directe waarneming, volgens de orde der dingen zoals die zich in werkelijkheid voordoet. Van het moment dat hij aan de slag gaat met potlood, houtskoolkrijt, wit krijt, olieverf en inkt, niet langer voor de aardigheid, maar in dienst van een bewust onderzoek van het beeld, begint Baelen de hem omringende zaken te positioneren volgens een eigen orde. Hij doet zijn intrede in de Belgische kunstwereld door deel te nemen aan wedstrijden. Zo gaat de bal aan het rollen. Het levert hem in enkele jaren tijd verschillende groepstentoonstellingen en solotentoonstellingen op. Momenteel werkt hij aan een muurtekening in het zuidelijk trappenhuis in 'Het Paleis' in Groningen, als 'artist in residence'. Vooraleer hij zich op de muren stort of zich in een plafondproefvlucht begeeft, gaat hij op prospectie. Hij benadert het pand als een vormgever. Hij neemt foto's en maakt op voorhand schetsen in zijn atelier, zodat hij een idee heeft van waar hij zijn tekeningen kan plaatsen. Toch blijft het improvisatie, een aftasten van de ruimte.

De directe omgeving als alibi

Net zoals Bonnard maakt Baelen uitsluitend gebruik van de plaats die hem omringt, in zijn geval zonder menselijke figuren en binnenskamers. Dit om twee

Schilderij, 2008, olieverf op doek, 115 x 80 cm

redenen. Een ondergeschikte zou je kunnen benoemen als 'huiselijkheid'. Zijn muurtekeningen in het bijzonder delen een (vals) gevoel van intimiteit mee aan de kijker, bij wie de illusie gewekt wordt dat de kunstenaar laat binnenkijken in zijn privésfeer. Maar belangrijker: de directe omgeving vormt een vanzelfsprekend middel om aan beeldonderzoek te doen. Baelen beschouwt het als een alibi, iets wat betekenis geeft aan zijn tekeningen en schilderijen. Zonder dat zou zijn werk eenvoudig niet bestaan.

De ruimte om je heen is beweeglijk, een jas gooit zich slordig over een stoel-leuning, een glas blijft halfvol op de eettafel staan, de deur op een kier. Deze huiselijke onrust helpt Baelen in zijn proces om tot een goed beeld te komen. Daartoe herschikt hij de bestanddelen die de kamer vullen. Vertrekkend van een willekeurig voorwerp, een tafelkleedje bijvoorbeeld, ontplooit de schets zich tot een nagenoeg verzadigd beeld. De leegtes bouwt hij in omwille van de leesbaarheid, en, het laat zich raden, in functie van de werking van het beeld.

Notities

Hij bedoelt het heel letterlijk: "Het werkwoord noteren is: neerschrijven wat je ziet. Ik kijk en teken hetgeen ik zie. Alles krijgt evenveel aandacht. Dit wijkt af van klassieke tekeningen, waarin je meer diepte zal aanbrengen, bijvoorbeeld aan de hand van scherpe lijnen, zachte lijnen. Mijn tekeningen zijn een huid, er zit geen diepte in". Baelen beschouwt één schets als één notitie, hierboven al omschreven als een maniakaal bezette potloodtekening, waarbij slechts een enkele witruimte een hapje zuurstof biedt. Daar zijn: rechte lijnen (vanuit de losse pols getrokken), frivole toetsen, korte, agressieve streepjes, kordate omtreklijnen, zwierige plooilijnen. Je gaat - haast dwangmatig - op zoek naar herkenbare voorwerpen in de kamer (een platendraaier, een dakvenster, een radiator) om het kijken draaglijker te maken.

Kort gezegd: je wil de tekening beslist in haar geheel aanschouwen, al merk je dat dit in één oogopslag onmogelijk is. Elke vierkante centimeter is even vlak en even belangrijk of onbenullig als de oppervlakte ernaast, erboven en eronder. Een gespleten gewaarwording, van verrukking én ongemak, zelfs afkeer, is niet ongewoon wanneer je fixeert op de duivelse potloodlijntjes. Dat herinnert aan hetgeen Bernard Dewulf over Bonnard's werk schrijft: "Er schuilt veel onmogelijks in de schilderijen van Bonnard. Zo hebben ze, bijvoorbeeld, een onmogelijk karakter. Ze zijn introvert en extravert tegelijk. Ze nodigen uit en trekken zich terug. Ze lijken achteloos en zijn zeer ijdel. Ze hangen stellig te schutteren. Ze ogen lieflijk maar kunnen best venijnig zijn. Ze spreken voor zichzelf, maar zijn zwijgzaam over wat ze precies laten zien." (2)

Baelen gebruikt de notities in functie van zijn (muur)tekeningen en schilderijen. Of ze daarom minderwaardig zijn? Absoluut niet. Ze vormen een deel van een organisch geheel. Elk segment is evenwaardig. De eerste stap om aan een schilderij te beginnen, is de keuze van een notitie. Zijn atelier ligt bezaaid met kopieën, waarvan hij er één uitkiest. Er prijken vlekken op, omdat de afdruk als ondergrond voor een schilderij in de maak gediend heeft. En net die spat-ten en strepen, de nieuwe laag die zich gevormd heeft boven de notitie intri-geert Baelen en is de basis voor een nieuw schilderij. Zo is het schilderen in feite begonnen, doordat er bij toeval verfvlekken op een kopie terechtgekomen waren. En omdat hij daar toevallig iets in zag. Sindsdien slingeren de notities graag rond in zijn atelier.

De benadering van het beeld

Gedurende de handeling van het schilderen denkt Baelen enorm 'onstoffelijk'. Hij benadert zijn notities als foto's. Niet de werkelijke tafel of fles zijn belang-rijk, wel de potloodlijnen die toevallig een tafel of fles als alibi gekozen hebben. Hij draagt elke lijn, elk punt, elke vlek letterlijk over op zijn schilders-doek, in een gedegen zoektocht naar het 'juiste' beeld. Aangezien hij zijn werk volkomen bewust wil beleven en benoemen, weet Baelen graag hoe andere kun-tenaars omgaan met beelden.

Bonnards werkwijze spreekt hem aan omdat ze lijkt op de zijne. Wat hij deed, was in enkele seconden zijn onmiddellijke omgeving vastleggen en aan de hand van die schetsen schilderijen maken. Het was er de Fransman om te doen de werkelijkheid opnieuw uit te vinden met verf en borstel, aan de hand van schetslijnen. Je zou het een interpretatie van de hem omringende wereld kunnen noemen, vergelijkbaar met een gedicht dat niet de werkelijkheid, maar de gewaarwordingen van de schrijver wil weergeven. De jonge Belg doet min of meer hetzelfde voorbereidende werk, hij maakt notities van zijn omgeving. Het verschil houdt zich op in de benadering van het beeld. Hij hoeft niets uit te vinden bij het maken van een schilderij, want alle informatie bevindt zich al in zijn notities.

Zijn werk is actueel in die zin dat hij teruggrijpt naar een klassiek medium, waar hij op een moderne manier mee omspringt. Door zijn schetsen extreem conse-quent en fantasieloos om te zetten in geschilderde beelden hebben deze niets meer te maken met de oorspronkelijke kamer die de kijker het liefste zoekt. Hij jaagt het narratieve weg. Baelen refereert op dit punt aan Luc Tuymans (1958), meer bepaald aan zijn polaroids. Deze vormen een collectie van onvol-groeide beelden, die door de kunstenaar op groot schildersdoek worden 'vervol-

tekening, 2007, houtskoolkrijt en inkt op papier, 105 x 80 cm

maakt'. Hij neemt polaroids van bestaande weergaven, bijvoorbeeld van foto's en televisiebeelden. Op basis van deze onaffe en vage afdrukken maakt hij zijn schilderijen. Een lichtflits, een onzuiverheid in de afbeelding worden letterlijk overgebracht op doek, in functie van het beeld. Baelen gaat op een gelijkaardige manier om met zijn bevlekte schetsen, al doet hij dat waarschijnlijk een stuk

meer letterlijk en ongenadiger. Voor hem maken het tekenen en schilderen de essentie uit, inhoud interesseert hem hoegenaamd niet. Hij wil absoluut geen verhaal vertellen, terwijl Tuymans er bewust voor kiest om zaken mee te delen. Tot hier dus de verwijzing.

Het kijken slijpen

In Bijlichtingen verbindt Bernard Dewulf het werk van Bonnard met dat van Raoul De Keyser (1930), ondermeer omdat beide schilders onophoudelijk zoekend zijn, zonder tevredenstellende, definitieve antwoorden te vinden. (3) In tegenstelling tot zijn schilderijen, die het product zijn van een bewust en rationeel proces, komen Baelens muurtekeningen en papiertekeningen niet zonder slag of stoot tot stand. Ze vormen eveneens een fundamentele zoektocht, niet in functie van een geniale vondst, maar om de actie van het zoeken zelf. In dit opzicht vermeldt hij het werk van Rinus Van de Velde (1983), voor wie het tekenen, anders dan voor Baelen, een instrument is. Het is het logische gevolg van ideeën - via tekst en beeld becommentarieert hij bijvoorbeeld de valsheid van de biografie van kunstenaars. Baelen is niet bezig met ideeën. Waar het tekenen voor Van de Velde een realisatie van concepten is, vormt het voor Baelen het enige middelpunt van zijn kunst, hét grote probleem dat hij zelf creëert in functie van het begin noch einde hebbende onderzoek.

Wanneer hij een grote tekening maakt, neemt hij in eerste instantie een notitie bij de hand, die hij bewerkt tot er een interessant beeld ontstaat. Daarop grondt hij zijn uiteindelijke tekening allerminst letterlijk. Tijdens het tekenen ontstaan nieuwe inzichten die afwijken van de schets. De letterlijke benadering die hij toepast in zijn schilderijen geldt dus niet voor de notities en tekeningen. Er wordt gezwoegd op elke lijn. Baelen legt van tijd tot tijd notities aan de kant, omdat ze hem op dat moment niet verder helpen. Naarmate de seizoenen hun werk doen, verandert zijn kijk. De verstoten schets krijgt na een rijpingsperiode (van de kunstenaar én van de schets) een tweede leven in een vers schilderij. Baelen is nu gefascineerd, bijvoorbeeld door de maniakale losse toetsen die hij voordien afgeschreven had wegens niet grafisch genoeg.

Om tot muurtekeningen te komen, scharrelt hij in zijn notities, pikt bepaalde stukken op en verdicht ze met elementen uit de directe omgeving. Het gegeven, vrij eenvoudig: een muur in een vreemde ruimte vormgeven. Het doel: een beeld samenstellen dat functioneert in die ruimte, een melange verkrijgen, de tekening en de omgeving. Zo maakte hij in het kader van Young Artists, een project dat de schijnwerpers richt op beginnende kunstenaars, een tekening in het Palmarium, in de Plantentuin in Gent. De kasplanten en -bomen integreert Baelen in zijn eigen binnenstad van charmante gekreukte sofa, dakvenster, leuning,

tapijt, (zwevend) tafeltje, en zo verder. De witte lijnen werden in een tweede fase aangebracht, precies een jaar later, toen Baelen opnieuw werd geselecteerd voor Young Artists. Delen van zijn eerste tekening zijn vervaagd, wat voor hem een uitdaging vormt om eens te meer aan beeldonderzoek te doen en een nieuwe laag aan te brengen.

Hij laat graag en wijdverbreide sporen na, bevestigt hij. Dat klinkt erg mannelijk. Hoe meer muurtekeningen hij verspreidt, hoe meer inhoud zijn werk krijgt. In welke zin? Ter verzekering van een groot, internationaal nageslacht? Hij legt het zo uit: eens de vreemde muren met zijn handtekening ingewisseld worden voor nieuwe vreemde muren, heeft hij eigenlijk geen controle meer over het werk. Doordat er beschadigingen optreden, allerlei factoren inwerken op het beeld, blijft het zoekproces bestendig. Het gesprek tussen zijn tekening en de ruimte gaat gewoon door. De huid verandert voortdurend. Wat ons terugbrengt bij de schetsen, die zich klaarmaken voor het schildersdoek naarmate toevallige omstandigheden (rondspattende verf, atelierstof, zonlicht) hun job doen. Maar die huid, laat het daar eens over gaan.

Geschminkte vrouwen

Het grote publiek laat zich bij uitstek bekoren door de muurtekeningen. Omdat ze erg mooi zijn en uitnodigen. Of zeg je zulke dingen beter niet in het bijzijn van kunstenaars? Bernard Dewulf vangt zijn artikel over Luc Tuymans zo aan: "Laat ik eens, uit geveinsde en niet geheel belangeloze kwaadaardigheid, dit artikel aanvangen met een belediging. Ik vind het werk van schilder Luc Tuymans mooi. Ik ben het wezen bekijken op een overzichtstentoonstelling en ik vind het prachtig." (4) Baelen is zich bewust van de aantrekkingskracht van zijn tekeningen. Het is ook echt zijn bedoeling om mensen te doen kijken, maar niet vanuit een eenduidig behaaglijk gevoel. Een beeld moet zich in je lichaam nestelen en vastzuigen, niet omdat het louter mooi is, maar omdat het bijvoorbeeld mooi is in zijn lelijkheid, of omdat het weezinwekkend is in zijn lieflijkheid.

Baelen neemt zijn toeschouwers in de maling. Hij lokt ze met esthetische muurtekeningen. Dat is geen must, wel een valkuil. Hij houdt ze een masker voor, dat hij ook 'huid' noemt, 'schil'. Hij maakt graag de vergelijking met Charles Baudelaire (1821-1867), die in zijn dichtbundel *Les fleurs du mal* zijn bewondering voor vrouwen uit, niet omwille van henzelf, maar omwille van hun opgesmukte uiterlijk: "Mais ne suffit-il pas que tu sois l'apparence, Pour réjouir un coeur qui fuit la vérité? Qu'importe ta bêtise ou ton indifférence? Masque ou décor, salut! J'adore ta beauté." (5) Het intrigeert Baelen dat Baudelaire zijn vrouwen pas mooi gaat vinden wanneer ze zich schminken en opkleden. Zelf

houdt hij meer van naturel. Maar die idee van “valsheid”, het decorstuk, het decadente spreekt hem aan en vindt hij terug in zijn notities en muurtekeningen, die prachtexemplaren zijn van uiterlijk vertoon. De vertrouwelijke sfeer waarin de toeschouwers zich knusjes wanen, is slechts barokke tooi, nietszeggend.

Tot hier de verklaringen, die er au fond niet toe doen. De werken van Steven Baelen zullen de wereld zien en de wereld moet zijn werken zien. Misschien nog dit. Lelijke, staalblauwe, vormeloze, tragische, prachtige, slaperige, bloed-doorlopen, zonovergoten ogen zullen het aanschouwen en meenemen naar hun lege vertrekken. Deo volente.

Noten

- (1) Dewulf B. (2007), Naderingen. Amsterdam/Antwerpen, Atlas; blz.9-10.
- (2) Dewulf B. (2001), Bijlichtingen. Amsterdam/Antwerpen, Atlas; blz.25
- (3) Dewulf B. (2001), Bijlichtingen. Amsterdam/Antwerpen, Atlas; blz.26
- (4) Dewulf B. (2001), Bijlichtingen. Amsterdam/Antwerpen, Atlas; blz.128
- (5) uit het gedicht L' Amour du mensonge. Baudelaire Ch. (1927), Les Fleurs du Mal. Anvers, Moorthamers; 306 blz.

“We hebben geen keuze... We moeten die Kogge vinden!!”

Belegging als avontuur in Bakelands Het beleg van Nieuwpoort

Michel De Dobbeleer

Strijd- en belegeringsverhalen

Krijgsdaden, veroveringen, veldslagen en ander oorlogsgeweld blijken ook aan het begin van dit derde millennium tot de verbeelding te spreken. Populariserende werken vol talloze beklivende foto's, groots opgezette documentaires, zelfs reisgidsen met als uitgangspunt een facet van een van beide wereldoorlogen vinden moeiteloos aftrek. Zijn het daarbij niet het technologische vernuft of de uitgekende militaire strategieën die (ieder van) ons aanspreken, dan wel op zijn minst de heldhaftigheid, onverzettelijkheid of soms zelfs verwoede slechtheid van de vaak iconisch geworden protagonisten. De tot leven gebrachte gevechten hoeven niet plaatsgevonden te hebben op terrein dat ons vertrouwd is, en al evenmin in het geheugen te liggen van onszelf, onze ouders of grootouders, integendeel. Hoe langer geleden, exotischer of curieuzer, des te fascinerender, zo lijkt het wel. Denken we uiteraard aan de kaskraker *Troy* (2004) van regisseur Wolfgang Petersen, waarvan de verhaaltstof al het langst van al in ons westerse culturele geheugen zit, maar die anderzijds ontelbare bioscoopgangsters voor het eerst (via concrete beelden) in kennis bracht met de formidabele gebeurtenissen op de Trojaanse vlakte. Een ander filmvoorbeeld is Ridley Scotts *Kingdom of Heaven* (2005), waarin Saladins geslaagde beleg van Jeruzalem (1187) - de aanleiding voor de Derde Kruistocht - sensationeel in beeld wordt gebracht. (1) Maar het hoeft niet allemaal uit Hollywood of de ons vertrouwde(re) geschiedenis te komen: met *Mongol* (2007) heeft de Russische regisseur Sergej Bodrov weliswaar op Djenghis Kans jeugdijaren en niet op zijn grootste veldslagen gefocust, toch speelt de film zonder meer in op de hang van de kijker naar de door hem veronderstelde - en door de makers geboden - heroïek en dramatiek in de levens van zinnebeeldig geworden historische figuren. Aan de mogelijke emblematisering van lang voorbijge veldslagen werden we recent nog herinnerd in de debatten her en der naar aanleiding van de uitgeroepen onafhankelijkheid van Kosovo (17 februari 2008). Zowel in de Kosovaarse en Servische retoriek als in de buitenlandse commentaren en debatten (2) die neutraal (of minder neutraal) probeerden te zijn, hoorden we steeds weer over de heldhaftige Servische nederlaag tegen de Osmanen van 28 juni 1389 op het Merelveld ('Kosovo Polje'). Uit de genoemde gevallen blijkt reeds dat al dat strijdvertoon bij voorkeur *historisch* dient te zijn, met andere woorden, min of meer echt moet hebben plaats-

gevonden, als was het om onze empathie nu met mensen van vlees en bloed *toen* te garanderen. Onze verbeelding is daarbij niet kritisch: of de Servische Lazar op het Merelveld echt als een martelaar aan zijn eind kwam, dan wel of er werkelijk een Achilles en een Hector hebben bestaan die al dan niet driemaal rond Troje renden alvorens op elkaar in te beuken, (3) blijkt vaak alleen voor de historicus of archeoloog van belang. Zoals een album van *De Rode Ridder* aan een groter publiek appelleert wanneer het verhaalstof brengt die historisch of minstens legendarisch is, zo lijkt ook een verhaal van een veldslag of andere strijd, paradoxaal genoeg, méér tot onze verbeelding te spreken als het niet (volledig) verzonnen (*verbeeld*) is, maar minstens ooit oraal en dus ‘als historisch’ is overgeleverd. Verreweg de meeste van de *Rode Ridderalbums* volgen inderdaad dit recept: *De kluizenaar van Ronceval* (n° 54; 1972), *De Leeuw van Vlaanderen* (n° 109; 1984) en *De slag van Woeringen* (n° 132, 1989) zijn er drie (alle van Karel Biddeloos hand) waarbij dat uit de titel alleen al blijkt. In feite doet deze vergelijking de negende kunst oneer aan, want een stripverhaal kan natuurlijk evengoed over een veldslag of andere strijd gaan dan een Grieks epos of een Hollywoodfilm, en dat het als cultuurproduct in principe evenveel aandacht verdient, zal verderop blijken. Dergelijke verhalen nu, geschiedenissen, epen, ridderromans, films, strips, zelfs toneelstukken... met (mythisch-)historische gevechten als verhaalstof zal ik veralgemenend ‘strijdverhalen’ noemen.

Een specifiek geval binnen deze ‘strijdverhalen’ wordt gevormd door de verhalen over de *belegering* van een (mythisch-)historische stad, of naar analogie met de andere term: ‘belegeringsverhalen’, en met *Troy* en *Kingdom of Heaven* noemden we er in feite al twee. (4) Wat het essentiële element van deze laatste verhaalsoort, de stad, nu bijzonder maakt tegenover het bredere subgenre van het strijdverhaal, is dat zowat ieder van ons ermee vertrouwd is, wat voor een of ander strategisch interessant terrein een eind buiten de stad of zelfs helemaal in de onbewoonde natuur niet of veel minder opgaat. Een stad is des mensen, kunnen we zeggen, en wat onze empathie levendig(er) houdt, is dat diezelfde mens, een niet-militair als de meesten van ons, tijdens zo’n belegering ook meestal nog in de stad aanwezig is. Dit maakt zulke verhalen als vanzelf dramatischer in alle betekenissen van het woord. Niet alleen de door het beleg getroffen burgers, maar trouwens ook de militairen *zelf* hebben meer affiniteit met een stad dan met een anoniem slagveld of loopgraaf. Een illustratie daarvan vinden we in het lijvige *Blokadnaja kniga (Het blokkadeboek, 1977-1981)* van Ales Adamovitsj en Daniil Granin, een Wit-Rus en een Rus die samen vier- à vijfhonderd pagina’s aan interviews, dagboekfragmenten en foto’s over de beruchte naziblokkade van Leningrad (1941-1944) bijeenbrachten. Een van de schrijvers-publicisten, Adamovitsj, vocht in 1942 zelf nog aan het front te

Poesjkin (nu Tsarskoje selo), in de buurt van de bezette stad, en laat hier samen met Granin een dichter aan het woord: “De dichter Sergej Narovtstjator, die gevochten heeft in de Sinjavin-moerassen, zei ons: ‘Wij zouden het niet zo lang uitgehouden hebben, hongerig en verzwakt, als daar vlakbij niet die levende stad was geweest, het enorme en levende Leningrad! Gewoon een bos of een moeras zouden we nooit zo verdedigd kunnen hebben.’” (5)

Een veldslag van het type Cannae, Hastings, Waterloo... herdenkt men om de zoveel jaar, de verjaardag van een beleg grijpt men (ook) aan om de mensen van die stad, de nazaten van de belegeraars en/of belegerden (feestelijk) samen te brengen. Dat gebeurt bijvoorbeeld in Leiden waar de ‘3 oktoberlezing’ jaarlijks het Leids Ontzet (1574) in herinnering brengt. Nog dichter bij huis was Oostende recent nog aan het feest: een heuse stuurgroep, Het Beleg van Oostende, stond er in voor de viering van ‘Belegjaar 2004’. In beide gevallen gaat het om een herdenking van een belegering door de Spanjaarden. Hun noorderburen, de Fransen, mogen ook tot de grote belegeraars in onze vaderlandse geschiedenis worden gerekend. Wat verder heb ik het niet alleen over de Franse belegering van een Vlaamse stad, Nieuwpoort, maar ook over een belegeringsverhaal daarover in het (Franco-)Belgische medium bij uitstek, dat van het stripverhaal.

Claustrofobisch ruimtegebruik in de Ilias

Alvorens het typische ruimtegebruik in het elfde *Bakelandtavontuur*, *Het beleg van Nieuwpoort*, te belichten, ga ik eerst dieper in op het pregnante gebruik ervan in de moeder van alle belegeringsverhalen, de *Ilias*, zonder overdrijving het oudste werk van de Europese literatuur (8e eeuw v.C.). Precies omdat een epos over een beleg aan de wieg staat van onze letterkunde, is het sinds mensenheugenis in feite ondenkbaar geweest om zich dit type van oorlogvoering literair (tekstueel) voor te stellen buiten het geslaagde en welbekende voorbeeld van Homerus’ *Ilias* om. (6) De literaire en, breder, artistieke erfenis van dit belegeringsepos mag dan gigantisch geweest zijn, toch heeft de fictionele (tijd-)ruimte (7) ervan minder navolging gekregen dan men zou verwachten. Sterker nog, het pregnante ruimtegebruik van een van ‘s werelds meest geprezen verhalen bleek eigenlijk niet al te best te werken in latere behandelingen van oorlogen en belegeringen, en naar mijn mening zeker niet in avonturenstrips. In de moderne tijd lijken schrijvers oorlog op zich als hoofdthema te mijden, hoewel hij natuurlijk altijd heel dankbaar blijft als achtergrondgegeven. Tolstoj en Hemingway hebben wel verdienstelijke pogingen ondernomen, zo suggereert Michael Murrin, maar in feite is oorlog als onderwerp nooit de eerste keuze geweest voor de grote romanschrijvers (1994: 1). Murrin wijt dit aan

diverse historische factoren waaronder de ‘buskruitrevolutie’ en de radicale veranderingen die deze, al vanaf de veertiende eeuw, met zich bracht op het gebied van de krijg en de ermee verbonden erecodes (1994: 13-14). Voor vele vertellers blijkt het vechten met het zwaard inderdaad een veel waardiger onderwerp dan het afvuren van geweren. Dit is onmiskenbaar een belangrijke historische evolutie, goed veertien eeuwen eerder heeft Homerus’ Romeinse tegenhanger, Vergilius, echter ook al relatief weinig verzen van zijn *Aeneis* aan oorlogsoperaties gewijd, en zijn behandeling van het beleg van Troje (in de beroemde flashback in zang II) richt zich bovenal op de plundering en andere naweeën van de belegering van Aeneas’ illustere geboortestad.

Waarom is de *Ilias* dan zo moeilijk navolgbaar en wat heeft het ruimtegebruik daarmee te maken? Het antwoord zou wel eens bij de Britse classicus Nick Lowe kunnen worden gevonden. In zijn vlotte studie, waarvan de titel al aangeeft dat ze ook niet-classici aanbelangt, *The Classical Plot and the Invention of Western Narrative* (2000), beschrijft Lowe de narratieve ingrediënten van de belangrijkste ‘klassieke’ genres. Zijn hoofdstuk over de *Ilias* (2000: 103-128) bevat de treffendste typering van het ruimtegebruik in dit epos die ik ooit las: “If the *Iliad*, [...], is already boldly economical in the handling of time, its treatment of space is almost ruthlessly so. As with its temporal compass, the *Iliad*’s potentially vast field of play is laid out so as to subordinate its more scattered story locations to a single main arena, with the narrative purposefully patterned around the natural topography of that primary space. The narrative space of the *Iliad* is essentially a single straight line. At the eastern end is the city of Troy, protected from assault by its impregnable walls. Beyond the walls lies the great no-man’s-land of the river plain; beyond that, the Greek fortifications built in VII, and beyond these the Greek camp and ships.” (8)

In dit omvangrijke epos voltrekken alle *menselijke* handelingen van het *primaire* verhaal zich binnen deze merkwaardige kleine ‘arena’. Van zodra Odysseus is teruggekeerd van zijn opdracht te Chryse (in zang I) - slaat de deur naar de buitenwereld als het ware voorgoed dicht om de rest van het werk op te sluiten “in de nare, *claustrofobische* wereld van kamp, stad en het vlakke strijdtterrein” (Lowe 2000: 113; mijn vertaling en nadruk). Toegegeven, om deze al te verstikkende ruimtebeperking toch eens te doorbreken, wordt deze arena nu en dan ten behoeve van de lezer verlaten: ofwel om hem tijdelijk over te brengen naar het controleniveau van de *goden* op hun Olympus, ofwel in de zogenaamde *secundaire* verhalen in enkele van de flashbacks, zoals die bijvoorbeeld door de oude en wijze Nestor worden verteld. Niettemin doen beide soorten intermezzi nauwelijks afbreuk aan de haast wurgende sfeer die Lowe raak als ‘claustrofobisch’ omschrijft. Het is met dit woord dat ik het bijzondere ruimtegebruik van

de *Ilias* wil specificeren: een door deprimerend nauwe barrières gekenmerkte dominante ruimteconfiguratie die bovendien nog intenser wordt door het traag verstrijken van de tijd waarvan belegeraars noch belegerden het eindpunt zien.

Hoewel het op zich een heel doeltreffend middel zou moeten zijn om de onmenselijkheid van deze tak van het oorlogsbedrijf literair gestalte te geven, vond dit soort ruimtegebruik zoals gezegd dus weinig navolgers. Ook Lowe erkent dat dit an sich simpele ruimtelijke plan vanwege de aard van het onderwerp (een beleg) eerder evident lijkt, en uit bijgevolg zijn verbazing over hoe weinig die homerische eenvoud kan worden teruggevonden, zeker ook bij Vergilius niet (2000: 112). Voor een recenter geval (Lowe verwijst enkel naar de antieken) kan ik verwijzen naar Torquato Tasso's *Gerusalemme liberata* (*Jeruzalem bevrijd*, 1581), over de inname van Jeruzalem als orgelpunt van de Eerste Kruistocht (1096-1099). Ondanks zijn faam als de Italiaanse *Ilias*, wendt dit barokepos beduidend meer ruimte aan dan zijn Griekse voorbeeld. Niet enkel de Palestijnse kusten (zang XIV), maar zelfs de Canarische Eilanden (XVI) en de zeeroute erheen (voorbij de Zuilen van Hercules, XV) blijken nodig om het (primaire) verhaal van deze belegering te kunnen vertellen. Als het kennelijk niet loont het ruimtegebruik van de *Ilias* te na te volgen, dan moeten er ook nadelen aan verbonden zijn. Hieraan wijdt Lowe verrassend weinig aandacht. Pas in de slotalinie van het hoofdstuk over dit epos wijst hij op enkele tekortkomingen van zijn klassieke plot, waarvan de vaak te losse episodische structuur hier voor ons de belangrijkste is (2000: 128). Deze wordt in de hand gewerkt door de vele vrijblijvende gevechtsscènes, die de meeste hedendaagse lezers, vaak begrijpelijk, eentonig vinden. Hoe het genre van de (historische) avonturenstrip met deze monotonie, die nauw verbonden is met het besproken claustrofobische ruimtegebruik, omspringt, wil ik nu aantonen aan de hand van Bakelandts *Het beleg van Nieuwpoort*, na eerst deze reeks, voor zover dat nog nodig is, kort te situeren.

Een Vlaamse Robin Hood in Nieuwpoort

Bij het bekijken en lezen van de allereerste stroken *Bakelandt* in het *Laatste Nieuws* op 20 oktober 1975, (9) zullen weinigen gedacht hebben dat deze serie het minstens dertig jaar zou uitzingen. Toegegeven, de serie kende nooit de populariteit van *Suske en Wiske*, *Jommeke of Kiekeboe*, maar geniet toch grote bekendheid in Vlaanderen en is er een van de weinige reeksen die (bijna!) de kaap van de honderd albums gerond heeft. In 2006 rolde nummer 96, *Het geheime plan*, van de persen, en hoewel Hec Leemans het sinds 1997 alsmaar drukker heeft met de stripreeks *F.C. De Kampioenen*, (10) lijkt het toch onwaarschijnlijk dat de in Temse geboren tekenaar en scenarist het op termijn niet

tot een jubileumnummer zal laten komen. Hoewel hij jarenlang tekenassistentie kreeg van de allang in Vlaanderen wonende Duitser Claus D. Scholz (nu de tekenaar van *De Rode Ridder*, cf. Horsten 2007: 46-47), verricht Leemans sinds de jaren tachtig al het denkwerk vooraf en in wisselende mate ook aanzienlijk wat tekenwerk. In de eerste vijf jaren stond ook de naam 'J. Daniël' op de cover, het doorzichtige pseudoniem van de te vroeg overleden Daniël Jansens (1942-1980), de enige Vlaamse fulltimestripscenarist van zijn tijd, die het overigens volgens Danny De Laet "van epische verhalen [moest] hebben" (1982: 146). Geen wonder dus dat de reeks over een door en door Vlaamse 'brigand' aan zijn scenaristenpen ontsproten is. Zich baserend op de historische figuur van Louis Bakelandt (1774-1803) - de leider van een roversbende die in de wijk De Stinkputten te Lendeledede uit incestueuze betrekkingen werd geboren en met 23 trawanten werd geëxecuteerd op de markt van Brugge (11) -, vond Jansens in de nog jonge Hec Leemans (°1950) de geknipte man om een van Vlaanderens eerste realistische strips te tekenen. De *aanvangsleeftijd* van het doelpubliek - laten we zeggen: die van jonge middelbare schoolgangers - mag dan lager zijn dan die van vele hedendaagse realistische strips, toch onderscheidt *Bakelandt* zich gevoelig inzake ernst en rauwheid van het gros van de in de jaren zeventig courante reeksen. (12) Bewijs van erkentelijkheid voor de gesmaakte vernieuwing was zonder twijfel de in 1977 aan het duo uitgereikte 'Stripgidsprijs'. (13)

Na het overlijden van Jansens nam Leemans vanaf album 17, *In het spoor van Brown Bess*, ook het script van de verhalen voor zijn rekening. (14) Wat de aard van zijn protagonist betreft, wijkt hij niet fundamenteel af van zijn voorganger: tot in de recente albums is Lodewijk Bakelandt niet zonder meer de ruwe West-Vlaamse Fransenhater die zich schuldig maakte aan dienstweigering (zie n° 1, *De bloedwet*, 1978: 3), laat staan de "doorgewinterde deugniet" en (eens opgepakt) de "vulgaire verklikker" zoals die gereconstrueerd wordt door historicus Stefaan Top in zijn *De bende van Bakelandt: in de geschiedenis, de literatuur, het volkslied en het volksverhaal* (1983: 127, 130). (15) Nagenoeg van meet af aan kreeg hij "een Robin Hoodachtige rol toebedeeld, een outlaw die zich naar eer en geweten inzette voor zijn medemens" (Horsten in Leemans en Daniël 2008: 3). Zo werd Bakelandt een personage, zouden we kunnen zeggen, dat voldoet aan het profiel van de avontuurlijke (strip)held. Op het gebied van de gebruikte bronnen voor de Bakelandtscenario's betekende Hec Leemans' vondst te Redu van een boekje over de curieuze historische figuur Schulmeister een ware kentering (Messeman 1995: 24). Sinds de lezer in album 34, *Het verraad van Ulm*, Charles Schulmeister als topspion van Napoleon heeft leren kennen, krijgen Bakelandt en zijn vrienden steeds meer opdrachten uit te voeren voor hun invloedrijke beschermer. Onnodig te zeggen dat ze hierdoor, in alle hoeken van (West) Europa, in tal van avonturen verwickeld raken die allang niets meer te maken hebben met de

verhalen en legenden over de historische Bakelandt. Het album dat ik hier onder de loep neem, dateert echter nog van het pre-Schulmeistertijdperk, *Het beleg van Nieuwpoort* (1980, n° 11, het eerste album met bruinoranje steunkleur) en hoort bovendien nog tot de vijftien verhalen waarvoor Daniël Jansens het scenario bezorgde.

Strandgangers van het derde millennium zullen nauwelijks kunnen geloven hoe vaak de Vlaamse kuststad Nieuwpoort in het tweede millennium het voorwerp is geweest van belegeringen. Tijdens het leven van de historische Bakelandt (1774-1803) - en de auteurs hebben er steeds voor gezorgd de avonturen in dat korte, maar bijzonder woelige tijdvak te laten plaatsvinden - alleen al ondernamen de Fransen twee pogingen om de strategisch belangrijke stad te in te nemen, een keer met (1793) en een keer zonder succes (1794). Vermits mijn invalshoek niet historisch, maar literatuurwetenschappelijk is, zal ik me verder geenszins bezighouden met het traceren van authentiek historisch materiaal uit dit stripverhaal. Het is de wijze waarop het beleg in dit belegeringsverhaal (van het type 'historische avonturenstrip') wordt verbeeld die me interesseert, niet wat we kunnen leren over de geschiedenis van een specifiek beleg uit onze vaderlandse geschiedenis. (16) Net als voor de jongere lezer geldt voor de literatuurwetenschapper dat evengoed Blankenberge of Middelkerke (ongeacht hun toenmalige status) hadden mogen worden belegerd, zolang er maar genoeg water in de buurt was. Maar omdat Nieuwpoort aan het einde van de achttiende eeuw nu eenmaal verwoed door Fransen werd belaagd laten Jansens en Lee-mans hun Vlaamse Robin Hood begrijpelijkerwijs liever in Nieuwpoort een dergelijk avontuur beleven... Hoe beiden de (speel)ruimte in, rond en ver buiten Nieuwpoort nu precies uitbuiten, moet worden gezien in relatie met de 'avonturen-tijd' van Michail Bachtin.

Fictionele tijd en ruimte in *Het beleg van Nieuwpoort* (1): de 'avonturen-tijd'

Toen de Russische literatuurcriticus en filosoof Michail Bachtin in 1938 zijn essay over het chronotoopconcept afrondde, (17) kon hij niet vermoeden dat zijn nog steeds niet volledig heldere begrip in feite beter (gemakkelijker) toepasbaar zou blijken op (avonturen)strips dan op vele andere (deels) tekstuele vormen zoals uiteraard Bachtins stokpaard, de roman. Het hele concept hier helder uitleggen zou behalve heel moeilijk ook grotendeels naast de kwestie zijn, te meer daar we ons hier beperken tot wellicht de duidelijkste specifieke chronotoop van alle door Bachtin zelf geconcipeerde: de chronotoop van de avontuurlijke beproevingsroman (1982: 86-110), die ik gemakshalve de 'avonturenchronotoop' zal noemen. In 'chronotoop' zien we de Griekse woorden voor

tijd (*chronos*) en plaats (*topos*), en de term verwijst dan ook naar een specifieke fictionele constructie waarin tijd en ruimte onlosmakelijk zijn verbonden. Het kan helpen om over chronotopen te denken als (soms zeer compacte) fictionele werelden met hun eigen intrinsieke (plot- en andere) regels. Aan de hand van de avonturenchronotoop zal een en ander duidelijker worden.

In een recent artikel waarin hij orde wil scheppen in de niet enkel terminologische chaos tussen zogeheten graphic novels (een pasklare Nederlandse term blijkt niet voorhanden) en stripalbums (“comic-books”) brengt de Spaanse anglist Andrés Romero Jódar laatstgenoemde soort in verband met Bachtins avonturenchronotoop (2006: 99-104). In een eerdere bijdrage (zie noot 7) wees ik er al op dat het wat voortvarend is om alle (‘klassieke’) stripalbums - net als de graphic novels overigens - zomaar over dezelfde kam te scheren, maar dat wat betreft de traditionele avonturenstrip Romero Jódar alleszins gelijk heeft. De meest in het oog springende eigenschap van deze statische, meest abstracte van al Bachtins chronotopen (1982: 110) is dat deze fictionele wereld in kwestie geen substantiële sporen nalaat op de helden. Bachtin onderkende dit specifieke gebruik van tijd en ruimte in een vijftal oud-Griekse romans (2e tot 6e eeuw n.C.) (1982: 86-87) en de kenmerken ervan zijn opvallend goed van toepassing op een avonturenstripreeks als Bakelandt, maar even goed op pakweg Kuifje of Suske en Wiske.

Toen *Het beleg van Nieuwpoort* in 1980 als album (n° 11) verscheen kon dit vrij moeiteloos op zichzelf worden gelezen, iets wat in de *Bakelandtreeks* hoe langer hoe minder het geval zou worden. Heel vaak heeft Leemans twee of zelfs meer albums nodig om een avontuur verteld te krijgen, iets waaraan ook het huidige format van 32 in plaats van de vertrouwde 46 pagina's (zoals bij *Het beleg van Nieuwpoort*) uiteraard niet vreemd is. In het onderhavige geval is voorkennis uit album 4 (!), *De ijzeren hertog* (cf. 1980: 5, 18) weliswaar handig, toch kan men stellen dat de termen ‘avontuur’ en ‘album’ hier samenvallen. Wil men extrapoleren naar andere avonturen, dan moet men bij de studie van de avonturenchronotoop dus soms meerdere albums in beschouwing nemen, hier hoeft dit niet. Zoals voor onnoemelijk veel roman(netje)s, strips, films uit de populaire verhaalcultuur het geval is, hebben we ook hier te maken met een recurrente plot (Keunens term; 2005: 29). Eenvoudig gesteld komt het erop neer dat het verhaal begint in een (eventueel impliciete) toestand van rust, dat vervolgens een toestand van *onrust* gedurende het lange middendeel de bovenhand krijgt, waarna ten slotte de toestand van *rust* ‘opnieuw verschijnt’ (vandaar de term ‘recurrent’).

In *Het Beleg van Nieuwpoort* moeten we rustige begintoestand eerder impliciet zien, namelijk als een toestand die alleszins moet worden *hersteld*, wat uiteraard de missie van de striphelden wordt. Niettemin straalt de openingsshot - om niet

zonder reden een term uit de filmtaal te hanteren - een bijna idyllische rust uit: in een groter dan normaal plaatje (twee halve stroken) zien we in de verte "Molletje de visventer", uit Bakelandts bende, aan een gezapig tempo op zijn ezel rijden langs een kaarsrechte oever tussen Veurne en Nieuwpoort. Al in het derde plaatje wordt echter duidelijk dat die rust maar schijn is. Bij de stadspoort hoopt Molletje stilletjes dat de "twee Franse fuseliers" niet ontdekken wat er in de op zijn ezel geladen manden zit (1980: 3), een eerste indicatie van de onrust die in dergelijke (zo niet in alle) verhalen onontbeerlijk is. Die onrust wordt opgedreven door Molletjes tijding aan Bakelandt "dat er uit de richting van Fort Nieuwendamme Franse troepen oprukken naar Nieuwpoort om de stad *te omklemmen in een ijzeren tang van Ramscapelle tot aan de duinen!!!*" (1980: 4; Leemans' en Daniëls nadruk), om dan pas echt te luwen op de voorlaatste pagina, wanneer de Nieuwpoortenaren het ontzet van hun stad op een juichend "HOERAAAHH!!" onthalen (1980: 45). In wat daarop tot slot nog volgt, krijgen we nog een overzichtsplaat ter grootte van twee stroken waarin de Franse belegeraars smadelijk het hazenpad kiezen en een wat atypische epiloog waarin de 'alwetende verteller' (Leemans en Daniël dus) mededeelt én toont wat Bakelandt en zijn trouwe vrienden Pé Bruneel en Rooie Zita niet weten, (18) namelijk dat Balthus Vermandere, de "verraderlijke leider van de boerenwachten," die als boerenzoon om economische redenen (het zoute water is nefast voor de landbouw, 1980: 35) niet opgezet was met het inunderen van de vlakte rond Nieuwpoort, door de Fransen gevonden en gefusilleerd wordt. Hierna eindigt het album dan met de benadrukte woorden: "*Gerechtigheid is geschied!*" (Vermandere had immers - net te laat - sluismeester Kogge vermoord, 1980: 42-43, cf. infra.) Behalve dat ik deze slotzin in feite te moralistisch voor dit genre acht, vind ik dat de implicatie - nl. dat Balthus Vermandere zonder meer een slechterik is - *niet helemaal* strookt met hoe we hem zien op pagina 35, waar hij zeer vastberaden opkomt voor de boeren, hun velden en (dus) broodwinning. Dat hij moordt, is natuurlijk achterbaks en 'slecht', maar hoe dan ook zorgt Vermandere voor een soort ideologische tegenstem die bewijst dat zelfs een verhaal in een stripreeks met een publiek vanaf twaalf jaar, meer kan zijn dan de ongecompliceerde strijd tussen goed en kwaad. (19)

Het is hier natuurlijk niet de bedoeling het soms vrij complexe midden van naaldje tot draadje na te vertellen, wat ons met betrekking tot de tijdscomponent van Bachtins avonturenchronotoop aanbelangt, is dat de lezer op voorhand weet dat de helden aan het eind van het verhaal ongeschonden, in principe zelfs niet eens beïnvloed, dus onveranderd terug tot de eindtoestand van rust zullen komen, wat ook voor de 'avonturentijd' van de antiek-Griekse roman geheel in de lijn van de verwachtingen ligt (1982: 89). In de *Bakelandtreeks* komt in de laatste kaders dan heel vaak het Vrijbos in beeld, het bos vanwaaruit de bende

opereert, hun thuishaven. Hier is dat zoals gezegd wel enigszins anders: net voor de atypische epiloog zie je Bakelandt, Zita en Pé aan een tafel (waar precies is onduidelijk) zitten nakaarten over het voorbije avontuur, maar de lezer weet natuurlijk dat hun hoofden tegen de start van het volgende album leeggemaakt zullen zijn en openstaan voor nieuwe avonturen. Een andere gelijkenis met de oud-Griekse avonturenchronotoop (cf. 1982: 94) vind je in het frequent voorkomen van redding brengende toevalligheden. In realistische avonturenstrips tracht men deze wel meer in te dijken dan in de humoristische variant, zoals Suske en Wiske, maar dat neemt niet weg dat de helden doorheen de reeks ontelbare keren door zulke toevalligheden het hachje redden (in dit album alleen al op pp. 6, 18 en 32).

Alvorens op de ruimtelijke component van deze fictionele wereld over te gaan - en zo terug te keren naar onze *Ilias*bevindingen - dient ook nog een *verschilpunt* ten opzichte van Bachtins avonturentijd aangestipt. De Griekse roman uit de oudheid wordt gekenmerkt door de totale afwezigheid van “indications of historical time” (1982: 91). Dat is in een realistische stripreeks over West-Vlaanderen en omstreken aan het eind van de achttiende eeuw wel anders natuurlijk. Een reeks hoeft trouwens niet realistisch te zijn om toch veel verwijzingen naar ‘historische tijd’ te bevatten, denk maar aan Willy Vandersteen, de ‘Bruegel van het beeldverhaal’, en zijn voorliefde voor de zestiende eeuw (cf. Van Hooydonck 1994: 67), waarin Suske en Wiske met of zonder de hulp van professor Barabas geregeld terechtkomen. Bachtin relativeert trouwens zelf het belang van dit kenmerk door verderop onder andere weinig bekende zeventiende-eeuwse Franse *historische* romans te noemen waarop de avonturenchronotoop evengoed toepasbaar is (1982: 96). Binnen de rijke Franco-Belgische striptraditie is het hoe dan ook altijd al een Vlaamse eigen(aardig)heid geweest om graag naar de eigen (lokale) geschiedenis en zelfs actualiteit te verwijzen, en liefst nog met een knipoog. (20) Toch benadruk ik dat Lodewijk Bakelandt als historische stripheld in elk album opnieuw weliswaar sterk beroerd wordt door de turbulente en harde (Napoleon-tische) tijden, maar blijkbaar niet door het verstrijken van deze tijd, en dat is wat Bachtins avonturentijd typeert.

Fictionele tijd en ruimte in Het beleg van Nieuwpoort (2): de ‘avonturenruimte’

De tweede onscheidbare, en in dit betoog belangrijkste, component van Bachtins *chronotoop*concept is, zoals de term zelf zegt, de *plaats* van handeling of de ruimte. (21) Voor de avonturenchronotoop in het bijzonder is de ruimte fundamenteel: “In order for the adventure to develop it needs space, and *plenty of it*”, (22) omdat er nu eenmaal plaats, ‘armslag’, nodig is voor al die typische

avontuurlijke acties zoals achtervolgen, zoeken, vluchten... De fictionele wereld moet dan ook "large and diverse" zijn, aldus Bachtin (1982: 100). Uiteraard geldt dit niet enkel voor oud-Griekse romans, zeker ook voor alle avonturenstrips: denk aan Superman die zelfs door de ruimte kan vliegen (cf. Eco 1972: 14) of de titels van Kuifjes eerste avonturen: *Kuifje in het land van de Sovjets*, *Kuifje in Afrika*, *Kuifje in Amerika* (later zelfs: *Mannen op de maan*). Om kort te gaan, striphelden kunnen geen avonturen beleven door in hun zetel te blijven zitten.

Het beleg van Nieuwpoort vangt, zoals gezegd, aan buiten de stadsmuren en eens Molletje Nieuwpoort op zijn ezel Djolle binnenrijdt, blijven we daar ook gedurende vier en een halve pagina. Vervolgens zien we bendeleden Toontje Meyer, Victor Lepoudre en anderen in Sc(h)oorbakke en aan de Ieperlee (1980: 8-11), waar Pé Bruneel de wacht moet houden bij een vernielde brug. Hierop volgt dan een achtervolgingscène, waarna Pé de lezer weer naar Nieuwpoort brengt om hem daar (in en buiten de stad, dus bij belegerden en belegeraars) van pagina 14 tot 19 te houden, waarna we de stad niet meer terugzien tot pagina 44, twee pagina's voor het eind. Tussenin komen we in Veurne terecht, in gegoede zowel als in armzalige buurten en etablissementen aldaar; in de Reigerswal, het hoofdkwartier van Balthus Vermandere en zijn boerenwachten; bij het Oud Veurnesas, de sluis op de Oude Veurnse Vaart. Even belangrijk zijn echter de vele gevaarlijke, vaak door Fransen gecontroleerde wegen tussen al deze plekken in.

Vanzelfsprekend zijn helden uit een realistisch-historische strip als Bakelandt veel meer gebonden aan beperkingen in de ruimte dan bijvoorbeeld die in Jommeke (denk aan de Vliegende bol) of Suske en Wiske (met hun Gyronef en Tele-tijdmachine) dat zijn, maar niettemin merk je dat de voornaamste bendeleden, Bakelandt, Zita en Pé - stuk voor stuk ervaren ruiters - in de ruimere ruimte buiten de belegerde stad beter tot hun recht komen, gedijen, dan in Nieuwpoort, waar ze zowat de helft van de geringe tijd dat het verhaal zich daar afspeelt aan het overleggen zijn (o.a. over de avonturen die ze buiten de stad moeten aanvaarten).

Een stad redden door ze te verlaten: de eisen van de 'avonturenruimte'

In de openingsparagrafen zagen we al hoe belegeringen sinds de oudste Europese letteren sterk tot onze verbeelding hebben gesproken. De heroïek en ontembaarheid van belegeraars en belegerden, maar evengoed hun gewiektheid, gekoppeld aan een claustrofobisch ruimtegebruik zoals in de *Ilias* flirten vaak met de grenzen van de menselijke mogelijkheden. Dit alles kan uitgelezen materiaal zijn voor een psychologische strip of een of andere graphic novel, in de meer

traditionele avonturenstrips 'werkt' een dergelijke aanpak niet. Redenen hiervoor zoek ik op twee fronten.

Ten eerste is de eis tot ruimte die onlosmakelijk bij de avonturenchronotoop van dit soort strips hoort zo dwingend dat die ruimte "large and diverse" (Bachtin 1982: 100, cf. supra) moet zijn. De 'enkelvoudige rechte lijn', zoals in de Ilias, tussen belegerde stad (Nieuwpoort) en het kamp van de (Franse) beleegers wordt dan ook al gauw overschreden. Het is nu eenmaal bijzonder moeilijk zich een traditioneel avonturenverhaal voor te stellen dat zich in zijn ruimtegebruik beperkt tot een dergelijke 'enkelvoudige rechte lijn'. Een beleg vormt een kleur- en emotierijk achtergrondgegeven waartegen een avonturenstrip zich dankbaar kan afspelen, maar de denkbeeldige lijn tussen stad en belegeraars lijkt alleszins te beperkt, te claustrofobisch voor dit verhaaltje. Slechts op zes, zeven pagina's (1980: 7, 14-18, 45) zien we de Franse belegeraars aanvallen of de Nieuwpoortenaars in de weer met de verdediging. Veel belangrijker, interessanter, spannender, kortom: avontuurlijker, dan wat er in en net buiten de stad gebeurt, blijkt immers wat de helden in Sc(h)oorbakke, Veurne, de Reigerswal, bij het Oud Veurnesas, en op de woelige wegen ertussen beleven. Specifiek aan het subgenre van het belevingsverhaal is daarbij de hachelijke onderneming om als held eerst uit en naderhand weer in de belegerde stad geraken (1980: 14, 20, 44): vermomming (p. 44) of ten minste het zich voor iemand anders uitgeven (p. 20) blijkt daarbij heel doeltreffend. (23)

Een tweede reden heeft (in oorsprong) te maken met de opvoedkundige bekommernissen die de Vlaamse (en vele andere) stripmakers decennialang in het achterhoofd moesten houden. Al voor de Tweede Wereldoorlog zagen de paters van Averbode brood in het educatieve potentieel van geïllustreerde jeugdbladen (De Weyer 2005: 15). Ook zonder die paters bleek de Vlaamse strip zich sowieso wel uit zichzelf te behoeden voor (de geringste vorm van) verderfelijke inhoud. Die begrijpelijke omzichtigheid - strips waren voor kinderen - werd nog fiks opgevoerd door grootschalige bemoeienissen vanuit het buitenland. *The Seduction of the Innocent* (1954) van de Amerikaan Frederic Wertham, in feite niets minder dan een giftig psychiatrisch pamflet tegen de hoogst verderfelijke invloeden van de strip op de onschuldige jeugd, klonk door tot in Europa. Daarbovenop ging de Belgische stripwereld al vanaf de latere jaren veertig streng gebukt onder de discriminerende directieven van de Franse uitgevers. Deze laatsten zagen het succes van de Belgische auteurs met lede ogen aan en trachtten hen dan ook te boycotten via allerhande meestal overdreven, zo niet ridicule censuurregelingen. Draconische maatregelen met betrekking tot de weergave van geweld en seks - dat wil zeggen, het afbeelden van enigszins sensuele vrouwen - of verwijzingen naar de politiek werden opgelegd aan al wat aan strips uit België kwam, terwijl die voor de Fransen, ten gevolge van hun protectionisme, veel minder streng waren (De

Weyer 2005: 18-19). Om commerciële redenen zwichtte het gros der Belgische stripauteurs, want Frankrijk vormde destijds een grote afzetmarkt, zelfs voor Vlamingen als Willy Vandersteen die via stripblad *Le journal de Tintin* ook in het Frans publiceerden.

32

Wanneer de eerste *Bakelandt*stroken halverwege de jaren zeventig in het *Laatste Nieuws* verschijnen, spelen dergelijke belangen uiteraard geen rol. Met concrete censuurmaatregelen hoeven Jansens en Leemans gelukkig geen rekening te houden; dat hun werk in de krant komt en bovendien mikt op lezers vanaf een jaar of twaalf zorgt er natuurlijk zelf al voor dat er niet te ver mag worden gegaan. Naar de normen van de jaren zeventig bleek de niet aflatende neiging van Rooie Zita om er diep gedecolleteerd bij te lopen nochtans niet zo evident en Leemans beseft dan ook dat zijn sensuele creatie, Zita, enkel de pagina's van een ruimdenkende krant, zoals het *Laatste Nieuws*, had kunnen sieren. (24) Wat geweldscènes betreft, kunnen we voorts stellen dat *Het beleg van Nieuwpoort* er niet karig mee is geweest. Doorheen de strip vallen verscheidene doden, een teken dat deze reeks voor oudere lezers is bestemd dan die van *Jommeke* of *Suske en Wiske* waarin zoiets in principe onmogelijk is. Dat er in de realistisch opgevatte avonturen van een historische bendeleider en zijn gezellen heel wat klappen vallen is niet meer dan normaal, toch moet worden erkend dat het geweld in feite functioneel is, zoals dat heet, en geen sadisme of agressie beoogt. Die houding wordt mijns inziens nergens duidelijker dan in de eerste zeven bladzijden van het recente *De roep van het kwaad* (2003, n° 87), waarin een *echte* roversbende (waaronder dubbelgangers van Bakelandt en Bruneel) zo ongezien wreed te werk gaat, dat het hier *wel* de bedoeling is de trouwe *Bakelandt*lezers te schokken. Dergelijk gedrag zal wel heel goed hebben gestrookt met dat van de *historische* rover en zijn trawanten. Het Robin Hoodgehalte van de vertrouwde striphelden maakt hen daarentegen tot personages die zich in wezen tegen geweld en onrecht keren. (25) Ook dat maakt hen in feite veel minder verenigbaar met het voor een belegering geschikte claustrofobische ruimtegebruik van de *Ilias*. Vermits *Bakelandt* geen psychologiserende reeks is - dan bevonden we ons in een ander genre dan de avonturenstrip - zou een beperkte plaats van handeling vast meer geweld hebben opgeleverd. Liever dan met geweld bestrijden avonturenhelden het kwaad echter via slimme plannen waarbij meestal ook genoeg afstand moet worden afgelegd. In die aldus gecreëerde ruimte kan dan worden gezocht, bevrijd, gevluht... stuk voor stuk vredelievender activiteiten dan de strijd op het slagveld of voor of op de muren van een belegerde stad. Daar de avonturentijd de vaste helden, zoals we zagen, als het ware dwingt om telkens ongeschonden, zelfs onbeïnvloed het einde van het avontuur te halen, is het natuurlijk ook geloofwaardiger om ze niet de hele tijd bloot te stellen aan fysiek geweld (ze kunnen immers niet dood) en vanzelf

interessanter dat ze langs *niet*-fysieke weg de narratieve rust van de recurrente plot trachten te herstellen.

Het tij keren: de weg van het geweldloze redmiddel

Om te veel geweld (en leed) te vermijden, niet enkel om 'opvoedkundige' redenen, maar vooral om het risico te verkleinen dat de avonturen - zoals soms in de *Ilias* (cf. supra) - te monotoon zouden worden, steunt een avonturenstrip dus beter op andere dan gewelddadige hulpmiddelen om een beleg te breken. Bakelandt, Zita en Pé redden Nieuwpoort dan ook na een succesvolle zoektocht naar een dosis kennis over de sluizen rond de belegerde stad. Tijdens een overlegmoment vertelt Molletje de visventer dat de stad uitsluitend als volgt kan gered worden: "Met 'inundatie' of kunstmatige overstroming door middel van het openzetten van bepaalde sluizen kan heel het gebied rond Nieuwpoort van het Kattesas tot aan de Beverdijk *blank worden gezet!!!*" (26) Het geweldloze hulpmiddel dat het tij in dit avontuur kan keren wordt dus van dan af de gepaste kennis (en toepassing ervan) over de sluizen. Over die kennis beschikt slechts één man: de sluiswachter Willem Albéric Kogge, (27) een kleurrijke figuur en echte drinkebroer, wat het opdiepen van die kennis uiteraard niet vergemakkelijkt (1980: 28). Enkel Kogge weet hoe *welke sluis* moet worden geopend om de Fransen met de kracht van het water te verjagen. Hoewel Kogge eigenlijk in Nieuwpoort woont, bevindt hij zich niet in de stad wanneer Bakelandt en de anderen zijn kennis zo dringend nodig hebben. Bij Kogges huis aangekomen vernemen de helden dat hij een dag eerder naar Veurne is vertrokken, naar Vaerewijck, "de hoofdtoezichter van de noordwatering van de Westhoek", waarop Bakelandt de voor het vervolg van dit avontuur bepalende woorden spreekt: "We hebben geen keuze... We moeten die Kogge vinden!!" (1980: 19) Onnodig te zeggen dat de ruimte die door die zoektocht wordt ontsloten, de vereiste avonturen genereert.

Wat verderop krijgen we op een klein stripplaatje door Vaerewijck wel een schets gepresenteerd met daarop "een exacte doorsnede van het *Oud Veurnesas* gebouwd in 1771..." (1980: 25; Leemans' en Daniëls nadruk), maar behalve die jaartalvermelding hebben de auteurs eigenlijk geen echt informatief doel voor ogen. *Wat* precies op die schets staat, is nauwelijks leesbaar en is voor het avontuur eigenlijk ook niet belangrijk. In feite is deze schets, of beter, de juiste technische en praktische kennis met betrekking tot de sluis, die Kogge zelfs zonder die schets kan toepassen een soort 'MacGuffin', ofwel een kunstgreep die dient om de plot vooruit helpen, maar intrinsiek van weinig of geen belang is. (28) Concluderend kunnen we stellen dat pure fysieke kracht alleszins in mindere mate beslissend is om een belegeringsverhaal van dit type tot een goed einde te brengen. Geweldloze, op communicatie of kennis gebaseerde redmiddelen, die

toelaten of ertoe aanzetten heel wat ruimte te bestrijken, blijken veel doorslaggevend te zijn in de traditionele (realistische) avonturenstrip. (29)

Bibliografie

Adamovitsj A. en D. Granin (1993), Leningrad, belegerde stad (1941-1944) (vert. Uitgeverij Progres Moskou). Berchem, EPO; 503 blz.

Baetens J. (2007), Vue de Belgique francophone, la bande dessinée flamande n'est pas une... bande dessinée. In: *Textyles* 30; blz. 117-121.

Bachtin (Bakhtin) M. (1982), *The Dialogic Imagination: Four Essays* (ed. & introd. M. Holquist; transl. C. Emerson & Holquist). Austin, University of Texas Press; 444 blz.

Barthes R. (1994), *Œuvres complètes* (tome II: 1966-1973; éd. É. Marty). Paris, Seuil; 1748 blz.

Bauwens J. (2008), *De IJzer: het ultieme front*. Leuven, Davidsfonds; 257 blz.

Borghart P. (2006), *In het spoor van Emile Zola: de narratologische code(s) van het Europese naturalisme*. Gent, Academia Press; 244 blz.

De Donder V. (1996), *Troje: de machtigste mythe van Europa*. Kapellen, Pelckmans; 176 blz.

De Laet D. (1982), *De Vlaamse stripauteurs* (inl. E. Ryssack). Antwerpen, Dage-raad; 317 blz.

De Weyer G. (2005), *België gestript: alles over de Belgische strip: feiten, genres en auteurs*. Tiel, Lannoo; 191 blz.

Eco U. (1972), *The Myth of Superman* (transl. N. Chilton). In: *Diacritics* 2/1; blz. 14-22.

Germonprez F. (1964), *Dossier Bakelandt*. Leuven, De Clauwaert; 265 blz.

Horsten T. (2007), "Ik ben een man van het métier": Hec Leemans dertig jaar na de Stripgidsprijs. In: *Stripgids* 2/7; blz. 42-51.

Keunen B. (2000), *De verbeelding van de grootstad: stads- en wereldbeelden in het proza van de moderniteit*. Brussel, VUBPress; 351 blz.

Keunen B. (2005), *Tijd voor een verhaal: mens- en wereldbeelden in de (populaire) verhaalcultuur*. Gent, Academia Press; 200 blz.

Leemans H. (1984a), *De jongens van Turnhout*. Brussel, Hoste; 46 blz.

Leemans H. (1984b), *De stad der verdoemden*. Brussel, Hoste; 46 blz.

Leemans H. (2003), *De roep van het kwaad*. Antwerpen, Standaard; 32 blz.

Leemans H. (2004), *Als het mes valt...* Antwerpen, Standaard; 32 blz.

Leemans H. en J. Daniël (1978), *De bloedwet*. Brussel, Hoste; 46 blz.

Leemans H. en J. Daniël (1980), *Het beleg van Nieuwpoort*. Brussel, Hoste; 46 blz.

Leemans H. en J. Daniël (2008), *De roversbende van het Vrijbos* (inl. T. Horsten). Antwerpen, Standaard; 144 blz.

- Lowe N.J. (2000), *The Classical Plot and the Invention of Western Narrative*. Cambridge, Cambridge University Press; 293 blz.
- Messeman S. (1995), *Hec Leemans (De grote Vlaamse tekenaars 2)*. Antwerpen, Standaard; 50 blz.
- Murrin M. (1994), *History and Warfare in Renaissance Epic*. Chicago, University of Chicago Press; 371 blz.
- Romero Jódar A. (2006), The quest for a place in culture: The verbal-iconical production and the evolution of comic-books towards graphic novels. In: *Estudios Ingleses de la Universidad Complutense* 14; blz. 93-110.
- Russell J. (2007), *The Historical Epic and Contemporary Hollywood: From Dances with Wolves to Gladiator*. New York, Continuum; 248 blz.
- Tasso T. (2001) *Gerusalemme liberata* (ed. & comm. B. Maier; introd. E. Raimondi; ill. G. Piazzetta) (2 vols.). Milano, Biblioteca universale Rizzoli; 783 blz.
- Top S. (1983), *De bende van Bakelandt: in de geschiedenis, de literatuur, het volkslied en het volksverhaal*. Kortemark-Handzame, Familia et Patria; 307 blz.
- van de Maele R.J. (1991), *Jan de Lichte, Jan Praet, Bakelandt: varianten en constanten*. In: *Kreatief* 25/5; blz. 35-50.
- Vandersteen W. (1974), *Het Spaanse spook*. Antwerpen, Standaard; 70 pp.
- Van Hooydonck P. (1994), *Biografie. Willy Vandersteen: de Bruegel van het beeldverhaal*. Antwerpen, Standaard; 288 blz.
- Verhoef C.E.H.J. (2001), *Nieuwpoort 1600: de bekendste slag uit de Tachtigjarige Oorlog*. Soesterberg, Aspekt; 192 blz.
- Winkler M.M. (ed.) (2007), *Troy: From Homer's Iliad to Hollywood Epic*. Malden, Blackwell; 231 blz.

Noten:

- (1) Zie Winkler (2007) voor een diepgravende vergelijking, via allerlei invalshoeken, tussen Troy en de hier ook verderop nog aan bod komende Ilias en andere relazen over de befaamdste belegering uit de westerse geschiedenis. Voor ethische, niet bepaald prowesterse implicaties in *Kingdom of Heaven*, zie Russell (2007: 219-220).
- (2) Zelf denk ik hierbij concreet aan het debat 'Kosovo: het gekozen trauma', met Yannick Du Pont, Salvatore Di Rosa en moderator Freddy De Pauw (Gent, De Bijloke, 20 maart 2008).
- (3) Ilias, XXII, v. 165. Het is hier vanzelfsprekend niet de bedoeling naar de historiciteit te peilen van de in de Ilias (en de Odyssee) bezongen gebeurtenissen. Dat werd in ons taalgebied o.a. al door Vic De Donder (1996: 93-162) op een heel toegankelijke manier gedaan, waarbij hij overtuigend besluit dat het

niet anders kan dan dat de Ilias een historische kern bevat: de archeologie en filologie hebben aangetoond dat Homerus “té vaak gelijk [krijgt]” (1996: 151).

(4) Zowel in de term ‘strijdverhaal’ als in ‘belegeringsverhaal’ moet ‘verhaal’ begrepen worden in de zin van het Engelse ‘narrative’. Helaas bestaat het Nederlandse woord ‘narratief’ enkel als adjectief, en de niet helemaal bevredigende term ‘verhaal’ moet hier hoe dan ook ruimer opgevat worden dan pakweg het Engelse ‘story’, m.n. als al hetgeen wordt ‘verteld’, of technischer, alles wat narratologen zouden kunnen bestuderen. Net als classicus Nick Lowe opteer ik voor de “broader view” (2000: 20) op wat narratief is, dus ook bv. film en strips. Denk ook aan het ruime Franse begrip ‘récit’, dat bij Roland Barthes’ (Introduction à l’analyse structurale des récits; 1994: 74) ook strips en zelfs glasramen omvat.

(5) Adamovitsj en Granin (1993: 458). Nog jong en misschien beloftevol tijdens de blokkade, is Sergej Narovtjatov (1919-1981) thans in de vergetelheid geraakt. De Sinjavinmoerassen liggen zowat 60 km ten zuidoosten van het huidige Sint-Petersburg.

(6) Of er daadwerkelijk een Homerus bestaan heeft en of die de Ilias en wat later de Odyssee - zoals wij die nu kennen - geschreven/bezongen heeft, de homerische kwestie met andere woorden, doet hier uiteraard niet ter zake; weer verwijs ik hiervoor naar De Donder (1996: 53-66). Dat de Ilias inspirerend werkte, bewijst de tweede, ‘Iliadische’, helft van Vergilius’ Latijnse Aeneis, maar ook tot in de moderne tijden kregen belegeringen niet zelden een homerisch aura mee, zo bv. gedurende de Amerikaanse burgeroorlog (zie Winkler 2007: 1-3).

(7) Zie mijn paper The Siege as Adventure: (A)historic Belgian Comic Heroes and the Chronotope of Ordeal die het seminar te Harvard, ‘Comics at War: From Troy to Sarajevo’ (Cambridge, MA, 26-29 maart, 2009), opende. Daarin behandel ik - theoretischer dan hier - de tijd-ruimteconfiguratie ofwel ‘chronotoop’ (cf. ook infra) van vnl. de Ilias en Suske en Wiske n° 150, Het Spaanse spook.

(8) “Als de Ilias [...] al doortastend zuinig omspringt met de tijd, dan is haar behandeling van de ruimte bijna genadeloos zuinig. Zoals het geval is bij haar temporele bereik, is het potentieel weidse actieterrein van de Ilias dusdanig vormgegeven dat de meer verspreid liggende verhaallocaties worden ondergeschikt aan één enkele ‘hoofdarena’. Hierbij werd het verhaal doelbewust rond de natuurlijke topografie van deze primaire ruimte geconstrueerd. De narratieve ruimte van de Ilias is in essentie een enkelvoudige rechte lijn. Aan de oostzijde ervan ligt Troje dat tegen aanvallen wordt beschermd door zijn onneembare muren. Voorbij de muren ligt het grote niemandsland van de riviervlakte, en nog verder de in zang VII gebouwde Griekse versterkingen, en daar weer voorbij het Griekse kamp en de schepen.” (Lowe 2000: 11; mijn vertaling en nadruk)

(9) Voor deze en andere realia is het aan Hec Leemans gewijde tweede boek(je) uit de reeks De grote Vlaamse tekenaars (Messeman 1995, hier p. 11) een kleine goudmijn.

(10) Stripjournalist Geert De Weyer noemt dergelijke aan BV's of populaire Vlaamse tv-series gewijde stripreeksen nogal smalend 'waspoederstrips'. Volgens hem zijn dergelijke reeksen een spijtig en overigens uitsluitend Vlaams fenomeen (2005: 35-37). Het specifieke jonge doelpubliek en het grote (verkoop)succes van Leemans' F.C. De Kampioenen indachtig, is het maar de vraag of hierover inderdaad zo minachtend moet worden gedaan.

(11) Zie Top (1983: 212-213). Treffende verwijzingen naar die spectaculaire dood (met de guillotine) op die grootse locatie zijn bv. te vinden in n° 23, De jongens van Turnhout (1984: 3-6), en n° 89, Als het mes valt...(2004: 25-28).

(12) Humoristische scenario's zouden overigens ook niet de sterkste kant van Jansens zijn geweest, aldus De Laet (1982: 148). Uit de rauwheid, die in de eerste albums frappanter lijkt te zijn geweest dan in de latere, én de aan daadkracht gekoppelde prikkelende aanwezigheid van de immer ravissante Rooie Zita, blijkt sowieso al dat er ook op een ouder (mannelijk) lezerspubliek dan adolescenten werd gemikt.

(13) Op 7 oktober 1977; dit blijft overigens de enige keer dat deze prijs, de latere 'Bronzen Adhemar', aan een duo werd overhandigd, ook de enige keer dat een scenarist (mee) in de prijzen viel (zie Toon Horsten in de inleiding bij de onlangs gebundelde eerste drie verhalen, De roversbende van het Vrijbos; Leemans en Daniël 2008: 3).

(14) Album 16, De gouden harp, werkte hij af op basis van een nagelaten synopsis van Jansens' hand (Messeman 1985: 11).

(15) In Fred Germonprez' roman "met de historische bronnen als vertrekpunt", Dossier Bakelandt (1964: 6), is Bakelandt weliswaar een boosdoener, maar dan een die eerder wordt geportretteerd via zijn psychologische problemen rond het verwerken van desillusies uit het verleden dan als berucht bendeleider (zie ook van de Maele 1991: 42).

(16) De beroemdste slag bij Nieuwpoort is evenwel die van 1600, die - als we C.E.H.J. Verhoef mogen geloven - "[b]ij generaties Nederlanders [...] in het geheugen [is] gestampt" (2001: 7). Of deze episode uit de Tachtigjarige Oorlog ook bij (oudere) Belgen of Vlamingen zo goed bekend is, durf ik te betwijfelen, maar het was dan ook een 'Nederlandse' prins (Maurits) die in dat ronde jaartal de Spanjaarden overwon.

(17) De 'slotopmerkingen' werden door Bachtin in 1973 toegevoegd. In de westerse academische wereld verwijst en citeert iedereen steevast naar en uit de 'canonieke' Engelse vertaling (door Emerson en Holquist, 1982) van dit essay, die ook hier werd geraadpleegd. Voor Nederlandstalige inwijdingen in dit vaak obscure concept, zie Keunen (2000) en Borghart (2006: 36-41).

(18) Vast personage in de reeks, Pé Bruneel, is gebaseerd op de historische, te Ledegem geboren, Pierre Bruneel (Top 1983: 131-132). Rooie Zita (zie ook al noot 12) is ontsproten aan Hec Leemans' hand; dankzij haar schoonheid en zwier

haalde zij het van de historische Zwarte Belle (Messeman 1995: 22-23). De in dit verhaal vrij belangrijke Molletje moet zeker gebaseerd zijn op de historische Jean Colbert, bijgenaamd “t Molleken”, “visvoerder van beroep” (Top 1983: 143), al lijkt hij hier ouder voorgesteld dan de leeftijd (25) waarop hij ter dood veroordeeld werd doet vermoeden. (Ook Bruneel stierf op die jonge leeftijd op het schavot, al is de stripheld met zijn fors bebaarde uiterlijk vast ouder.)

(19) Vermanderes aandeel had, zou men kunnen zeggen, het potentieel om deze strip van het monologische (ideologisch eenstemmige) naar het polyfonische (meerstemmige) plan te verheffen, om nog twee van Bachtins sleuteltermen, waarmee ik dit artikel echter verder niet wil bezwaren, in het spel te brengen (cf. Vice 1997: 112-114).

(20) Zie het curieuze, alleen al vanwege de titel, artikel van Jan Baetens (2007). Allermint te verzoenen met de Vlaamse strip lijkt dan ook nog een ander, verwant kenmerk van de oud-Griekse roman, nl. dat hij zich afspeelt in een “abstract-alien world” (1982: 101; Bachtins nadruk), maar zolang de in wezen vaak onwaarschijnlijke (zelfs in deze ‘realistische’ reeks) avonturen geen blijvende invloed hebben op de bovendien immer jong blijvende personages belet niets ons om van avonturentijd te spreken.

(21) Het is opvallend hoe deze component meer dan eens verwaarloosd wordt: zo heeft Romero Jódar het er nergens over in zijn genoemde artikel. Dit alles kan natuurlijk te maken hebben met het feit dat Bachtin zelf in zijn essay insinueert dat de component tijd het dominante principe binnen de chronotoop is (1982: 86).

(22) “Opdat het avontuur zich kan ontwikkelen heeft het ruimte nodig, veel ruimte” (Bachtin 1982: 99; mijn vertaling en nadruk).

(23) Eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat album 24 De stad der verdoemden (1984) een soort uitzondering is binnen de belegeringsverhalen onder de avonturenstrips. In feite komen Bakelandt en de zijnen gedurende die hele strip (op slotpagina’s 44-46 na) niet uit de nabije omtrek van de belegerde - en dus verdoemde - stad van dienst, Diest, al tonen enkele van de spannendste en breedst uitgesmeerde scènes ook hier hoe de helden uit en weer in de stad geraken. Het verschil is dat ze hier na hun vlucht in het kamp van de belegeraars blijven, terwijl ze de middelen om de narratieve onrust (cf. supra) te bedwingen in Het beleg van Nieuwpoort beduidend verder moeten gaan zoeken.

(24) Zie Horsten in de inleiding bij Leemans en Daniël (2008: 5). Men heeft overigens wel geprobeerd om bepaalde Zitatekeningen te censureren, zie Messeman (1995: 22-23).

(25) Waardoor de Bakelandtreeks dus, voor het geval dat nodig is, vooralsnog als educatief verantwoord kan worden gezien. Ik verwijs hierbij ook naar de al vermelde moralistische slotzin.

(26) Leemans en Daniël (1980: 15; hun nadruk). Meteen daarop brengt de

Nieuwpoortse opstandelingenleider Gabriël Gapaard in herinnering hoe een Franse belegering eerder in de achttiende eeuw ook al via inundatie werd bedwongen, wat we meteen erna kort gevisualiseerd zien in een flashbackkader met didactische uitleg van de alwetende vertelinstantie.

(27) Het lijkt nauwelijks twijfel dat deze aimabele stripfiguur (vooral qua familienaam en beroep) gebaseerd is op de ervaren opzichter van de Noordwatering tijdens W.O. I, Karel Cogge (Veurne, 1855-1922), die met zijn kennis over het Oud Veurnesas een belangrijk aandeel had in de Slag om de IJzer in het eerste oorlogsjaar; zie Bauwens (2008).

(28) Zie Lowe (2000: 70) voor de term 'MacGuffin', die eigenlijk van regisseur Alfred Hitchcock komt. Ook in actiefilms zie je vaak 'MacGuffins', bv. de microfilm die moet worden bemachtigd of in veiligheid gesteld om de wereld van de ondergang te redden.

(29) Het belegeringsverhaal Het Spaanse spook (Suske en Wiske, n° 150) is een voorbeeld van een traditionele niet-realistische avonturenstrip (cf. noot 7). Het belegerde Kriekebeek wordt ook hier in extremis door een lang nagejaagde 'MacGuffin' ontzet: een Spaanse genadebrief van Filips II dat het beleg onmiddellijk doet ophouden. Ook het beleg van Diest in Bakelandts De stad der verdoemden (cf. noot 23) houdt geweldloos op: ook hier komt de oplossing er door weliswaar toevallig vernomen kennis (over een tot diep in het verhaal onbekende smalle vluchtweg uit de stad; 1984: 38). Een en ander doet vermoeden dat men bij belegeringen in avonturenstrips de helden bij voorkeur laat deel uitmaken van het kamp van de belegerden, wat om 'pacifistische' redenen niet verwonderlijk is, maar toch nog meer onderzoek behoeft.

BOEKBESPREKINGEN

De Coupure in Gent, scheiding en verbinding

Prof. dr. R. Van Eenoo

Geachte dames en heren,

Het is met een bijzonder genoegen dat ik ben ingegaan op het vererend verzoek om het boek 'De Coupure te Gent' aan u voor te stellen. Samen met mijn collega en vriend Walter Prevenier werden we enkele maanden geleden bij de totstandkoming ervan betrokken. Het onderzoekswerk bevond zich in een eindfase en er werd intens nagedacht over de definitieve vormgeving. Op slag werden we getroffen door de inzet van de medewerkers en door de waarde van hun resultaten. Gefascineerd bewonderden we het bijzonder rijk en uiterst gevarieerd kaart- en illustratiemateriaal dat ze hadden samengebracht. Het kwam er op aan om uit die overvloed aan markante gegevens en invalshoeken een coherent betoog te distilleren dat respectvol ruimte zou bieden aan de inspanningen van alle medewerkers. Dat proces verliep niet zonder tijdrovend tasten en zoeken. Het eindresultaat ligt nu voor ons, over de waarde ervan kunnen alle betrokkenen oprecht fier zijn.

Het plan dat de initiatiefnemer voor de geest stond was immers zeer gedurfd en hield zware risico's in. Hij wilde, naar het voorbeeld van een recent boek over de 'Portus gandrae' dat ter stede veel indruk had gemaakt, een gelijkaardige en gelijkwaardige studie over de 'Coupure' realiseren. Hij betrad hierbij geen terra incognita. Die schitterende waterweg heeft reeds lang de aandacht van erudiete voorgangers gewekt, maar de aard van hun publicaties bleef beperkt in ruimte en tijd. De aspiraties van de initiatiefnemer reikten veel verder. Hij droomde, -niet van een soort compilatie van het bestaande-, maar van een totaalbeeld waarin de Coupure het geheim van zijn aantrekkingskracht zou prijsgeven. Om die droom in werkelijkheid om te zetten, beschikte hij evenwel niet over een wetenschappelijke infrastructuur noch over een gesubsidieerde werkgroep. Zijn visie kon slechts gestalte krijgen op voorwaarde dat ze gedeeld werd door een schaar vrijwilligers die bereid waren hun kennis, hun beroepservaring en hun vrije tijd ter beschikking te stellen. Binnenshuis kon hij dergelijke wetenschappelijke ploeg tot stand brengen en buitenshuis wist hij enthousiasme en steile verwachtingen te wekken.

De moeilijkheden die zij zich echter op de hals haalden, waren niet gering en van velerlei aard. Vooreerst het voorwerp van de zoektocht. De Coupure bevat

immers twee componenten: een kanaal dat hooguit anderhalve kilometer lang is en verder twee oevers die zich geleidelijk tot straten ontwikkeld hebben en dezelfde naam dragen. Het onderzoek kon zich dus ofwel toespitsen op het ontstaan, de functie en de ontwikkeling van dat kanaal ofwel uitgaan naar de studie van de bewoners en van de bewoningsvormen op de dijken. De werkgroep opteerde niet alleen voor een combinatie van beide invalshoeken maar tevens voor de historische benadering. Meteen de meest heikele weg. Er verschijnen jaarlijks duizenden boeken en tijdschriftartikels gewijd aan fenomenen uit het verleden, maar uiterst weinig die hier als voorbeeld konden fungeren. Er circuleren talloze fotoboeken met mooie plaatjes en sprekende onderschriften over wijken of straten, maar er bleken geen formats voorhanden die de werkgroep konden adviseren hoe zo'n omvangrijk project tot een goed einde kon gebracht worden, die hem attent konden maken op treffende thema's, die hem wilden voorschrijven hoe hij gefaseerd moest werken, of die hem de gepaste bronnen en literatuur konden leveren. Bij elke gevolgde werkwijze was het onderscheid tussen bruikbare stapstenen en onnuttige struikelblokken vooraf alles behalve duidelijk. De zeer omvangrijke bibliografie en de lange lijsten van online bronnen, geconsulteerde archieven en verzamelingen, die het boek afsluiten, bewijzen overvloedig hoe zorgvuldig er gewerkt werd en welke lange lijdensweg aan de redactie voorafging.

Het is een onmogelijke opgave om in een kort bestek een beeld van de rijke inhoud te schetsen. Bij de eerste kennismaking vallen de illustraties op. De veelheid en de verscheidenheid ervan is effenaf verbijsterend. Eeuwenoude kaarten, plannen, maquettes, folders, porseleinkaarten, foto's, krantenknipsels, postkaarten, affiches, tekeningen en archiefdocumenten werden gemobiliseerd om zo levendig mogelijk de verschillende fasen in de transformatie van de wijk te actualiseren. Wie dacht dat hij zijn straat kende, zal uren besteden aan de analyse van dat uitgebreid materiaal en achteraf ootmoedig de beperktheid van zijn kennis moeten toegeven. Bij de zo moeilijke reproductie van die beeldbank leverde de uitgever Academia Press hier voortreffelijke staaltjes van vakmanschap.

Het valt me moeilijker om de inhoud van de studie te evoceren. Gezien op de kaart van Gent nemen de Coupure en de belendende straten slechts een zeer beperkte ruimte in beslag en het boek nodigt ons uit om alle peripetieën te volgen die zich tijdens het verloop van meer dan twee eeuwen binnen die beperkte ruimte hebben voorgedaan. Het was derhalve redactioneel niet aangewezen om hier een strakke verhaallijn te handhaven. In dat langdurig proces vertoonde elk tijdsgewricht een te uitgesproken eigen karakter. Dat zette de redactie ertoe aan telkens aangepaste vraagstellingen, benaderingswijzen en overzichten uit te werken. Eén voorbeeld uit vele mogelijkheden. Ik dacht, op grond van de bestaande literatuur, op de hoogte te zijn van de redenen en de omstandigheden waarin de Coupure gegraven werd. Welnu uit het recente onderzoek doken heel

wat nieuwe inzichten op. Wie tijdens een wandeling langs de Coupure, zich ooit heeft afgevraagd waarom het rechtlijnig tracé plots een belangrijke knik vertoont of wie zich ooit misprijzend heeft uitgelaten over het gebrek aan economisch denken van onze voorouders bij het zien van de koppeling van de Coupure aan de Leie ter hoogte van de Verloren Kost en niet aan de Ketelvest, zal hier van antwoord gediend worden. Misschien zal bij hem of bij haar wel bewondering opwellen voor de vernuftige oplossingen die de voorouders bij de aansluiting bedacht hadden.

De graafwerken voltrokken zich doorheen percelen die telkens aan uiteenlopende eigenaars toebehoorden. We vernemen bijvoorbeeld hoeveel en welke kloosters bij de operatie onteigend werden. De voornaamste ingreep weliswaar deed zich voor in het agrarische gebied rond Ekkergerm dat toen nog met molens bezaaid was. Het kanaal reet het maatschappelijk weefsel binnen dat gebied helemaal uiteen. Enkele schamele bruggen volstonden achteraf niet om het verstoorde evenwicht te herstellen.

Het boek besteed ook ruim aandacht aan de directe relatie tussen de groeiende economische betekenis van de Coupure en de doorbraak van de industriële ontwikkeling van de stad. Gelijklopend met de opgaande beweging van de scheepvaart fungeerde de Coupure als een magische magneet voor vele bedrijven. Niet alleen textielbedrijven maar ook brouwerijen, zeepziederijen, suikerraffinaderijen, scheikundige bedrijven en metaalconstructiewerkplaatsen vonden er een eigen stek. Ze vestigden zich hetzij langs de oevers hetzij in de directe omgeving ervan, bv. de Nieuwe Wandeling. De namen van enkele 'captains of industry' als Clemmen, Bauwens, De Bast en Story en die van hun bedrijven zijn overbekend. Ze worden hier wel in reliëf geplaatst en geconfronteerd met minder bekende dwergbedrijfjes die in hun schaduw eveneens floreerden. Ook de tuinbouwers lieten zich meedrijven op dat elan en zochten voor hun bloemen en gewassen steeds bredere en zelfs internationale afzetmogelijkheden op.

Als gevolg van die economische opbloei, onderging de omgeving rond de Coupure in zeer korte tijd een diepgaande metamorfose. Het landelijk karakter van de oevers zwakte zienderogen af om plaats te maken voor prachtige en één enkele keer ook protserig woonhuizen. Onder het Nederlands bewind werd zelfs een plan ontvouwd om tussen De Bijlokesite en Ekkergerm een binnenhaven met dokken aan de Coupure aan te leggen. Van de uitbouw van dat plan is uiteraard nooit iets in huis gekomen. Een negatieve noot was wel dat de vele machines werden aangedreven door stoomwerktuigen die veel vuil uitspuwden. Daardoor geraakte de lucht zowel binnenin en als buiten de fabrieken geleidelijk verziekt en overleefden de tuinen en de gewassen in de buurt de aanslag niet. Het was echter niet alles kommer en kwel. Aan de oevers van de Coupure vestigden zich enkele guingettes of cabarets die gulzig van de ontstane drukte en groeiende welvaart genoten. De meeste werden uitgebaat door tuinbouwers- of schippers-

families.

Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw begonnen de kapitaalkrachtige burgers te rentenieren en hun kapitalen in vastgoed te investeren in de vorm van aanpassingswerken aan de eigen woning of van een speculatieve bouw van bedienden- en arbeiderswoningen. De inplanting van fabrieken nam af. Nieuwe bouwgronden werden ontsloten en steeds grotere aandacht werd besteed aan de verfraaiing van de bestaande woningen. De hoogste herenhuzen verschenen naar het einde van de negentiende eeuw. Aan de gouden bocht van de Coupure, die liep van de Iepenstraat tot de Lieven de Winnestraat, verrezen luxueuze zogenaamde 'hôtels de maître'. Befaamde bouwmeesters konden hun scheppingsdrift ongeremd uitleven en bouwden er soms hun eigen woning. Wonen of het bezit van een huis aan de Coupure werd een glorieus status-symbool. Gerenommeerde universiteitsprofessoren, magistraten, leden van de Gentse balie, artsen, cineasten, beeldende kunstenaars, schrijvers, verzekeraars, politici werden erdoor aangetrokken en hoopten er elkaar te ontmoeten. Bij zonnige dagen werden de wandelpaden langs de oevers met voorliefde gekoesterd door wie wilde zien en wilde gezien worden. Ze werden het trefpunt van de Gentse high-life. Zelfs ruiters werden niet geweerd.

Ook andere bouwheren werden aangelokt door de unieke omgeving. De stad richtte het Van Caeneghemgesticht voor blinden op. De zusters van de Congregatie van visitatie stichtten er een eigen school. De zusters cisterciënzers bouwden een klooster en ziekenhuis onder naam de Refuge de Marie /Toevlucht van Maria. Tijdens het Interbellum geraakten de oevers volgebouwd, het bestaande areaal onderging een grondige facelift en ganse complexen werden afgebroken en vervangen door onderwijsinstellingen. Zo nam de Rijkslandbouwhogeschool de plaats in van het vroegere wederopvoedingsgesticht, het rasphuis. Het Casino dat een eminente plaats in het culturele leven had gespeeld moest wijken voor de veeartsenijsschool van de universiteit Gent. De technische School aan de Lindelei zocht ter plaatse naar uitbreiding. De Provincie trok aan de Rozemarijnbrug de Provinciale Hogere Arbeidsschool op. Wat er zich tijdens de tweede wereldoorlog voordeed en daarna, moet ik onbesproken laten.

Het boek is echter veel rijker dan de impressionistische toetsen die we hier aan het gebeuren hebben besteed. We konden evenmin stilstaan bij de vele kleine maar inspirerende monografieën en biografieën die gewijd waren aan markante personaliteiten, huizen, fabrieken en schoolgebouwen. De aard ervan was te heterogeen om in enkele zinnen weer te geven. We zijn echter overtuigd dat ze binnen afzienbare tijd door diepgaander onderzoek zullen gevolgd worden. Ook mogen we de aanwezigheid van enkele boeiende getuigenissen van coupurebewoners niet onvermeld laten.

Ik wil afronden met aandacht te vragen voor een hoofdstuk dat zich als novum aandient. Het ligt in de lijn van wat men vandaag als huizengeschiedenis bestem-

pelt maar het beantwoordt niet helemaal aan de definitie. Het is een ad hoc oplossing voor het feit dat men bij de opdracht van dergelijke omvang onvermijdelijk heel wat informatie van geringere betekenis over personen en omstandigheden bijeenharkt, waarmee men aan het einde van de rit geen blijf weet. Ze lijken onbenullig of eenmalig en vinden in geen enkele rubriek een verantwoorde opvang. In plaats van ze te laten verloren gaan, worden ze hier in een huis na huis bespreking opgenomen. Het hoofdstuk draagt terecht de titel: de 'who is who' van de Coupure. Huisnummer na huisnummer worden hier trefende en soms microscopisch kleine lotgevallen van het huis of van zijn bewoners samengebald. Nu eens verwijzen ze naar de familiale samenstelling, dan weer naar het tewerkgestelde huispersoneel of de wijzigingen aan de woonst. Het betreft dus een hoofdstuk dat stellig de bewoners van de betrokken panden rechtstreeks zal aanspreken.

Besluitend wil ik eerst en vooral mijn diepe waardering uiten voor de voor de inzet, de werkkraft en het uithoudingsvermogen van alle medewerkers, zowel die van het eerste als die van het laatste uur. Ik wil ook de initiatiefnemer feliciteren. Zonder hem ware het boek nooit verschenen.

In de toekomst zal blijken dat de betekenis van het boek verder reikt dan een boeiend bindmiddel tussen de inwoners en dat het eveneens een basistekst zal vormen voor wie onderzoek wil verrichten naar het economisch, sociaal en cultureel leven, niet allen van die ene wijk, maar van de ganse stad Gent.

Ik dank u voor uw aandacht.

(Toespraak naar aanleiding van de presentatie van het boek op 26 september 2009)

***“De Coupure in Gent”*: ISBN 978 90 382 1323 1, pagina's XIV - 323, formaat: 205 x 275, winkelprijs: € 37.**

Academia Press Wetenschappelijke Uitgeverij, Eekhout 2, 9000 Gent, 09 233 80 88, www.academiapress.be

De kleine Olympus; Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie

Elise Vos

In De kleine Olympus wordt op de sprookjesachtige thematiek van de fantasie-wezens ingegaan, die deel uitmaken van ons dagelijkse leven. Rond deze fictieve figuren zijn door de eeuwen heen rituelen en tradities ontstaan en gegroeid. Ze waren voor de burgerij een handig hulpmiddel om hun ideeën en waarden over te brengen, met name aan kinderen. Het onderzoek waar dit boekje op geconcentreerd is, is voornamelijk op Nederlands en Duits terrein gevoerd, zodat het betoog vaak gekruid is met Duitse citaten. De buitenlandse invloeden, zoals de Amerikaanse bij de Kerstman, worden echter niet uit het oog verloren.

De kleine Olympus opent met een inleiding die de status quaestionis van het volkskundig onderzoek naar de figuren van de lagere mythologie op Nederlands- en Duitstalig gebied behelst. Dit werkje is niet opgevat als een encyclopedisch naslagwerk, maar biedt een interessante selectie van artikels over de wezens die deze 'niedere Mythologie' bevolken.

Achtereenvolgens komen de ooievaar als kinderbrenger, de Kerstman die geschenken brengt, Klaas Vaak of het Zandmannetje, Zwarte Piet en Vadertje Tijd aan bod. Ook in de uitgebreide inleiding passeren enkele anderen, zoals de Paashaas, de revue.

Deze figuren, waaronder onder andere de welbekende kinderschrikken, ondergingen doorheen de tijd een evolutie. Ze werden achtereenvolgens beïnvloed door de Verlichting, de Romantiek en nu de moderne commercialisering. Deze wezens kregen een rol in het groter pedagogisch geheel toebedeeld. Ze hadden een opvoedende functie, leidden tot rituelen en dwongen gewenst gedrag af.

In zijn bijdrage over de ooievaar schetst Michael Simon de evolutie van het beeld van de seksualiteit verhullende ooievaar als kinderbrenger doorheen de tijd. Deze beeldvorming zou erg oud en misschien zelfs een relict uit de Germaansheidense tijden zijn. Later werd de ooievaar een onderdeel van de burgerlijk-stedelijke cultuur. Simon stipt ook de puriteinse gewoonten en de gecamoufleerde seksuele moraal aan van de preutse negentiende eeuw.

Martina Eberspächer beschrijft de groei van de Kerstman aan de hand van afbeeldingen uit het eind van de achttiende eeuw, het midden van de negentiende eeuw, het begin van de twintigste eeuw en de tweede helft van de twintigste eeuw. Dit zijn vier verschillende fasen waarin de beeldvorming rond deze

moderne mythische figuur steeds nieuwe contouren kreeg. De oorsprong van deze 'Weihnachtsmann' wordt eveneens belicht. Eberspächer concludeert dat de uitbeelding van de Kerstman een afspiegeling is van de maatschappelijke en culturele ontwikkelingen.

Janneke van der Veer en John Helsloot belichten de figuur van Klaas Vaak of de Zandman via de Nederlandse kinder- en jeugdliteratuur. Van dit 'kabouterachtige' mannetje vertelden volwassenen aan kinderen dat hij de slaap en zoete dromen bracht. Dit hield de facto een beloning voor goed gedrag in. Er bestaat een nauwe verwantschap tussen deze figuur en Sinterklaas als imaginaire opvoeders. Bijgevolg konden ze samen optreden of zelfs samensmelten.

In een vierde bijdrage bespreekt John Helsloot de ambivalente boodschap van de eerste Zwarte Piet uit 1850. De "zwarte knecht", die in het artikel gelinkt wordt aan slavernij, kon op drie manieren geduid worden. Ten eerste kon hij een "zwartgemaakte klaas" (om bijvoorbeeld anoniem te blijven) zijn die de huizen bezocht. Ten tweede kon hij dienst doen als imaginaire kinderschrik. Ten derde kon hij ook gewoon een zwarte zijn, maar deze opvatting zou er pas sinds de negentiende eeuw gekomen zijn. Het koppel Sinterklaas en zijn knecht dwongen eveneens goed gedrag af. Slecht gedrag beloofde een afranseling met de roede.

Ten slotte treedt in de vijfde en laatste bijdrage Vadertje Tijd, die tegenwoordig de overgang van het oude naar het nieuwe jaar verbeeldt, naar voren in een artikel van Eveline Doelman. Vadertje Tijd is vanzelfsprekend de personificatie van de Tijd. Hij wordt net als de Sint en de Kerstman doorgaans afgebeeld als een baardige oude man. Zijn vaste attributen zijn een paar vleugels, een zandloper of een klok. Samen met de iconografisch verwante Dood ging hij op vergankelijkheid wijzen. Beide personificaties konden afgebeeld worden met een zeis en kwamen naast elkaar voor. Doelman besluit dat elke tijd zijn eigen Vadertje Tijd had en heeft. Of in haar eigen woorden: "Zo is de personificatie van de Tijd in de loop van de geschiedenis omgeduid van religieus-vermanend boodschapper over verval, dood en deugdzaam leven, tot geseclariseerde opvoeder in burgerlijk-verlichte opvattingen over tijd als toekomst, vooruitgang, verleden en vergankelijkheid."

Met dit werk proberen Doelman en Helsloot een katalysator te vormen voor verder onderzoek in deze materie, wat we alleen maar kunnen aanmoedigen. Als pluspunten kunnen we opmerken dat De kleine Olympus aangenaam leest en rijkelijk versierd is met illustraties, die uitnodigen tot verder lezen. Bovendien is elk artikel voorzien van een uitgebreide en interessante bibliografie, zodat de geboeide lezer op eigen houtje deze wondere wereld verder kan gaan verkennen.

Als minpuntje moeten we opmerken dat we jammer genoeg in de inleiding de wetenswaardigheden doorheen het wetenschappelijke betoog moeten zoeken.

De kleine Olympus; Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie
Onder redactie van Eveline Doelman en John Helsloot
KNAW Press, Amsterdam, 2008, 146 p.

AANKONDIGINGEN

LESSEN VAN KRUITHOF

vier filosofische salons

Huis van Alijn, donderdagavonden, 19.30 u. (tot ca. 22.00 u.).

In het kader van de tentoonstelling '*Jaap Kruithof. Omgaan met de dingen*' organiseert het Huis van Alijn 4 filosofische salons.

Jaap Kruithof was een origineel denker die zijn hele leven lang opkwam voor de vrijheid van denken en handelen. Tegelijk schopte hij ons als moraalfilosoof een geweten door valse of halve waarheden te ontmaskeren en ons onverbloemd op onze eigen verantwoordelijkheid te wijzen. Jaap Kruithof was een geëngageerde, kritische humanist, een dwarsligger die de zingeving en het lot van mens én wereld voortdurend centraal stelde. Hij was een meester in ongemakkelijke, radicale vragen. Hij hield hartstochtelijk van het leven en verzamelde schijnbaar onmogelijke dingen. Denken had bij hem handen en voeten.

Vier avonden zetten we de lessen van Kruithof voort. Elk filosofisch salon is opgevat als een ontmoeting van het publiek met een thema dat hem na aan het hart lag. We gaan in gesprek met kunstenaars, denkers of getuigen die Jaap Kruithof persoonlijk hebben gekend of door zijn persoon of denken zijn getroffen. We luisteren samen naar zijn lievelingsmuziek, gaan op zoek naar het geheim achter zijn pedagogisch talent, denken verder met hem mee in zijn zorg voor de aarde en al wat leeft, en delen zijn liefde voor de kleine, eenvoudige dingen van elke dag.

moderator: Joris Capenberg

(1) 21 januari: Ne touchez pas!

omtrent: PLEIDOOI VOOR ZINTUIGLIJKHEID

gasten: Floortje Vantomme & Jorijn Neyrinck (TAPIS PLEIN vzw) en pianiste Sylvia Traey

(2) 4 februari: Opvoeden is een lastige klus

omtrent: HET (W)ONDERWIJZEN

gasten: Marc Colpaert (cultuurfilosoof) en Vera Tessely (logopediste)

(3) 18 februari: De mens aan de grens

omtrent: VRIJWILLIGE EENVOUD

gasten: Marius De Geus (politiek filosoof) en Steven Vromman (LowImpact-Man)

(4) 4 maart: De ziel van een cultuur pakken

omtrent: HERINNER(D)INGEN

gasten: Sylvie Dhaene (Huis van Alijn) en Michiel Hendryckx (fotograaf)

€ 4 / € 3 vrienden van het Huis van Alijn vzw

max. 60 deelnemers per avond

reservatie: Het Huis van Alijn, Kraanlei 65, 9000 Gent,

T 09 269 23 50 of via info@huisvanalijn.be

SAMENVATTINGEN

Het Gentse begijnhof in de Franse tijd (1795-1814)

Francis Ascoop

Een van de meest intrigerende religieuze bewegingen uit de westerse kerkgeschiedenis is die van de begijnenbeweging. Het is de enige beweging die in de middeleeuwse monastieke geschiedenis werd gecreëerd door en voor vrouwen. Ze bood alleenstaande vrouwen van alle leeftijden een religieus leven van contemplatie en gebed, terwijl ze zelf instonden voor hun levensonderhoud.

De Franse Revolutie maakte een einde aan de bestuurlijke en administratieve onafhankelijkheid van begijnhoven. Na ruim vijfhonderd vijftig jaar autonomie - de kerkelijke overheden en wereldlijke voogden buiten beschouwing gelaten - werden ze van hun goederen beroofd. Vaak kwam het tot een opheffing of een gedeeltelijke sluiting. Slechts een beperkt aantal grotere instellingen, waaronder het Gentse begijnhof Ter Hooie, kon overleven. De begijnen mochten er blijven en ze konden er, weliswaar niet meer zoals oudsher, hun leven verderzetten.

“We hebben geen keuze... We moeten die Kogge vinden!!” Belegging als avontuur in Bakelandts Het beleg van Nieuwpoort

Michel De Dobbeleer

Na een voorstelling van het subgenre van het ‘belegeringsverhaal’ wordt aan de hand van album 11 uit de Bakelandtreeks, Het beleg van Nieuwpoort (Leemans en Daniël 1980) aangetoond dat avonturenstrips beduidend meer ruimte vereisen dan de moeder van alle belegeringsverhalen, Homerus’ Ilias. Het claustrofobische ruimtegebruik van het oudste werk van de westerse letteren blijkt onverenigbaar met de avonturenstatus van de Bakelandtreeks, die wel deels op het verleden is gebaseerd en zich als realistisch aandient, maar toch wordt gekenmerkt door de voor traditionele avonturenstrips typische ‘avonturentijd’. Niet alleen heerst deze ‘avonturentijd’, die scherpzinnig werd beschreven in Michail Bachtins chronotooptheorie, in deze (en alle andere) Bakelandtstrip(s), maar bovendien stelt ook de bijhorende ‘avonturenruimte’ haar eigen eisen. Hieraan wordt onder andere tegemoetgekomen door de zoektocht naar een vreedzaam redmiddel ter doorbreking van (de narratieve onrust van) het beleg.

Onrechtvaardigheid in tijden van crisis: het verdedigen van traditionele rechten en goederen in het bezette België van de Eerste Wereldoorlog. Eenkrantenonderzoek

De benaming voor de Eerste Wereldoorlog, 'De Groote Oorlog', verwijst naar de grote vernielingen en menselijke verliezen en zorgde zowel voor verwarring als voor morele verloedering in de ogen van de tijdgenoten.

België werd verdeeld in twee gebieden, een 'Etappengebied' en een 'Gouvernementsgebied'. Het Etappengebied stond onder een militair bestuur dat zijn hoofdzetel in Gent had. Van in het begin waren er problemen met de bevoorrading en de productie. Terwijl de prijzen de hoogte in schoten, zocht men in het buitenland naar oplossingen om het lot van de Belgische bevolking draaglijker te maken. Interne spanningen staken eveneens de kop op. Gevoelens van solidariteit werden overschaduwd door het groeiende egoïsme van individuen en zelfs gehele bevolkingsgroepen. Gekoppeld aan de ontzaglijke voedselproblemen in verschillende gebieden is het niet te verwonderen dat dit tot reacties leidde bij de bevolking. Dit is het belangrijkste item in dit onderzoek m.n. de reacties van de bevolking op het met de voeten treden van bepaalde traditionele waarden. Centraal staat steeds de term 'rechtvaardigheid' en het verdedigen van die traditionele waarden en de materiële goederen.

In memoriam: de Belgische legerdienst (1913-1994): deel I Inge Debruyne

Dit jaar is het 15 jaar geleden dat de legerdienst afgeschaft werd door toenmalig minister van Defensie, Leo Delcroix. We maken van deze gelegenheid gebruik om samen met een aantal gewezen dienstplichtigen terug te blikken op een ervaring die bij velen een diepe indruk nagelaten heeft en die ook zijn stempel drukte op onze samenleving.

We nemen meer bepaald de volgende thema's onder de loep: het schachtenleven, het dagelijkse leven in het leger, de eigenlijke opleiding, de voeding en keuken en de ontspanning en feesten. In een volgend deel zullen ook de anekdotes en verhalen, de taboes en straffen, het afscheid van het leger, de appreciatie van de legertijd en de aandenkens aan de legerdienst aan bod komen.

Milleke Melleke Mol... De terugkeer van de Melkbrigade...
Michaël Pector

Milleke Melleke Mol Karwitsel Karditsel Kardol. Met die leuze veroverde de Melkbrigade vanaf 1959 de harten van de Belgische jeugd. 2009 is het jaar waarin de 50e verjaardag wordt gevierd van wat een van de meest legendarische nationale reclamecampagnes wordt genoemd. 50 jaar na datum hebben nog heel wat mensen levendige herinneringen aan hun periode als M-Brigadier.